ПОЛЫМЯ

БЕЛАРУСКАЯ ШТОМЕСЯЧНАЯ ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУРЫ ПОЛІТЫКІ ЭКОНОМІКІ ГІСТОРЫІ КРЫТЫКІ

САКАВІК
1929

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА

Прымаецца падпіска на 1929 год на штомесячную беларускую часопісь літаратуры, політыкі, экономікі, гісторыі, крытыкі

„ПОЛЫМЯ“

VIII ГОД ВЫДАНЬНЯ

Пад рэдакцыяй: З. Жылуновіча (адказны рэдактар), Я. Купалы, А. Некрашэвіча, М. Чарота, І. Шыпілы.

У 1929 годзе ў склад супрацоўнікаў „ПОЛЫМЯ“ ўваходзяць:

Александровіч А., Акіта Удзяку (Японія), Байкоў М., Баліцкі А., Бандарына З., Баркоўскі С., Бываеўскі Н. (Яз Дыла), Быхоўскі Б., Бузук П. проф., Бонч-Асмалоўскі А. (Масква), Барычэўскі Е. проф., Барысёнак С. (Кіеў), Бэхэр І. (Бэрлін), Васілевіч Я., Васілеўскі Д., Віткоўскі Я., Вольны А., Вольфсон С. проф., Вайскопф Ф. (Чэха-Славакія), В. Ванчура (Чэха-Славакія), Гартны Ц. (Жылуновіч З.), Галадзед М., Гарэцкі М., Гарабурда К., Гародня А., Гарэцкі Г., Грамыка М., Гурло А., Грэдынгер М. проф., Герчыкаў І. (Саратаў), Глыбоцкі Т., Гора Я. (Чэха-Славакія), Даркевіч П., Дзяржынскі Ў. (Чаржынскі), Дружчыц В. проф., Дудар А., Езавітаў К. (Латвія), Жарынаў З. проф., Замоцін І. проф., Зарэцкі М., Залуцкі В., Замбржыцкі С., Зімёнка А., Івашын Я., Ігнатоўскі Ўс. проф., Імшэньнік Ф., Карклін М., Каліноўскі Ў., Каган Л., Кіпель Я., Колас Я. (Тарас Гушча), Купала Янка, Кнорын В., Касьпяровіч М., Каваль В., Кіш П. (Бэрлін), Лёсік Яз., Кесэр Г. (Бэрлін), Клейнборт Л. (Ленінград), Ліманоўскі Я., Лявонны Ю., Ластоўскі В., Ляск Б. (Бэрлін), Лайцен Л. (Латвія), Маракоў В., Марук Я., Мачульскі В., Моркаўка А., Мялешка М., Некрашэвіч С., Нёманскі Я. (Пятровіч), Нікановіч М., Окіншэвіч Л. (Кіеў), Палішчук В. (Харкаў), Пічэта Ў. проф., Пфляумбаум Е., Піотуховіч М. проф., Прышчэпаў З., Панкевіч П., Поль Г. (Бэрлін), Родзевіч Л., Расін Л., Руткоўскі Е., Сташэўскі В., Салагуб А., Сьнежка Зьм., Самусь М., Сянькевіч А., Трус П., Фінкельштэйн, Фучык Ю. (Чэха-Славакія), Харэвіч А., Хлябцэвіч Е., Хэрсонскі Х. (Масква), Цьвяткоў Л., Цьвікевіч А., Цьвікевіч Ів., Чарот М., Чарвякоў А., Шатэрнік М., Шыпіла І., Шлюбскі А., Шчакаціхін М. і інш.

ДА ВЕДАМА СУПРАЦОЎНІКАЎ „ПОЛЫМЯ“

Рэдакцыя „ПОЛЫМЯ“ захоўвае за сабою права скарачаць і рабіць зьмены рэдакцыйнага характару ў матэрыяле, які падыходзіць да друку ў „ПОЛЫМЯ“.

Малазначныя рукапісы і вершы, ня прынятыя да друку, не захоўваюцца і ніякай перапіскі з аўтарамі гэтых рукапісаў рэдакцыя не вядзе. Рукапісы, прысланыя ў „ПОЛЫМЯ“, павінны быць акуратна надрукованы на машынцы і на аднэй старонцы ліста.

ПОЛЫМЯ

БЕЛАРУСКАЯ ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУРЫ, ПОЛІТЫКІ, ЭКОНОМІКІ, ГІСТОРЫІ

ГОД ВЫДАНЬНЯ ВОСЬМЫ

САКАВІК
1929

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК

Друкавана ў друкарні
Беларускага
Дзяржаўнага
Выдавецтва

Заказ № 203. Галоўлітбел № 1044.

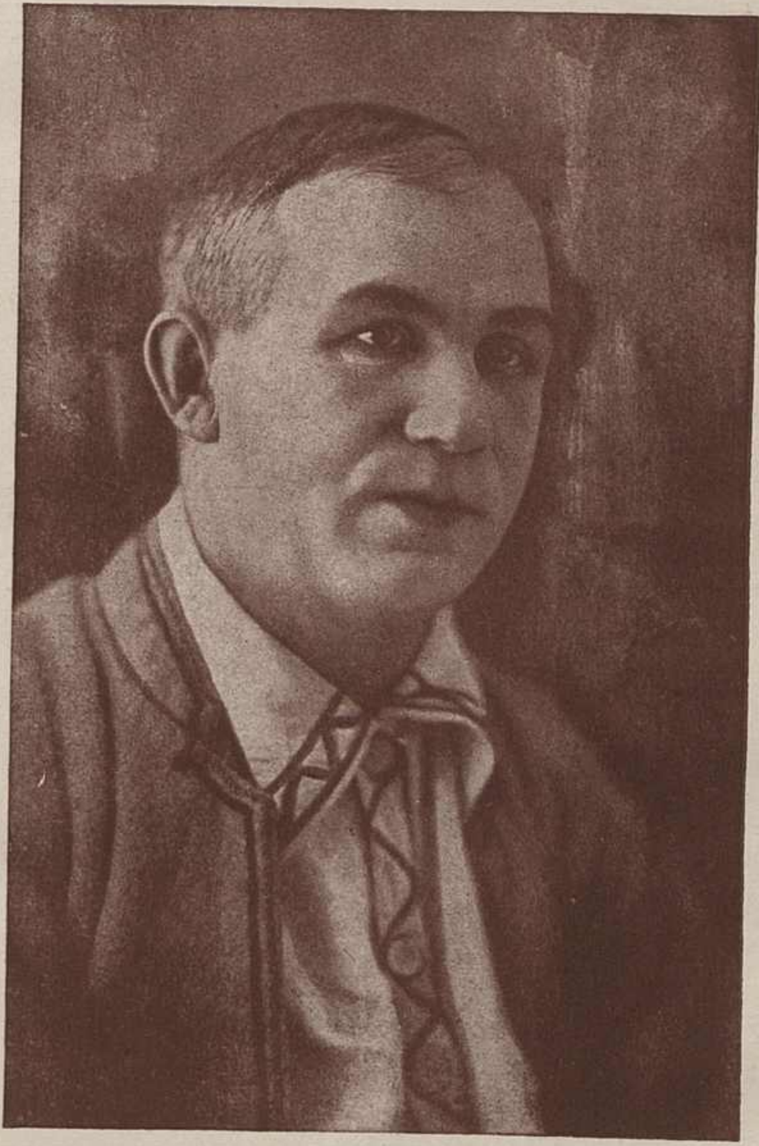

Ул. ГАЛУБОК

Беларускі народны артысты

ОЙ, ЛЯЦЕЛІ ГУСІ...

Міхась Зарэцкі

1

Адам Барковіч, сарамліва ўсьміхаючыся, падышоў да паказанага яму ложка. У гэты момант галоўную ўвагу яго займаў кароткі белы халат, які нахінула на плечы яму спрытная востраносая санітарка. Гэты халат рабіў яго страшэнна нязграбным і сьмешным—прынамсі так здавалася яму самому. Наогул, усё тут было неабыклае, дзіўнае: няпрыемна рэзала вока і не давала спыніцца воку яскравая бялосьць усяго, што знаходзілася ў памяшканьні; сухі і нудны пах мэдыкамэнтаў ствараў уражаньне бяздушнай мертвасьці і пустаты; а да ўсяго гэтага—напружна-ўедлівыя погляды хворых, якія нібы драцянай сеткай перагароджвалі дарогу.

Стася ляжала тварам да сьцяны. Барковіч сеў на табурэтку і асьцярожна дакрануўся рукой да яе худога пляча. Хворая з маруднай патугай перавярнулася і паказала чужы незнаёмы твар—цьмяны і няпрыгожы. Потым яна ціха ўсьміхнулася, і па гэтай усьмешцы Барковіч пазнаў сваю Стасю. Ён шчыра ўзрадваўся і таксама ўсьміхнуўся—радасна, сьветла, на ўсю шырыню свайго буйнага твару.

— Ты прыехаў?

Стася падала яму тонкую сінява-бледную руку. Ён патрымаў яе, як нейкую надзвычайна крохкую рэч, і асьцярожна паклаў назад, на белую коўдру. Гэтае прыткненьне пакінула няпрыемны халодны сьлед—з мімавольным жалем Барковіч успомніў даўнейшыя Стасіны рукі, якія дужа яму падабаліся, якія прыемна было гладзіць і цалаваць.

Стася глядзела на яго з ціхай пакорнай радасьцю. Ён падумаў, што трэба аб нечым гаварыць, і ні з таго ні з сяго пачаў гаварыць пра восень.

— Ужо, Стася, мая пара надышла. Я цяпер цэлымі днямі шлындаю па нашых балотах і набіраюся восенскай сьвежасьці. Помніш?—мы з табой гаварылі... падае лісьце, радзеюць лясы, адкрываюцца далі... ідзеш, куды вочы глядзяць... далей, далей, бясконца... Забудзешся на ўсё, адчуваеш сябе вольным, шчасьлівым...

Ён на хвілінку змоўк і потым пахваліўся з простай дзяцінай шчырасьцю:

— Надоячы я застрэліў двух зайчыкаў і лісіцу.

Ён весела зірнуў на Стасю і ўбачыў яе—смутную, халодную, з глуха запалымі вачмі, з выразам затоенай мукі на твары. Яна ўжо не глядзела на яго—яе хваравіта-застылы погляд увайшоў некуды ў глыб і забраў з сабой цёплыя аганькі радасьці.

Барковіч зразумеў. Сьцеражліва насупіўшы бровы, ён азірнуўся наўкола, злавіў некалькі поглядаў хворых і ў кожным у ім убачыў адбітак таго, што сьвіцілася ў цьмяным Стасіным твары. А некаторыя проста і выразна глядзелі на яго з едкай зайздрасьцю і няпрыхільнасьцю.

Барковіч зразумеў, успомніў, што хворага заўсёды мучыць чужое здароўе і сіла. Ён адчуў сябе вінаватым і змоўк.

Стася балюча ўсьміхнулася.

— Ну, гавары...

Потым дадала, быццам апраўдваючы сябе ці яго:

— Мне дрэнна зусім... Я, мусіць, памру.

Барковіч пачаў распытваць яе пра хваробу, пра лячэньне, пра дактароў. І чым больш гаварылі аб гэтым, тым ясьней і прасьцей рабіліся яго адчуваньні—зьяўлялася звычайная цікавасьць і заклапочанасьць. Ён пільна аглядаў яе змарнелы твар, яе худыя рукі, дзіваваўся з тае страшэннае зьмены, што зрабіла ў ёй хвароба, выказваў у простых словах сваё спачуваньне, нават не спачуваньне, а шчырыя сяброўскія развагі. Калі-ж яна з радасна-ўдзячнай усьмешкай падала яму сваю руку, ён раптам адчуў, што гэта зусім лішняе, і спалохаўся, каб не давялося яе цалаваць. Ён зноў, як нейкую чужую крохкую рэч, патрымаў гэту руку і асьцярожна паклаў на коўдру. У гэты момант у яго вырасла нечаканаясная думка аб тым, што ўсе гэтыя словы, якія ён толькі што гаварыў сваёй Стасі, ён мог-бы сказаць кожнаму хвораму чалавеку.

Зноў стала паміж іх нуднае цяжкое маўчаньне. Тады Стася, каб разарваць гэта маўчаньне, пачала гаварыць пра Сяргея.

— Ён часта прыходзіць да мяне і сядзіць тут доўга-доўга, пакуль ня выгане доктар. Прыносіць мне новыя кніжкі і чытае па тры старонкі за раз: больш не даюць. Ён стараецца ўдаваць, што ня ведае пра мой стан, што ўсё добра... Але відаць... Часам ня ўтрымаецца і заплача... Сьмешны такі...

Яна робіць патугу гарэзьліва, як раней, усьміхнуцца, але выходзіць толькі хваравітая грымаса. Барковічу зразумела: яна пачула яго настрой, яго холад, і таму памянула Сяргея. Так рабіла яна даўней—і даўней дасягала свайго. Барковічу і цяпер зрабілася прыкра, але зусім з іншай прычыны: ён ня любіў, ня мог без агіды глядзець на праявы людзкога бясьсільля, і яго балюча ўразіла гэтая недалужная спроба какецтва.

Ён адказаў залішне проста і дзелавіта:

— Я яшчэ ня бачыў Сяргея. Зараз пайду да яго.

Ён, мабыць, зрабіў нейкі міжвольны рух, бо яна раптам уся страпянулася і ўпілася ў яго прагнымі, поўнымі благаньня і страху, вачмі...

— Праз гадзіну будзе абход. Да абходу ў нас можна сядзець...

Барковіч ласкава ўсьміхнуўся. Ен не хацеў крыўдзіць яе, і таму застаўся сядзець да абходу, застаўся лічыць цягучыя, нудныя, як у магіле, хвіліны. Адыходзячы, ён пацалаваў яе ў лоб, і яму чамусьці здалося, што ён пацалаваў нябожчыцу. Ён сам зьдзівіўся гэтаму адчуваньню і, нібы для таго, каб пераканацца, што гэта ілюзія, апошні раз зірнуў на хворую.

Стася глядзела на яго поўнымі сьлёз вачмі. У гэтых пакутных вачох была трагічна перамяшаўшыся сьмяротная роспач з ціхай палахлівай надзеяй. Ен пацалаваў яшчэ ў яе сухую вашчаную руку і, спакойна азірнуўшыся, вышаў з палаты.

Разам з тым, як скінуў Барковіч на рукі востраносай санітарцы свой белы нязграбны халат, ён фізычна адчуў, як скінуўся з яго плеч цяжар гэтай сумнай сустрэчы. Вышаўшы з больніцы, ён глыбока, вольна ўздыхнуў і з усьмешкай падумаў:

— Больш не пайду ў гэты белы вастрог.

2

Быў ужо вечар. Восенскім няўцешным плачам плакала чорная панурая сталіца. Сьлёзы залівалі плюскатыя вочы вулічных ліхтароў, і сьвятло іх было цьмяное, невясёлае. Плакала сталіца ціха, прыдушана, быццам ня мела сілы голасна пажаліцца на сваё беспрасьвецьце. Толькі шэпт,—цяжкі, набраклы шэпт ахінуў камяніцы ды дзе-ні-дзе жаласна ўсхліпвалі нябачныя раўчакі.

Скрозь гэтую чорную слоту размашыста і грузна сігаў Барковіч, шлёпаючы па лужынах сваймі грамознымі чабатамі. Пацёкі дажджу абмывалі яго шырока адкрыты твар, але, як ні стараліся, не маглі змыць з яго сьвежую бадзёрую ўсьмешку. Ён любіў восень і любіў горад. Ён з горадам жыў, як зайздросьлівы палюбоўнік са сваёй нясувернай каханкай. Калі паміж іх паўставаў чарговы конфлікт, калі чорны цень зрады атручваў іхную блізкасьць, тады ён уцякаў з гораду ў глухія нетры Палесься, каб у раскошных абнімках прыроды затапіць сваю крыўду, каб зрадай памсьціцца за зраду. А потым вяртаўся зноў, як блудны сын, як былы гаспадар.

На Савецкай сустракаліся людзі. Адны перабягалі мокрымі скукярэчанымі скакунцамі; іншыя—пад парасонамі—плюхалі з важнай павольнасьцю, як старыя баравікі. Сярдзіта, раздражнена роў, уцякаючы ад дажджу, аўтобус, агідна сьлюмачыліся асалавелыя вітрыны, не запрашаючы, а адганяючы пакупцоў. У сьветлых дзьвярох кіно-тэатру заўзята штурхаліся бязьбілетныя падшывальцы, а простытуткі туляліся троху далей, на парозе сьвятла і мроку.

Барковіч прайшоў некалькі кварталаў па Савецкай—зьдзівіў не аднаго падарожніка сваёй высока ўзьнятай галавой з загадкава-ўсьмешлівым тварам, сваім расхрыстаным адзеньнем, сваёй размашыстай бязуважнай

хадою,—завярнуў у цёмную бакавую вуліцу, потым у завулак, яшчэ ў сьляпы і брудны завулак і, нарэшце, спыніўся перад асьветленымі электрычнай лямпачкай дзьвярмі невялічкага рабочага клюбу.

Колькі хвілін Барковіч нярухома стаяў перад дзьвярмі, нібы разглядаючы іх, нібы прымерваючыся, як іх спрытней адчыніць.

Яму было сьмешна і весела. Фактычна, ён добра ведаў наперад, што зараз будзе, і добра ведаў, што ўсё гэта—недарэчнае, непатрэбнае. Ён сьмяяўся сам над сабой, яго забаўляў гэты міжвольны дзікі капрыс.

Барковіч падняўся па хісткіх, убога асьветленых сходнях, перайшоў праз нявялічкую прытульную салю, праз калідор і трапіў у бібліотэку. Там стаяла важная, сухая ціша. За сталамі ўрачыста застылі пахмурыя чытачы, ля драўлянага бар'еру таемна і жвава шушкалі піонэркі, а за бар'ерам, сярод кніжных паліц, поркаўся невялічкі беленькі чалавечак.

Барковіч увайшоў за бар'ер, падыйшоў ззаду да чалавечка і моцна, пасяброўску сьціснуў яго за плячо.

— Здароў, Сяргей!

Чалавечак абярнуў сваю белую сукрыстую галаву, і вочы яго—маленькія, сінія—загарэліся радасным аганьком. Ён парыўчата схапіў Барковічаву руку і моцна яе страсянуў. Потым пачаў мятушыцца.

— Я зараз. Во, толькі хвіліначку. Пачакай, я зараз...

Барковіч з ласкавай усьмешкай сачыў за ім, пакуль ён парадкаваў свае кніжкі, пакуль угаварваў нейкага цыбатага хлопца пабыць за яго ў бібліотэцы, пакуль даводзіў нешта ўпартым настойлівым піонэркам. Потым яны вышлі на вуліцу.

Сяргей пачаў пасьпешна, хапаючыся, нешта апавядаць, але Барковіч адразу яго перапыніў, быццам ён спэцыяльна прышоў, каб гаварыць аб пэўнай справе.

— Во што, Сяргей. Я быў у Стасі. Я цяпер ішоў ад яе і зайшоўся па цябе.

Сяргей змоўк і старанна насупіў свае бялясыя бровы.

— Ты сёньня прыехаў?

— Я прыехаў па тваёй тэлеграме.

— Як Стася?

Сяргей запытаўся ціха, няўпэўнена. Барковіч, у наругу яму, пачаў гаварыць з наўмысна-рэзкай адкрытасьцю:

— Стася дужа зьмянілася. Я ня думаў, што так далёко зайшла хвароба. Яна зусім страшная стала, я ледзьве пазнаў. Дужа няпрыемна глядзець. На ёй ужо відаць адбітак сьмерці. І яна сама ведае, яна добра ўсьвядоміла свой стан. Чакае канца...

Ён змоўк і настаражыўся. Цемра схавала ад Сяргея яго таемную ўсьмешку—столькі-ж добрадушную, колькі едкую.

Гульня пачыналася.

Некалькі крокаў прайшлі моўчкі. Потым Сяргей загаварыў, перамагаючы хваляваньне.

— Я хаджу кожны дзень да яе, кожны дзень бачу гэту трагедыю. Каб я ўмеў хаваць праўду, каб пераканаць яе... а то-ж яна бачыць... Часам зьяўляецца ўсё-ткі надзея... сама сабой зьяўляецца—жыцьцё паўстае супроць цяжкой канечнасьці... Яна тады жудасна-сьветлая, лятуценная. Успамінае, загадвае на будучыню. Тады з палкай дапытлівасьцю глядзіць на ўсіх і чакае, моліць аб падтрыманьні яе надзеі, аб заспакаеньні.

Ён на момант суняўся, нібы для таго, каб праглынуць даўкі клубок свайго хваляваньня, і скончыў няцьвёрдым голасам:

— Мне цяжка бывае... Проста, ведаеш, ня ў сьцерп... У мяне дужа слабыя нэрвы...

Барковічу здалося, што Сяргей гатоў заплакаць. І, як звычайна, гэта выклікала ў ім ня жаль, не спачуваньне, а нейкую незразумелую прыкрую злосьць, жаданьне мучыць, раструйваць. Ён гучна і зусім весела зарагатаў.

— Паміраць лягчэй, чымся быць прысутным пры сьмерці. Праўда, Сяргей? Я ледзьве вытрымаў сёньня дзьве гадзіны. Гэта надзвычайна нудны абавязак...

Сяргей перш маўчаў, нібы спалоханы жорсткім сьмехам Барковіча, а потым ледзь чутна прашаптаў:

— Яна твая жонка.

Барковіч спакойна згадзіўся:

— Праўда, яна мая жонка.

Яны вышлі на Савецкую вуліцу. Каля гастраномічнае крамы Сяргей зноў замятушыўся.

— Пачакай, я куплю чаго на вячэру... Віна куплю... Нам трэба многа з табой гаварыць. Да мяне пойдзем, добра?

Барковіч з цьвёрдым сьмяшком адказаў:

— Пойдзем у сад.

— У сад?

Сяргей няўцямна ўзьняў на таварыша свае наіўныя сінія вочы, але зараз-жа схапянуўся і моўчкі падаўся ў той бок, дзе быў гарадзкі сад.

3

Яны абодва аднакава не разумелі, што ім тут трэба, у гэтай глухой няпрытульнай цямноце бязьлюднага саду. Яны аднакава не разумелі і таго, які сэнс маюць усе гэтыя дзіўныя, поўныя вострага напружаньня сустрэчы, якія маральна цяжараць іх і якіх яны ўсё-ткі шукаюць з прагнай настойнасьцю.

Дождж ня ўціхаў. Ён прытоена шамацеў, схаваўшыся ў вецьці зьлітых цемраю дрэў, а па адкрытых дарожках ляскаў з падкрэсьленай сьмеласьцю, быццам дражніўся, палохаў жорсткімі ўдарамі сваіх сьцюдзёных струменьняў. Прыбітыя дажджом дарожкі цьмяна сьвіціліся ў цемры чорна-сталёвым глянцам.

Было сьлізка, мокра. Ужо даўно ў абодвух наскрозь прамокла адзежа, абодвум было сьцюдзёна. Барковіч, адчуваючы нейкі гульлівы задор, яшчэ вальней расхрыстаў сваю вопратку, яшчэ вышэй узьняў свой бадзёры ўсьмешлівы твар, а Сяргей стуліўся ў дрыжачы камочак і здаваўся зусім маленькім, ледзьве прыметным.

Ішлі моўчкі. Балюча гняло гэтае востра-напятае маўчаньне (удвух заўсёды цяжка маўчаць), але не лягчэй было і знайсьці пачатак гутаркі. Абодвум ясна было, што ў гэтых дзікіх абставінах, у гэтай чорнай самоце прыдзецца гаварыць аб нечым важным і неадступна-патрэбным.

Зусім неўзаметку яны сыйшлі з галоўнай алеі і пачалі блудзіць па вілаватых бакавых сьцежках, часта натыкаючыся на мокрыя дрэвы, на кусты, на садовыя лаўкі. Раптам Барковіч спыніўся і ўзяў за плячо Сяргея.

— Стой! Чакай... Во тут, на гэтай лаўцы, мы першы раз цалаваліся са Стасяй. Яна была тады зусім маладая. Яна была дужа прыгожая. Праўда, Сяргей, га? Ты помніш? У яе былі надзвычайна жвавыя і хітрыя вочкі. Калі я браўся іх цалаваць, яны так сьмешна бегалі, быццам хацелі ўцячы, схавацца... Ха-ха!.. Ты заўважыў, якія сталі цяпер яе вочы? А вусны... Яе вусны тады былі зусім дзіцячыя—задорныя і сьмяшлівыя... Яна і цалавалася неяк падзіцячаму—выстаўляла трубачкай вусны, заплюшчвала вочы і чакала... Ха-ха!..

Ён каротка перарваў сьмех і змоўк. Гэтая нечаканая паўза была пасткай Сяргею—ён ня мог вытрымаць яе напружнасьці, ён павінен быў загаварыць. І ён азваўся голасам загнанага зьвяркá:

— Я помню Стасю тады... Яна была прыгожая... так, прыгожая...

Зноў маўчаньне. Яны селі на мокрую лаўку, і тады Сяргей раптам сказаў нейкім новым, глыбока прачулым голасам:

— Адам! Ты ня любіш Стасю...

Барковіч, быццам і ня чуўшы яго, гаварыў сваё:

— З маладосьці ў яе было надзвычайна прыгожае цела. Такое цела бывае ў рэдкай жанчыны. Тут, на гэтай лаўцы, я першы раз пры сьвятле месяца ўбачыў яе сьвежыя дзявочыя грудзі...

— Адам!..

Сяргей больш ня вытрымаў—ён, як няпрытомны, уцупіўся кіпцямі ў руку Барковіча, сударгава драпаў яе і ні-то плакаў, ні-то дзіка пішчэў ад злосьці. Барковіч спакойна і цьвёрда зазначыў:

— Я дужэйшы за цябе—я магу цябе задушыць.

Тады Сяргей стуліўся ў камочак і сьціх. Барковіч таксама маўчаў.

Ён прыслухваўся да сваіх адчуваньняў і заўважаў, што ў яго ранейшы добрадушна-гульлівы настрой уліваецца хваля едкай прыкрасьці і раздражненьня. Яму захацелася ўстаць і пайсьці ў чорную мокрую цемру, схавацца і ад Сяргея, і ад Стасі, і ад усіх, хто памкнецца так ці іначай увайсьці ў яго жыцьцё. Ён ужо хацеў быў падняцца з лаўкі, але якраз у гэты момант загаварыў Сяргей. Яго голас быў жудасна-слабы, разьбіты.

— Адам! Я любіў Стасю больш, як ты. Ты ня ўмееш любіць—ты шчасьлівы... Ты вось цяпер ня любіш яе, як яна хворая, ты вясёлы, а я люблю больш, як калі... Я ня веру, што яна памрэ... Гэта-ж... гэта-ж зусім немагчыма... Як гэта... яе ня будзе... Стасі... Не, не... Няпраўда! Гэта—няпраўда!..

Ён амаль што плакаў, ён ледзьве здолеў стрымаць сябе, каб гаварыць далей.

— Я люблю яе ня так, як ты. Ты пазьвярынаму... А мне нічога ня трэба, маё шчасьце ў тым, што я люблю... Слухай, Адам, я даўно хацеў сказаць табе... Ты, можа, думаў што-небудзь пра мяне... людзі многа казалі... Во што, Адам, я нічога ня меў з тваёй жонкай... Ніколі... Ты верыш мне? Верыш?

Барковіч маўчаў. Сяргей нахіліўся бліжэй да яго і зашаптаў—сьлёзы не давалі яму гаварыць:

— Ведаеш, Адам, аб чым мы больш за ўсё гаварылі цяпер, калі я прыходзіў да яе, да хворай? Мы заўсёды ўспаміналі цябе, мы аб табе гаварылі. Я казаў ёй, што ты страшэнна заняты, што ты-б напэўна прыехаў, каб меў магчымасьць. Яна была тады спакайней... Адам, чуеш ты?— я ніколі і не падумаў нічога благога. Ці верыш ты?

Барковіч паволі, насьмешна працягнуў:

— Прызнаньні над сьвежай магілай...

Тады Сяргей ускочыў і закрычаў гістэрычным прарэзьлівым голасам:

— Ты брэшаш! Ты ня хочаш, каб яна памерла! Няпраўда! Ты любіш яе... ты любіш... любіш!..

Голас яго недалужна сарваўся, і ён зноў зашаптаў:

— Адам! Пойдзем заўтра да яе разам. Добра? Трэба так рабіць, каб ёй больш спакою было, больш радасьці... Яна паздаравее.

Барковіч бязуважна азваўся:

— Я зараз паеду.

Гэтыя словы, відаць, страшэнна ўразілі Сяргея. Ён нэрвова падхапіўся, хацеў спачатку пярэчыць, потым стрымаўся, зноў зьвіўся ў дрыжачы клубочак і, нарэшце, выгаварыў з наўмыснай едкасьцю:

— Ты баішся застацца?

— Ня хочу.

Барковіч раптам узяў звычайны дзелавы тон:

— Узатры, Сяргей, запалку—я пагляджу на гадзіньнік.

Сяргей слухмяна дастаў з кішэні запалкі і пачаў церці адну за аднэй. Карабок быў волкі, дрыжэлі рукі, і ў яго нічога ня выходзіла.

— Эх ты, няўмека!

Барковіч адабраў у яго запалкі і засьвяціў.

— Засталася гадзіна да цягніка. Мне трэба ісьці.

Сяргей сударгава схапіў яго за руку.

— Адам! Няўжо ты пакінеш яе? Няўжо табе ня шкода? Яна-ж твая жонка, ты-ж кахаў яе, ты і цяпер кахаеш... ты павінен кахаць, ты ня зьвер...

Барковіч моўчкі падняўся з лаўкі. Тады Сяргею раптам адкрылася нешта зусім новае, аб чым ён раней ня думаў.

— Адам! Я разумею... Я ведаю... Ты кахаеш другую... у цябе ёсьць жанчына... Гэта праўда? Адам, гэта праўда?

— А ты што, зайздросьціш?

Барковіч гіронічна засьмяяўся. Потым узяў абедзьвюма рукамі Сяргея за плечы, моцна сьціснуў і праказаў сухім сталёвым голасам:

— Сяргей! Ці думаў ты калі-небудзь, што ў нас усё гэта можа нядобра скончыцца... га?

Сяргей вінавата замятушыўся.

— Як гэта скончыцца?.. Я не разумею... Я зычу табе дабра, Адам, я нічога ня маю супроць цябе...

— Ну, добра, пойдзем.

Яны пашлёпалі па цёмных сьлізкіх дарожках. Пры выхадзе з саду промень сьвятла, прыляцеўшы з вуліцы, на момант вырваў іх з цемры, і Барковіч убачыў скурчаную ўбогую постаць Сяргея, з панура схіленай галавой, з бязьмежна-балючым сумам на твары. Ён ласкава ўсьміхнуўся і ўзяў яго пад руку.

— Мы, Сяргей, скора з табой сустрэнемся. Ведаеш што? Прыяжджай да мяне—у нас там надзвычайна добрае паляваньне.

А сам у гэты момант падумаў:

„Нашто гэта ўсё? Нашто гэта новая непатрэбная сустрэча?“

Сяргей сумна адказаў:

— Я не паляўнічы... я не страляў ніколі.

— Ну, усё роўна—так прыяжджай.

— Можа прыеду.

Яны ўвайшлі ў змрочныя гарадзкія вуліцы. Дождж ужо сьціх, але горад плакаў яшчэ апошнімі скупымі сьлязьмі. На скрыжаваньні вуліц Барковіч спыніўся.

— Мяне праводзіць ня трэба. Ідзі да хаты.

— Ты не застанешся?

— Які ты сьмешны... Бывай!

Як ужо разыйшліся, Сяргей раптам спыніўся і крыкнуў:

— Адам! Калі што—я тэлеграфую табе...

— Прыяжджай на паляваньне!

І кожны пашоў сваёй дарогай.

4

Цягнік яшчэ досьвіта прышоў на маленькую, забітую ў лясы і балоты палескую станцыю. На брудным станцыйным двары стаяла некалькі сялянскіх вазоў, і нехта з цемры лена азваўся: „Куды вам, таварыш?“— але Барковіч рашыў пайсьці пеша. Ён заўсёды хадзіў пеша са станцыі, а сёньня-ж чакала яго яшчэ асаблівая асалода: ён будзе адзін, у дзікай палескай глушы сустракаць таемна-прыгожае восенскае сьвітаньне.

Ён ідзе па добра вядомай грэблі праз дзікі, поўны чароўнай маўклівасьці лес. Перад раньнем ноч стала яшчэ чарнейшая, а цішыня такая напятая, вострая, што выразна чуваць, як капаюць недзе ў нябачную лужыну дробныя кроплі—сьляды нядаўнага дождзыка. Але ў гэтай згусьцелай начы абыклае вуха ловіць ужо прыметы блізкага раньня—ужо нават цьвіркнула недзе руплівая птушачка, а над галавой праляцеў нехта вялікі і важкі, мабыць сама варона. І раптам усю істоту ахапляе пачуцьцё сьвежасьці, турботна-ўзьнятага напружаньня сіл. Зрок востра ўпінаецца ў цемру, і здаецца, што там вылучаюцца ўжо няясныя абрысы дрэў. Гэта, мабыць, яшчэ толькі ілюзія.

Ні з таго ні з сяго перад вачмі вырастае вялізны разлапісты пень, за ім карабацяцца рэбры гнілога карча, а далей, сярод дрэў, цьмяна бліснула лужына. Барковіч глядзіць угару, і па твары яго распаўзаецца шырокая—з лапаць—усьмешка,—там, паміж дзьвюх сьцен высокага лесу, лягла цьмяная сталёвая паласа: ужо прачнулася неба. Спалоханы мрок пачынае мітусіцца дрыготнымі хвалямі і паказваць прадметы ў розных фантастычных праявах: там воўк прытуліўся за дрэвам, там стаіць нейкая купка людзей, там шмыгануў зайчык з-пад елкі, там разявіла ляпу нейкае зубатае страшыдла.

Барковіч становіцца сярод грэблі, пільна ўглядаецца ў гэтыя чароўныя жарты сьвітаньня і раптам пачынае голасна рагатаць, так што па ўсім лесе разьлягаецца звонкае рэха.

Якое сьвежае, якое магутнае адчуваньне!

Восенскі дзень млява, быццам нехаця, займае свой кароткавечны пасад. Яшчэ доўга стаіць шэры расплыўчасты змрок, яшчэ доўга хаваецца ён у прытульных закуцьцях дзікага лесу. Але вось перарваўся лес, адкрылася шырокая балоцьвеная паляна і за ёй, на пасечаным рэдкімі дрэвамі небасхіле, ірдзее халодна-ўрачыстае пышнае зарава.

Што можа быць прыгажэйшага за гэтага велічна-глыбокага восенскага ўсходу? Што можа вастрэй абураць нутро чалавека адвечным імкненьнем, прагнасьцю да жыцьця, што можа жывей заклікаць яго ў бязьмежна-чыстыя далі, што можа мацней прымушаць яго ў маленьным экстазе кінуцца долу і абнімаць, цалаваць гэту сьвятую зямлю, гэтыя любыя, слаўныя залатыя лісточкі?

Барковіч стаяў тут, пакуль ня ўсплыло на неба сьцюдзёна-барвянае сонца, пакуль не рассыпала ў лесе сваіх дарагіх бурштынавых кропель. Тады ціха, паволі, нібы зачарованы, пасунуўся далей, насустрэчу сьвежым ірдзяным праменьням.

Падышоўшы да хутара, дзе быў яго выпадковы прытулак, Барковіч чамусьці прыстоіў, з хвіліну падумаў аб нечым і, крута завярнуўшыся ў бок, пашоў абходам па дробным купкаватым хмызьніку. Мінуўшы хутар, ён зноў узыйшоў на дарогу, сьцеражліва азірнуўся назад і пасігаў далей пасьпешнымі энэргічнымі крокамі.

Праз колькі хвілін наперадзе паказалася вёска. Чорныя карузлыя хаткі, яшчэ бяднейшыя, яшчэ бруднейшыя дворныя будынкі і высокія стромкія азяроды. На краю вёскі адзін большы за іншых з гонтавай страхой будынак—гэта вясковая школа. Барковіч рашыў адразу пайсьці туды, нават не пабыўшы ў двары. Такі быў настрой, што хацелася рабіць якраз тое, чаго ня робяць звычайна.

У клясе ішла лекцыя. Барковіч сьмела, як гаспадар, увайшоў у кватэру настаўніцы, пахадзіў троху па яе невялічкім пакоі, з цёплым здаволеньнем азірнуўся наўкола—як тут знаёма ўсё і як тут ціха, прытульна!—сеў на крэсла і пачаў чакаць. Праз хвілін пяць прыляцеў выбух бязладга шуму, за дзьвярмі пачуўся звонкі падзяцінаму раздражнены голас, дзьверы расчыніліся—і ў пакой увайшла настаўніца. Яна ўбачыла Барковіча і спынілася ў парозе—ні-то радая, ні-то зьдзіваваная. Каб схаваць сваё раптоўнае ўзрушэньне, яна ўзяла жартліва-сярдзіты тон:

— Якое вы маеце права заходзіць без запытаньня ў чужую кватэру!

Барковіч, не ўстаючы, працягнуў сваю шырокую цяжкую руку—яна з комічнай сьцеражлівасьцю падыйшла і падала сваю, але зараз-жа вырвала, быццам спалохаўшыся яго гарачага поціску. Барковіч добрадушна сьмяяўся.

— Ня злуйся, Таццяна, табе гэта зусім не да твару.

Яна пачала нешта перакладаць на стале, нечага вышла з пакою, вярнулася зноў, прапанавала есьці яму і ўвесь час старанна хавала ад яго свой хісткі, няўпэўнены погляд. Ён з тонкай усьмешкай сачыў за ёй, ён добра ведаў, што будзе так аж датуль, пакуль ён не раскажа пра горад, пра Стасю. Сама яна не запытае—о, не!—да гэтага яна ня дойдзе, яна ніводным словам, ніводным рухам не пакажа, што гэта яе цікавіць!

Барковіч пачынае ліквідацыю гэтага неўразуменьня. Ён спакойна, дзелавіта заяўляе:

— Я толькі што з цягніка. Быў учора ў Стасі, у больніцы. Ёй зусім дрэнна. Магчыма, што скора памрэ.

Яна як мага стараецца зрабіць хмуры нездаволены твар і, калі ёй гэта ўдаецца, з сярдзітым дакорам кажа яму:

— Як табе ня сорамна—у такім стане кідаць яе... Што ты за чалавек!..

Барковіч моўчкі глядзіць на яе і думае:

„Якая бязьлітаснасьць у гэтых самак! Яна-ж надзвычайна рада, што дзеля яе мужык кінуў сваю паміраючую жонку“.

Ён падыходзіць да дзяўчыны і, каб бяз слоў паказаць, што яны добра адзін аднаго разумеюць, пяшчотна абнімае яе за плечы. Яна, хітруньня, адпіхае яго.

— Ідзі ты... зьвер...

Барковіч адыходзіцца, зазірае ў вакно, на нудны пакалупаны гарод, і раптам адчувае цяжкую змору. Вочы пачынаюць зьліпацца, і ўсё цела цягне да долу нейкая магутная тупая сіла. Ён адварочваецца ад вакна і з усёй сілы стараецца гаварыць вясёлым жартлівым голасам:

— Ведаеш, Тацяна, што я зраблю? Я буду ў цябе адпачываць... добра? Ты ідзі ў клясу на заняткі, а я буду спаць. Я за ўсю ноч і вокам ня зьвёў.

Яна ў першы раз падымае на яго свой погляд (вядома, сярдзіты яшчэ) і нездаволена адказвае:

— Есьці трэба раней.

Барковіч бурна рагоча і зноў абнімае яе. Яна цяпер ужо не бароніцца. Не бароніцца нават і тады, калі ён моцна, з запалам яе цалуе.

На апошняй лекцыі ў школе ў той дзень быў вялікі гармідар. Узьняў яго, як і зазвычай, Барковіч. У той час, як дзеці старанна грызьлі алоўкі, разьвязваючы нейкую дужа няўдалую задачу, ён раптам уваліўся ў клясу—заспаны, усклычаны, з нязграбнай, яшчэ зусім санлівай усьмешкай на твары. У той самы момант разьляцеліся ўсе межы закону і парадку—дзеці, як няпрытомныя, паўскакалі з месц і з радасным крыкам абкружылі Барковіча.

— Дзядзька Адам! Дзядзька Адам! Пойдзем у лес!..

— Аўтух зайца ўчора забіў... во які, далібог!..

— У Прыгорку ліса бачылі...

— А жыравін колькі ў Чорным моху!..

— Дзядзька Адам! Дзядзька Адам!

Настаўніца няўцямна глядзела на нечаканы бунт сваіх выхаванцаў і ніяк ня ведала, што ёй рабіць. Спрабавала злавацца, але нічога ня выходзіла: з-пад злосна насупленых броў яе вочы ўсё роўна блішчэлі шчасьлівай гордасьцю і здаволеньнем: ёй падабалася, што дзеці любяць Адама.

Барковіч раптаў зрабіў урачысты выгляд і агаласіў:

— Сёньня заняткі скончаны. Гайда па хатах!

Але гэта ўжо вышла звыш меры, і настаўніца ўсур'ёз раззлавалася. Яна так строга крыкнула на сваіх вучняў і такі страшэнны погляд кінула на Барковіча, што яму нічога больш не выпадала рабіць, як толькі вінавата стуліцца і разам з вучнямі рэтыравацца на заднюю лаўку. Для аднаўленьня і замацаваньня свайго аўторытэту настаўніца колькі хвілін яшчэ мучыла вучняў, але-такі нарэшце пусьціла, і яны з падвойнай энэргіяй узьнялі ранейшы гармідар.

Кляса спусьцела. У раптоўнай цішы мякка расталі водгаласы дзіцячага сьмеху і крыку. З-за вакон плылі ўжо смутныя вячэрнія цені— яны ўлівалі ў пакой асаблівую нейкую, цягуча-дрымотную прытульнасьць.

Настаўніца папарадчыла на стале вучнёўскія сшыткі і села ля вакна, пусьціўшы некуды ў чорнае поле свой цяжкі, зморaны погляд. Барковіч пільна ўглядаўся ў яе твар, сачыў за тонкімі, ледзь прыметнымі зьменамі, якія рабіў у ім наплываючы змрок. Ён ніколі ня бачыў у яе такога глыбока-сур'ёзнага твару, такога панурага, сумнага і нават стараватага. Пачынала здавацца, што гэта не яна, што гэта нехта другі. І гэты другі то выдаваў некім абсолютна чужым, незнаёмым, то неадрыўна блізкім і родным, радней за маці, радней за сястру.

Барковіча пацяшала гэта свавольная гульня фантазіі, ён наўмысьля не хацеў парушаць маўклівай цішы, якая глуха лунала ў пакоі. Яго спакойнаму назіраньню, аднак, перашкодзіла нястрымная гарачая хваля пяшчоты, якая раптам узьнялася ў яго нутры, якая з непераможнай сілай пацягнула яго да гэтае смутнае задуменнае дзяўчыны. Як і зазвычай, пачуцьцё яго вылілася ў шчырае і троху недарэчнае парываньне. Ён падышоў да дзяўчыны, стаў перад ёй на калены, абняў яе стан і з гульлівай усьмешкай зазірнуў у яе глыбокія вочы.

— Тацяна! Нам павінна быць добра... Сапраўды...

І з нейкім падзяцінаму радасным сьмехам ён схаваў свой твар у яе на каленах.

Дзяўчына чамусьці ўздыхнула і пачала пяшчотна гладзіць яго валасы.

5

Гэта было тымі днямі, калі над Палесьсем—над бяскрайным прасторам пажоўклых лясоў, над чорнымі лапінамі застылых балот, над спахмурнелымі, сіня-халоднымі рэчкамі, над счарнелым чаротам і жорсткім аголеным лазьняком, над пустымі пясковымі грудамі, над убогімі хаткамі паляшукоў, над жоўтымі, бурымі шэрагамі тлустых восенскіх азяродаў,—над усім гэтым адвечна-дзікім панурым панствам высокімі зграбнымі ключамі ляцелі гусі.

Ляцелі гусі, сьпяшаліся. У гонкім іх лёце, у клапатлівым, надрыўнарадасным клёкаце іх адчуваўся магутны разгон стыхійных імкненьняў, вечных, як сьвет, непераможных, як жыцьцёвая сіла.

Куды? Чаго? Дзе канец, дзе мяжа гэтага лёту? Дзе той дзівосны зачараваны край, поўны сонца і радасьці, поўны невядомага хараства, куды цягне іх гарачае, непакойнае сэрца?

І ці ёсьць ён наогул дзе-небудзь гэты нябачаны край? Хто даляціць да яго, хто яго ўбачыць?

Усё роўна!.. Наперад! Далей! Больш разгону, больш сілы! Перад вачмі-ж такі раздольны прастор, такая шырокая, сьвежая воля, такая прывабная, вострая невядомасьць! Хай будзе, што будзе! Толькі—наперад, далей, далей...

Ляцелі гусі. Гонкія, плаўнакрылыя. За гусямі ляцеў чалавек—лёгкімі думкамі, шчымлівымі парываньнямі, ляцеў у дзівосны нябачаны край, шукаў сонца і радасьці, шукаў невядомага шчасьця.

Хто ўбачыць той край? Хто пазнае радасьць тую і шчасьце?

Ой, ляцелі гусі...

. . . .

Барковіч з Тацянай упяршыню сёлета пачулі гусей, як вярталіся з свае звычайнае нядзельнае прахадкі па бясконцай палескай грэблі. Барковіч адразу знайшоў у высокім небе жывы рухавы трохкутнік і парыўчата схапіў за руку сваю спадарожніцу.

— Вунь яны! Вунь яны!.. Бачыш?

Потым узьняў угару свае рукі, быццам вітаючы далёкіх вандроўцаў, і закрычаў, як няпрытомны:

— Го-го-го!..

Колькі хвілін ён так і стаяў, нібы застыгнуўшы ў сваім напружным парываньні, з горача распаленымі вачмі, з хмельнай усьмешкай на твары. Ён увесь прасякнуўся дзіка-магутным імкненьнем, ён гатоў быў, здаецца, кінуць усё, сарвацца з зямлі і паляцець туды, за гэтым жывым мякка-звонным трохкутнікам—у сьвет, у прасторы.

Тацяна стаяла поплеч, глядзела на яго (ён быў цяпер надзвычайна прыгожы) і з няпрыемнасьцю адчувала, што ён зусім забыўся цяпер на яе, што гэта раптоўнае захапленьне вымела з сэрца яго ўсе звычайныя пачуцьці, як вымела з галавы яго ўсе звычайныя думкі. Нешта падобнае да зайздрасьці шавальнулася ў ёй, і яна з рэзкай настойнасьцю пацягнула яго за руку:

— Ну, пойдзем ужо.

Барковіч з патугай адарваў свой погляд ад далёкага, ледзьве прыметнага ў небе трохкутніка і моўчкі пашоў па дарозе. На твары ў яго яшчэ плавала радасна-сьветлая задуменнасьць.

Яны падыйшлі да хутара, на якім кватараваў Барковіч. Ля варот стаяў гаспадарскі сын—хлапчук гадоў у шаснаццаць,—ён з пільным чаканьнем углядаўся ім насустрэчу. Барковіч адразу сьцяміў, што ёсьць нейкая навіна і прысьпяшыў ход.

— Што, Апанас?

— Вам тэлеграма прышла. Там, у хаце, ляжыць на стале.

Тацяна сказала, што пачакае, Барковіч зьнік у варотах. Праз хвіліну ён вышаў назад, трымаючы ў нязграбна выстаўленай наперад руцэ шэры тэлеграфны блянк. Ён у замяшаньні глядзеў на паперку і ўсьміхаўся нейкай нявыразнай усьмешкай: ні-то вінаватай, ні-то добрадушна-пагадлівай.

Тацяна дрыжачымі пальцамі разгарнула паперку і прачытала:

„Стася памірае. Прыяжджай.
Сяргей“.

Барковіч дапытліва зірнуў у яе шэрыя вочы, але яна схавала сваё сапраўднае пачуцьцё пад маскай хмурай турботнасьці.

— Калі будзе цягнік? Толькі заўтра... Заўтра а дзесятай гадзіне. Раней няма. Мы пойдзем да мяне... Табе ня трэба цяпер быць аднаму.

Барковіч ахвотна згадзіўся. З кожнай хвілінай ён усё жывей і жывей адчуваў нейкі лёгкі, задорна-ўзьняты настрой, нейкую бяспрычынную рызыку, расхадовасьць. У кожнага чалавека бываюць такія хвіліны, калі, выбіты з каляіны якім-небудзь надзвычайным выпадкам, ён з балючай слодычай парывае ўсе абыклыя маральныя сувязі і становіць сябе нібы вонках ад усяго жыцьцёвага поступу. Тады ўжо бывае ня роспач, а

вострае, хваравітае адчуваньне асабістае волі, шырокіх асабістых магчымасьцяй. Тады чалавек можа зрабіць самы нязвычайны і недарэчны ўчынак.

Ужо зьвечарэла, і яны, прышоўшы ў школу, адразу запалілі сьвятло. На маленькай канапцы ля грубкі быў іх аблюбёны куточак. Тацяна заняла сваё месца і сядзела моўчкі, ня спускаючы з твару сур'ёзнага, турботнага выразу.

Барковіч прыслухваўся, як расьце ў ім тое лёгка-ўзьнятае пачуцьцё, што занялося там пасьля тэлеграмы. Ужо цяжка было стрымаць гэтае пачуцьцё, яно патрабавала нейкага выйсьця, штурхала на нейкі гарэзны ўчынак. Ён узяў абедзьвюма рукамі Тацяніну галаву, абярнуў да сябе яе хмуры, насуплены твар і, востра зазіраючы ў вочы, сказаў ёй:

— Чаму ты ня радуешся, Тацяна? Ты можаш радавацца, ты павінна... Будзь сама сабой... Гэта лепш, што яна памрэ... Ты ведаеш...

Яна густа пачырванела, але не адказала нічога. Толькі нецярпліва вырвала з яго рук сваю галаву ды балюча, да крыві, прыкусіла губу.

Ён загадкава ўсьміхнуўся і, памаўчаўшы хвілінку, зазначыў:

— Я, Тацяна, нікуды не паеду...

Яна рэзка абярнулася да яго і зірнула проста ў твар яму доўгім уедлівым поглядам. У шэрых ненатуральна бліскучых вачох яе Барковіч убачыў цэлы віхор розных супярэчлівых пачуцьцяў: там халодная злосьць мяшалася з палкаю радасьцю, там балючы дакор пераплятаўся з глыбокай, шчырай удзячнасьцю. Яна ледзь чутно прашаптала:

— Нашта так... ня трэба... Едзь туды... заўтра ўраньні...

Барковіч паўтарыў тое, што некалі сказаў быў Сяргею:

— Паміраць лягчэй, чымся быць прысутным пры сьмерці. Надзвычайна нудны абавязак... і лішні...

Яна здрыганулася—ні-то ад спалоху, ні-то ад агіды.

— Ты хочаш, каб яна памерла.

— Я кахаю цябе... Ты таксама жджэш яе сьмерці.

Тацяна зноў упяла ў яго свой напружны погляд. Цяпер было ў ім поўна цяжкога неўразуменьня і страху. Так, звычайна, глядзіш на невядомага чалавека, якога першы раз сустрэнеш дзе-небудзь у дзікім, бязьлюдным кутку. Што ён хавае пад сваім абліччам? Ці не чакае ён толькі зручнага моманту, каб цябе загубіць?

А Барковіч спакойна ўсьміхаецца шырокай, ветлай усьмешкай. Яго ясныя вочы так цёпла, так мякка ахінаюць сваім пяшчотным сьвятлом, так прыемна лашчаць, саграюць. Яго вочы гавораць бяз слоў, што ён сапраўды кахае, што яму можна верыць.

На Тацяніным твары страх і неўразуменьне ўступаюць месца цёплай прыязнасьці—яна бярэ сваімі маленькімі ручкамі вялізную Барковічаву лапу, гладзіць яе і пачынае даверліва ўсьміхацца. Вочы яе раптам робяцца волкімі і бліскучымі, з іх адна за аднэй капаюць буйныя сьлёзы. Яна не хаваецца з імі, нават не выцірае вачэй, сьлёзы цякуць, а яна

ўсьміхаецца і з даверлівай ласкай глядзіць на Барковіча. Барковіч раптам кідае сваю спакойную нярухомасьць, прыцягвае да сябе дзяўчыну і горача цалуе яе мокры, абліты сьлязьмі твар. Яна хліпае, як дзяцёнак, і жаліцца:

— Ты і мяне так... потым... калі захвараю...

Ён суцяшае яе:

— Што ты, Тацяна? Ты такая здаровая... Мы з табой будзем заўсёды разам...

Яна сударгава прыціскаецца да яго і шэпча ў гарачым забыцьці, у няпрытомнасьці:

— Ня едзь... Нікуды ня едзь... Я ня пушчу... Ты будзеш са мной... Хай сабе, хай памірае... я ня люблю яе...

Барковіч слухае і сам сабе ціха ўсьміхаецца:

„Якія бязьлітасныя гэтыя самкі!“

6

Пашлі потым марудныя чорныя дні, скрозь якія так нудна цягнуўся бясконцы ланцуг неадчэпна-турботных думак і разважаньняў. Гэтыя дні выпілі ў Тацяны многа жыцьцёвае сілы—яны глыбока ўціснулі і абвялі хваравітай сіньню яе шэрыя вочы, яны паклалі на вусны ёй рэзкую пячатку затоеных мук, яны разьлілі па твары яе нездаровую бледнасьць.

Страшная жудасная невядомасьць... Перад ёй стаіш, як перад грозным судом, з халодным жахам перабіраючы чорную чараду сваіх міжвольных грахоў. Яна сама родзіць іх, гэтая таемная невядомасьць. Яна з ліхамысным падступствам выклікае нядобрыя думкі, лятуценьні, яна зманліва раскрывае прасторы для злачыннае радасьці. А потым гняце суровым дакорам, узьнімае ў душы балючае мятушэньне, ад якога няма куды дзецца, ад якога нялюбым робіцца ўсё жыцьцё, увесь сьвет.

З гораду няма ніякае весткі. Няўжо яшчэ цягнецца тое страшное марудлівае згасаньне? Няўжо яшчэ ня прышоў канец? Яна хоча гэтага канца, яна чакае яго з палкай нецярплівай надзеяй. Дрэнна гэта, дзіка і жорстка. Яна ведае, яна-ж так цяжка мучыцца. Але—хай сабе! Яна больш ня хоча сябе падманваць, яна прызнаецца перад сабой у сваіх злачынных думках і пачуцьцях.

„Будзь сама сабой“...

А Барковіч цэлымі днямі цягаецца са сваёй стрэльбай. Балазе яму, ён знаходзіць добрае сабе заспакаеньне. Кожны вечар ён прыходзіць сьвежы, вясёлы, з добрадушнай усьмешкай, з яснымі, як у дзіцяці, вачмі. Тацяна сустракае яго бледная, устурбаваная. Яна кожны раз з трывогай чакае ад яго жаданае весткі. А ён ставіць у кут сваю стрэльбу, сядае перад ясна палаючай грубкай, шырока раскідае грамоздныя свае чабаты і, паціраючы рукі, апавядае пра ўсялякія дробныя здарэньні,

якія трапіліся на паляваньні. Часта прыносіць ёй зайца або ліса—кладзе каля сваіх ног і ў часе гутаркі раз-по-раз нагінаецца, каб з замілаваньнем пагладзіць роўную пушыстую поўсьць.

Тацяна спачатку дасадліва моршчыцца і нэрвова кусае вусны. Але Барковічаў роўны спакой пераходзіць памалу і на яе—яна забываецца на сваю трывогу, на свае мукі і канчаткова знаходзіць сабе заспакаеньне ў шырокіх і цёплых абнімках Барковіча.

Так цягнулася, мабыць, дзён дзесяць. А потым здарылася нешта зусім нечаканае, зусім непрадбачанае—пайшлі такія падзеі, якія за тыдзень перавярнулі ўсё дагары нагамі.

Неяк раз шэрай гадзінай Барковіч, вяртаючыся з паляваньня, зайшоўся к сабе на хутар. Звычайна ён прыходзіў да хаты толькі позна ўначы, але цяпер быццам нешта падказала яму, што трэба абавязкова зайсьціся. І як толькі ўвайшоў у хату,—па стрыманай цішыні, па таемнаму шушканьню малых, па салідна-разважлівай постаці гаспадара ён адразу ўцяміў, што ёсьць нешта новае. Змрок ня даў быў спачатку разгледзець маленькага чалавечка, які сядзеў супроць гаспадара. А чалавечак, як толькі ўбачыў яго на парозе, схапіўся з лаўкі і кінуўся яму насустрэчу.

— Адам! Стася здарова... Зусім здарова... Чуеш, Адам?

Сяргей у нейкай бурнай экзальтацыі схапіў аберуч Барковіча і пачаў яго тармасіць.

— Гэта цуда, Адам. Гэта вялікае цуда. Разумееш ты, га? Разумееш?

Барковіч спакойна адарваў ад сябе яго рукі і прайшоў далей у хату.

— Скажы, як гэта... было...

Сяргей мятушыўся, бегаў па хаце, махаў рукамі.

— Тады, як я адбіў табе тэлеграму... яна памірала тады... а ты ня прыехаў... У тую ноч зьмянілася ўсё... Рэзкі пералом... Дактары страшэнна зьдзіўлены... ніколі гэтакага ня было... Гэта—цуда, Адам, гэта—цуда... Я наўмысьля табе ня пісаў... Спачатку я сам ня верыў... ня мог паверыць... А потым я рашыў, што лепш, калі будзе нечаканая радасьць. Яна відочна з кожным днём здаравее. Яна ўжо ходзіць... есьць усё чыста, тэмпэратура роўная... Каб ты бачыў, Адам—яна амаль што такая, як і раней... сапраўды...

Барковіч з мэтодычнай павольнасьцю зьдзеў з пляча стрэльбу, і павесіў яе на сьцяну. Потым распусьціў паляўнічую торбу і дастаў з яе прыгожага маладога ліса.

— Глядзі, што за цацка... Сумысьля цалком прывалок... Характво якое, га?

Сяргей няўцямна тыркануў пальцам у зьвера.

— Заяц...

— Які табе заяц! Ліс...

І Барковіч аж зайшоўся ад нястрымана-бурнага рогату. Удостач адсьмяяўшыся, ён раптам пацягнуў Сяргея з хаты.

— Паходзім давай. Пагаворым.

Яны падаліся пад вёску. Сяргей бесьперастанку гаварыў пра Стасю пра яе дзівоснае выздараўленьне. Барковіч маўчаў. Барковіч адчуваў сябе так, нібы нечакана трапіў у пастку. Здавалася, што нейкі фізычны цяжар наваліўся на яго і тупа прыціскае да долу, не дае зварухнуцца, не дае распрастаць, разьвінуць дужага цела. І чамусьці гэта прыкрае адчуваньне зусім ня злучалася з асобай Стасі. Ён ня радаваўся дужа таму, што яна засталася жыць, але і не злаваў на яе. Ён прывык усе нягоды, якія-б яго ні спасьцігалі, разглядаць у агульным пляне, як чарговую сутычку з жыцьцём, як чарговы наступ усіх тых варожых сіл, з якімі яму прыходзіцца весьці змаганьне. Стася толькі зброя ў руках гэтых сіл, Стася не вінавата.

І Барковіч раптам пачынае з мяккай ласкай распытваць пра Стасю, цікавіцца самымі нязначнымі драбніцамі, злучанымі з яе цудоўным выздараўленьнем. Сяргею гэта дужа падабаецца, ён укладае ў апавяданьне ўсю шчырасьць свае істоты, ён увесь прасьвятляецца і зазірае ў вочы Барковічу з асабліва глыбокай палкай удзячнасьцю.

Адылі Барковіч больш пытае, чым слухае. У яго—сваё. Скутыя раптоўным цяжарам сілы яго пачынаюць настойна бурліць, уздымацца шумлівымі хвалямі, рыхтаваць нейкі адпор, нейкі ўдар па варожых сілах. Ён адчувае магутны прыліў энэргіі, ён гатоў ужо ў бой і шукае толькі першай ахвяры.

Першай ахвярай быў, вядома, Сяргей. Барковіч перапыніў яго ў момант самага шчырага захапленьня, калі ён з бязьмернай пяшчотай апісваў кожны рух, кожнае слова „здаровай“ Стасі. Барковіч выбраў самае балючае месца—ён сказаў з наўмысна падкрэсьленым грубым цынізмам...

— Цяпер ты можаш нагнаць тое, чаго ня меў быў раней... Помніш „прызнаньні над сьвежай магілай“? Ха-ха...

Сяргей раптам зьвяў, панура схіліў галаву.

— Нашто ты крыўдзіш мяне, Адам?

— Ты сам сябе крыўдзіш. Ня трэба быць сэнтымэнтальным.

Далей, да самае вёскі, яны ішлі моўчкі. Каля школы Барковіч спыніўся.

— Зойдзем да настаўніцы.

Сяргею ўсё роўна было, куды ісьці. Ён пашоў да настаўніцы.

7

Таццяна сядзела на падлозе і распальвала сваю грубку. Яна пасьпешна ўстала ім насустрэчу, пачала прасіць прабачэньня за непарадак у хаце. Барковіч прывітаўся і паказаў на таварыша:

— Гэта Сяргей.

— Я так і думала. Я адразу пазнала вас, сапраўды. Мне Адам пра вас гаварыў.

І яна з гасьціннай ветласьцю завінулася каля Сяргея. Барковіч узяўся распальваць грубку. Перабіраючы трэскі, ён прабурчэў бязуважным тонам:

— Жонка мая папраўілася, скора прыедзе сюды.

Наконт прыезду ён проста выдумаў, але вышла так, што трапіў у самы лад. Сяргей адразу ўсхапіўся:

— Так, Адам, я зусім забыўся на гэта. Яна казала, што як толькі зьбярэ троху сілы, дык адразу прыедзе сюды. Мабыць, ужо скора...

Барковіч неўзаметку зірнуў на Тацяну. Быў адзін момант, калі ёй, відаць, ня ў змогу было хаваць сваё хваляваньне, і яна адвярнулася, нібы шукаючы нечага на кніжнай паліцы. Але зараз-жа ўладала сабой і нават, каб паказаць сваю цьвёрдасьць, доўгі час гаварыла выключна пра Стасю. Між іншага, яна зазначыла з едкім націскам:

— Адам зусім быў расчараваўся. Ён ніяк не чакаў, каб яго жонка паздаравела...

Барковіч зьдзіўлена зірнуў на яе, і яна гэта адчула, але наўмысьля адвярнулася, каб ня сустрэцца з ім поглядам. Барковічу ясна стала, што яна на яго злуецца.

Увесь той вечар Тацяна гутарыла выключна з Сяргеем. Яна ўдавала сябе вясёлай, бязрупатнай, многа сьмяялася, жартавала. Гэты вымушаны, ненатуральны настрой потым сапраўды захапіў яе—яна нібы забылася, махнула рукой на ўсе няпрыемнасьці, якія зазнала ў апошнія дні, і цалком аддалася гэтай мінутнай вясёласьці. Яе настрой знайшоў шчыры адгалосак у Сяргея. Ён быў сягоньня надзіва спрытны ў гаворцы, апавядаў многа пра гарадзкое жыцьцё, жартаваў, сьмяяўся сам і досыць удала сьмяшыў Тацяну. Некалькі раз Тацяна паміж сьмеху і жартаў пільна ўглядалася ў яго, старанна вывучаючы яго знадворны выгляд. Ёй упадабаліся яго белыя сукрыстыя валасы, і яна папрасіла дазволу пацерабіць іх—з гэтага вышла ў іх цэлая забава.

Барковіч сядзеў у сваім кутку і моўчкі сачыў за імі. Яму было цесна тут, яго ўстурбаваная энэргія патрабавала нейкага выйсьця—яму хацелася ўстаць і пайсьці куды-небудзь, каб хоць у бязмэтным руху адкрыць вытоку для сваіх сіл. Але ён ня мог кінуць Тацяны—яму ў гэты момант да болю патрэбна была яе прысутнасьць.

Гэта было нейкае дзіўнае, назольліва-прыкрае пачуцьцё, зусім непадобнае да тэй прагнай патрэбы ў жаночай блізкасьці, якая звычайна прыцягвала яго да Тацяны. Ён ня чуў цяпер гэтае блізкасьці. Ён спрабаваў абудзіць у сабе звычайную ласку, пяшчотнасьць, але заставаўся халодны. Быццам лягла паміж іх нейкая глухая пустэча і ў ёй тупа абрываліся ніці яго пачуцьця. Ад гэтага ўзьнімалася ў сэрцы едкая злосьць і расло ўпартае непераможнае жаданьне заставацца тут, каля яе, і настойна чакаць, што будзе далей.

Яны пашлі ад настаўніцы зусім ужо познай парой. Яна выпраўляла іх з шумнай клапатлівасьцю і прасіла заходзіць яшчэ. Барковіч, разь-

вітваючыся, затрымаў яе руку і з цьвёрдай дапытлівасьцю зірнуў ёй у твар, але яна сярдзіта насупілася і рашуча ўнікала ад яго погляду. Гэта вышла ў яе троху комічна, Барковіч ня вытрымаў—і засьмяяўся. У гэты момант яму надзвычайна пацешнай і любай здавалася яна— з сваёй напружнай стараннасьцю быць сярдзітай, з сваёй беспрасьветнай суровасьцю. Хваля гарачай пяшчоты затапіла нутро яго—яму захацелася прыцягнуць яе да сябе, моцна-моцна абняць і цалаваць—зараз-жа, тут, пры Сяргеі. Яна, мусіць, адчула гэты яго настрой, бо раптам уздрыганулася, вырвала сваю руку і бліснула на яго кароткім поглядам, поўным настойнае просьбы ці, можа, перасьцярогі.

Барковіч пашоў ад Тацяны ў добрым гуморы.

Сяргей, як вышлі, адразу спытаўся:

— Гэта твая каханка?

Барковіч, хвіліну змаўчаўшы, адказаў запытаньнем:

— А ці варта яе кахаць? Як патвойму?..

І са спакойнай усьмешкай слухаў, як Сяргей хваліць Тацяну.

— Мне яна ўпадабалася. Яна такая ласкавая, ветлая... І вясёлая. З ёй надзвычайна прыемна гутарыць. Я нават не заўважыў, як праляцеў гэты вечар...

Барковіч, сьмяючыся, перапыніў яго:

— Ты глядзі, і ў яе не закахайся...

Ён наўмысьля сказаў „і ў яе“, каб падражніць Сяргея. І ён добра ведаў, што Сяргей, раптам змоўкнуўшы пасьля гэтых слоў, думае цяпер пра Стасю. Ён рашыў выкрыць Сяргеевы думкі.

— Стася прыгажэй за яе, але прасьцей. У тае пачуцьцё заўсёды роўнае і нязьменнае, а ў гэтае нават цяжка вызначыць часам, ці яна кахае цябе, ці ненавідзіць. Мабыць, яна і сама ня ведае...

Сяргей зазначыў, нібы раптам успомніўшы:

— Праўда... Я заўважыў... яна сёньня была да цябе такая... халодная...

— Як лёд...

І Барковіч засьмяяўся. Больш яны не гаварылі аб гэтым. Рэшту дарогі Барковіч апавядаў Сяргею пра Палесьсе, пра дзікае, поўнае нягод і жорсткай красы жыцьцё беларусаў-паляшукоў. Сяргей задаваў наіўныя, чыста дзіцячыя запытаньні.

У гэты вечар яны былі адзін аднаму шчырыя прыяцелі.

8

А назаўтрага ўраньні, прачнуўшыся гадзіне а дзевятай, Сяргей заўважыў, што ў хаце няма ўжо ні Барковіча, ні яго стрэльбы. Апанас, гаспадарскі сын, расказаў, што Барковіч устаў яшчэ досьвіта і, нічога не сказаўшы нікому, падаўся некуды ў лес.

Гэта было зусім неспадзявана. Сяргей дужа дрэнна сябе адчуваў сярод незнаёмай сялянскай сям'і. Далікатная абыходлівасьць гаспадароў

здавалася яму залішне пераўвялічанай і наганяла на яго прыкрае замяшаньне. Яму цяжка было сядзець у хаце, і ён цэлы дзень бадзяўся па ваколіцах хутара, зазіраючы ў хату толькі за тым, каб дазнацца, ці вярнуўся Барковіч.

Барковіча ня было да самага вечару. Тады Сяргей рашыу пайсьці да настаўніцы.

Тацяна сустрэла яго без асаблівага задзіўленьня, быццам загадзя ведала, што ён прыдзе і што прыдзе адзін. Калі Сяргей пажаліўся ёй на Барковіча, яна з усьмешкай яму адказала:

— Ці-ж вы ня ведаеце гэтага лясуна? У яго вечна такія фокусы...

Сяргей адразу, як толькі ўвайшоў у прытульны Тацянін пакойчык, як толькі ўбачыў яе ласкавы вясёлы твар, яе шэрыя ўсьмешліва-ветлыя вочы,—адразу пачуў сябе лёгка і вольна, быццам прышоў да старога добрага свайго таварыша. Зноў, як і ўчора, занялася ў іх жвавая гутарка, зноў яны дружна сьмяяліся, жартавалі. Яны селі ў той чароўны цёплы куточак, дзе зазвычай сядзеў з ёю Барковіч, і Сяргею здалося, што ён сядзеў тут многа-многа разоў, што ўсё тут такое знаемае яму, такое блізкае.

Тацяна абыходзілася з ім трохі паблажліва, як старэйшая з малодшым—ён адчуваў гэта, але зусім не абражаўся. Гэта было нават прыемна яму, бо ўлівала ў іхныя адносіны асаблівую мяккасьць і цеплату.

— Раскажэце што-небудзь пра Стасю.

Яна папрасіла так проста і няпрыметна, што Сяргей зусім ня зьдзівіўся з гэтага раптоўнага яе жаданьня. Ён заўсёды рад быў гаварыць пра Стасю і быў шчыра ўпэўнены, што кожнаму прыемна пра яе слухаць. Цяпер ён гаварыў такім тонам, быццам спрачаўся з некім, абараняў яе ад нечыіх нябачных нападаў, упарта адстойваў яе добрыя якасьці. Ён так захапіўся, што зусім не сачыў за Тацяніным тварам і не заўважыў, як на ім адзначыўся быў цень глыбокае роспачы, як потым з балючай патугай перамагла яна гэтае пачуцьцё і глядзела на яго, на Сяргея, з несхаваным жалем, з ласкавым матчыным спачуваньнем.

Сяргей змоўк і задумаўся. У яго сініх вачох застыла сумная лятуценнасьць. Тацяна моўчкі паклала сваю руку на яго сукрыстыя валасы і пяшчотна перабірала іх. Ён спачатку нібы ня чуў гэтае ціхае ласкі, а потым, схамянуўшыся, схапіў яе руку і пачаў цалаваць.

Яна чамусьці прыкусіла губу, і ў вачох у яе заблішчэлі сьлёзы.

У гэты момант з сянец пачуўся бязладны грукат. Гэта прышоў Барковіч. Ён увайшоў у пакой, даў „добры вечар“, усьміхнуўся, заўважыўшы, што занята яго звычайнае месца, сеў зводдаль і застыў у немым маўчаньні.

Сёньня вышла так, як і тады. Барковіч моўчкі сядзеў, а яны вялі ўдваіх вясёлую жвавую гутарку. Раз-по-раз яны кідалі адзін на аднаго кароткія выразьлівыя погляды, і, калі вочы іх сустракаліся, яны гарэзьліва ўсьміхаліся адзін аднаму, як тыя дзеці, што напракудзяць чым-

небудзь, адылі, ня выкрытыя, застануцца без пакараньня. Паміж іх было ўжо нешта падобнае да супольнае тайны.

На разьвітаньні Таццяна зноў, насупіўшыся, старанна ўнікала Барковічавых вачэй, яму зноў сьмешна было ад гэтага і люба было глядзець на яе, і зноў узьнялася была ў ім гарачая хваля пяшчоты.

З таго часу так і пашло. Барковіч на цэлы дзень зьнікаў у палескіх нетрах, а Сяргей, апанаваны чорнай нудотай, бадзяўся па ваколіцах хутара. Як толькі асядала на зямлю шэрая гадзіна, Сяргей, поўны радаснай нецярплівасьці, бег да Таццяны—у яе прытульным куточку так чароўна зьвіваліся хвіліны сяброўскай гутаркі, перамежанай з ціхай нясьмелай ласкай.

Гадзіне а дзевятай прыходзіў Барковіч. Ён моўчкі сядзеў да канца вечару і, выходзячы ад Таццяны, нязьменна ўсьміхаўся добрадушна-загадкавай усьмешкай.

. . . .

Гэтай парой над Палесьсем яшчэ ляцелі гонкія плаўнакрылыя гусі.

. . . .

Сяргею доўга не ўдавалася стала пагаварыць з Барковічам. Іхныя выпадковыя гутаркі ніколі ня выходзілі за межы малазначных драбніц, роўна няцікавых ні аднаму, ні другому. Ці толькі Сяргей памыкаўся закрануць якую-небудзь жыцьцёва-вострую тэму, Барковіч ураз абрываў размову або рэзка пераводзіў яе на іншы прадмет. Сяргею гэта давала вялікую няпрыемнасьць. Яму цяжка было насіць у сабе нявыказаныя думкі—ён да гэтага не прызвычаіўся. Праўда, большую частку думак сваіх і пачуцьцяў ён выліваў у шчырых гутарках з Таццянай, але было і такое, аб чым яму цяжка было з ёй гаварыць. І ён з упартай цярплівасьцю чакаў, калі, нарэшце, можна будзе выказаць усё Барковічу.

Гэта здарылася дзён праз пяць пасьля яго прыезду. Позным вечарам яны вярталіся ад настаўніцы. У Сяргея, як і звычайна пасьля сустрэчы з Таццянай, застаўся ў нутры лёгкі хмель радаснага захапленьня. Густая волкая цемра, праз якую яны ішлі, спрыяла яго самаўглыблёнасьці—ён моўчкі прыслухваўся да прыемнага свайго пачуцьця і шырока п'янавата ўсьміхаўся—балазе ніхто ня бачыць. І вось раптам Барковіч ні з таго, ні з сяго пытаецца:

— Ты, Сяргей, чакаеш Стасю?

Ён здрыгануўся ад неспадзяванасьці і ня ведаў, што адказаць.

— Чаму ты пытаеш пра гэта?

Барковіч спакойна растлумачыў:

— Я бачу тваё новае захапленьне, і ў мяне зьяўляецца трывога за Стасю. Яна можа згубіць свайго апошняга вернага прыхільніка.

— Чаму „апошняга“?

Барковіч не адказаў. Сяргей падумаў, што цяпер якраз надышла пара для шчырай размовы, і рашыў пачаць.

— Слухай, Адам, я даўно ўжо хацеў сказаць табе... я цябе не разумею... Мне здаецца,—ты зусім ня рады, што Стася паздаравела, што скора прыедзе да цябе, будзе зноў, як даўней... Няўжо гэта праўда?.. няўжо ты сапраўды больш яе не кахаеш?..

— А ты?

Сяргей замяшаўся.

— Я... ты, Адам, ведаеш... Я яе зусім асабліва любіў і люблю... ня так, як ты... Я табе не замінаю... Я яе буду заўсёды любіць... заўсёды...

— Ты дужа сьмешны...

Сяргей зразумеў гэтыя словы, як выказ недавер'я да яго, і захваляваўся.

— Так, Адам, я гэта шчыра кажу... Я разумею, што так нядобра... Людзі многа чаго гавораць... Наогул, неяк... бязладна ўсё... Я разумею... Я многа думаў аб гэтым. Мы нешта зробім... Ты ня ведаеш, я-ж гэта наўмысьля хаджу да Тацяны... Яна мне адразу надзвычайна ўпадабалася. У ёй ёсьць нешта такое, што ўвесь час цягне мяне да яе—я гатоў цэлыя суткі сядзець з ёй, сапраўды... Яна разумная і добрая. У ёй так многа ласкі, сымпатыі... Слухай, Адам, усё можа быць... Магчыма, што я...

— Магчыма, што ты з ёй ажэнішся?

— Можа я пакахаю яе... так, як звычайна... як ты...

Ён сам спалохаўся гэтага свайго прызнаньня і змоўк. Барковіч запытаў бязуважным тонам, скрозь які, аднак, прабівалася пільна схаваная насторожанасьць:

— Ты з ёй аб гэтым не гаварыў?

Сяргей зусім засароміўся.

— Я ня ведаю... Ды не, не гаварыў... Але мы з ёй... наогул... мне здаецца, што яна да мяне добра адносіцца...

На гэтым скончылася іхная гутарка. Яны падышлі да хутара, моўчкі ўвайшлі ў хату і моўчкі пакладліся спаць.

Назаўтрага Барковіч зусім ня прышоў да Тацяны.

9

Заўтра прыедзе Стася. З самага таго моманту, як учора надвечар прынесьлі тэлеграму і Сяргей першы за ўсіх яе прачытаў, яго ні на хвіліну не пакідаў вясёлы радасна-ўзьняты настрой. Ён быў зусім шчасьлівы. Ён ня толькі рад быў, што скора сустрэне Стасю: ён чакаў ад прыезду яе нечага большага, нечага асаблівага. У яго вырасла дзіўная ўпэўненасьць у тым, што прыедзе Стася—і будзе ўсё добра. Будзе добра і ёй, і Барковічу, і ўсім-чыста. Ён учора гаварыў аб гэтым Тацяне, і яна згаджалася—яна таксама з нецярплівасьцю чакае Стасінага прыезду.

Адно непакоіць Сяргея—гэта незразумела-дзікі настрой Барковіча. На яго тэлеграма зрабіла, мусіць, дрэннае ўражаньне. Ён, праўда, спачатку толькі ўсьміхнуўся і прабурчэў, нібы сам да сябе:

— Ну што-ж, гэта добра...

Але потым спахмурнеў, усьцервіўся нечага, пачаў кідацца, як загнаны зьвер. То пойдзе куды-небудзь, то зноў вернецца ў хату, ходзіць ад сьцяны да сьцяны, не гаворыць ні з кім, ні на кога не зьвяртае ўвагі.

Сёньня зранку пашоў са стрэльбай. Мабыць, паходзіць, дык заспакоіцца. А заўтра выясьніцца ўсё, усё-чысьценька.

І Сяргей цалком аддаецца свайму бязрупатна-радаснаму пачуцьцю.

Барковіч вярнуўся рана—толькі пачало цямнець. Ён кінуў на лаўку свае прылады, падышоў да Сяргея і сказаў з выразным націскам:

— Я сёньне пайду да Таццяны.

Сяргей зразумеў.

— Добра, я застануся дома.

І Барковіч адразу пашоў.

У Таццяны агня яшчэ ня было. Яна сядзела ў сваім куточку, ахінутая густым валакном змроку. Ён адразу заўважыў яе, як увайшоў у пакой. Ён моўчкі падышоў да яе, схіліўся перад ёй—вялікі, грамоздны—і з парыўчатай палкасьцю пачаў цалаваць яе рукі. Яна слаба адпіхала яго ад сябе.

— Пастой... Я запалю лямпу...

І яна ўстала, падышла да стала. Яна чамусьці дужа доўга шукала запалак, хоць яны некалькі разоў бразгалі ў яе пад рукой. Нарэшце знайшла, запаліла сьвятло. Барковіч толькі цяпер заўважыў, што стаіць на каленах перад канапай. Ён устаў, падыйшоў да Таццяны, зазірнуў ёй глыбока ў вочы.

— Я ведаю, Таццяна, за што ты злуеш на мяне. Ты злуеш за тое, што не памерла Стася.

Таццяна спалохана адшаснулася ад яго.

— Досыць, Адам. Я больш не магу... Ты мучыш мяне...

— Я кахаю цябе—ты гэта ведаеш... Заўтра прыедзе Стася... Нам трэба нешта рабіць...

— Не-не, нічога ня трэба... Я ня хочу, я нязгодна...

— Ты баішся?

Таццяна з цьвёрдай рашучасьцю ўхапілася за гэтае слова:

— Так, так, Адам, я баюся... Я баюся Стасі... Мне здаецца, што гэта яна не памерла... вярнулася, каб толькі нас разлучыць... Я ведаю, што гэта глупства, але ўсё роўна... мне ня будзе спакою...

Барковіч абняў яе сваёй дужай рукой.

— Ты будзеш са мной, Таццяна... заўсёды... Я буду цябе бараніць. Мы можам паехаць куды-небудзь, зьнікнуць ад іх, ад усіх...

— З табой... заўсёды... Нашто ты гэта гаворыш? Ты сам ня верыш гэтаму... Ты-ж усё роўна кінеш. Такі ты чалавек... Я і цябе баюся... больш, можа, чымся Стасі...

У Барковіча ў вачох пыхнуў едкі агоньчык.

— Што гэта: практычнасьць ці сэнтымэнтальнасьць? На ўсё жыцьцё, значыць? Ха-ха!..

Тацяна сурова насупіла бровы.

— Кінуць лягчэй, чымся быць пакінутым.

— Гэта, ведаеш, дужа падобна да Сяргея...

Тацяна яшчэ больш насупілася.

— Ты зьдзекваешся над Сяргеем... Ты—мацнейшы... А ён добры; лепшы за цябе. Я веру яму ва ўсім.

— А мне ня верыш, бо кахаеш мяне. Каго кахаюць, таму ніколі ня вераць.

— Ай, ня ведаю я...

На яе твары адзначыўся сьлед нутранога болю. Яна адышлася да вакна і, адсунуўшы фіранку, пачала глядзець у чорную заслонку цемры. Барковіч застаўся на месцы. Хвіліна працякла ў нэрвова-напятым маўчаньні. Потым Барковіч загаварыў глухім, зьніжаным голасам:

— Што-ж... значыць—усё... канец... Што-ж... хай сабе...

Ён памаўчаў, быццам мяркуючы, што яшчэ трэба сказаць, і запытаўся:

— Ты, мусіць, захочаш, каб я з табой больш не сустракаўся?

Яна з нэрвовай пасьпешнасьцю абярнулася да яго.

— Так, Адам. Больш ня трэба... Ты нічым тут ня зьвязан... Едзь адсюль... Мне будзе лепш... Я хачу добра цябе ўспамінаць, і ты не павінен мучыць мяне... Едзь куды-небудзь... я дужа цябе прашу...

Барковіч пагадліва кіўнуў галавой.

— Добра, паеду. Бывай!

Ён хацеў на гэтым і скончыць усё, хацеў ужо завярнуцца іісьці, аж яна раптам падыйшла да яго, паклала на плечы яму свае рукі і ўпілася ў яго твар глыбокім балючым поглядам.

— Бывай, Адам!

І ў нейкім раптоўным захапленьні, у п'яным экстазе пачала яго цалаваць.

— Бывай!.. Бывай!.. Любы!..

Барковіч пачуў на твары ў сябе гарачую вільгаць: яна плакала. Ён моцна прытуліў яе да сябе і зашаптаў:

— Ты любіш мяне... Тацяна, ты любіш... Нашто так рабіць?..

Яна быццам і ня чула гэтых слоў. Яна яшчэ раз паглядзела ў твар яму сваім распаленым поглядам і раптам супакоілася.

— Ну, ідзі... Пачакай, захіні сваю куртку—на дварэ ўжо сьцюдзёна. Дай, я. Во так. Во... Які ты нядбалы! Як дзіцянё... Ну, ідзі...

Яна вывела яго на вуліцу і стаяла на ганку, пакуль не заглухлі ў цемры яго марудныя важкія крокі.

Дзіўнае адчуваньне было цяпер у Барковіча. Нейкі тлумны туман атуліў яго сьвядомасьць, і ў гэтым тумане бясформенымі абрыўкамі мітусіліся асобныя словы і вобразы, бязладна вырваныя з таго, што адбы-

лося там, у Таццяны. Жывей за ўсё адчуваліся Таццяніны пацалункі, якія нібы прыліплі да твару палкімі нязводнымі плямамі. Іншай хвілінай здавалася, што яна і цяпер цалуе яго, і затуманеная сьвядомасьць настойна дамагалася разьвязаць тупое, назольлівае пытаньне:

„Нашто гэта яна? Што абазначаюць гэтыя дзіўныя пацалункі?“

Потым памалу туман разьвеяўся, і раптам, нібы вострым нажом, рэзнуў па сэрцы бязьмерна-пякучы жаль. Перад ім адкрылася ў вострай, амаль што фізычна-адчувальнай конкрэтнасьці блізкая магчымасьць шчасьця, магчымасьць глыбокіх салодкіх уцех, якая была, бязумоўна, да гэтай апошняй сустрэчы.

— Няўжо—канец? Няўжо ўсё тое, што засталося там, за некалькі крокаў назад, што адчуваецца такім блізкім, патрэбным,—няўжо яно навек адарвалася? А можа гэта памылка? Можа яна чакае яго? Можа хоча, каб ён вярнуўся?

Не! Яна разьвіталася назаўсёды. Яна не чакае. Цяпер ужо позна. Жыцьцё супроць яго, перамаглі варожыя сілы. Скруцілі шчытным калючым вязьмом, не даюць вольна дыхнуць, зьдзекваюцца, сьвяткуюць сваю паганую перамогу.

Пачакайце! Ён яшчэ ня здаўся, яшчэ будзе змаганьне. Ён яшчэ возьме сваё!

І Барковіч, апанаваны раптоўным прылівам шалёнае злосьці, сударгава сьціскае свае кулакі, скрыгае зубамі і ўпіваецца ў цемру драпежным разьюшаным поглядам, быццам гатовы кінуцца на нейкага нявіднага ворага.

Раптам ён успамінае Сяргея, і нядобрая ўсьмешка крывіць яго дрыжачыя вусны. Ён спыняецца сярод дарогі, з хвіліну аб нечым мяркуе і рашуча заварочвае назад, на вёску.

У Таццяны ў вакне сьвеціцца ціхі прыветны агеньчык. Калі праходзіць міма Барковіч, агеньчык на момант ловіць яго ў сваё жаўтлявапразрыстае ўлоньне,—мусіць, затым, каб падзівіцца на яго злосны, дэмонічна скрыўлены твар.

Барковіч зайшоўся да Аўтуха, першага сябра свайго па паляваньні.

— Дай мне на заўтрашні дзень свае стрэльбы.

— Во... А твая што?

— Мы пойдзем удвух, з таварышом...

— А-а...

Аўтух нешта памыкаецца расказаць, але Барковіч ня слухае. Ён забірае стрэльбу і пасьпешна ідзе да сябе, на хутар.

Сяргей яшчэ ня сьпіць. Ён сядзіць за сталом, узьлёгшыся тварам на далоні, і шчыра аб нечым думае. Барковіч стараецца ўзяць добрадушны вясёлы тон.

— Бабы казалі, што ў чорным моху аселі гусі. Пойдзем з табой, заўтра ўраньні. Я ўзяў табе стрэльбу.

Сяргей узьнімае на яго свае наіўныя, ясныя вочы.

— Я-ж ня ўмею страляць.

— Гэта зусім проста. Во так...

І Барковіч пачынае на скоры пасьпех тлумачыць яму, як трэба абыходзіцца са стрэльбай. Сяргея надзвычайна цікавіць гэта мэханіка, і ён ужо шчыра радуецца, што Барковіч надумаў узяць яго на паляваньне.

Яны зараз-жа кладуцца спаць, каб заўтра яшчэ досьвіта быць на нагах.

10

Густы каламутны змрок, патрывожаны першым, яшчэ ледзьве-ледзьве прыметным сьвятлом заранья, санліва варушыўся ў мякка-нагрэтым занач гнязьдзе і доўга не хацеў пакідаць яго—доўга не хацеў падбіраць сваіх чорных, раскіданых па глухім закуцьці, космаў. Млявы, распараны сном, ён дыхаў цеплаватай вільгацьцю, і ў гэтым цягучым дыханьні насіўся пах мокрай кары і заляжалага лісьця.

З неба на зямлю асядала густая ліпкая парась...

Спачатку, як вышлі, Сяргей зусім ня бачыў дарогі. Ён чуў наперадзе ў сябе аднамерна-важкія крокі Барковіча і дробна семяніў у той бок, сьпяшаючыся, каб не астацца. Ісьці было дрэнна, часта трапляла пад ногі то сьлізкая лужына, то пень або карчавешка. Дужа замінала стрэльба—ён ніяк ня мог прыладзіцца, каб яна добра трымалася, і кожную хвіліну прыходзілася яе папраўляць.

Адылі Сяргею зусім было весела і прыемна.

Пачало днець. Ужо можна было агледзець наперадзе постаць Барковіча, толькі выдавала яна нейкай асабліва-дзіўнай, недарэчнай: то вырасьце раптам вялізная-вялізная, то зьбярэцца ў маленькі чорны камочак, то зусім зьнікне, сальлецца з цемрай, а потым вылучыцца цёмнай бясформенай масай, зусім непадобнай да чалавека.

Барковіч увесь час упарта маўчыць. Сяргею страшэнна хочацца гаварыць, і ён раз-по-раз пытаецца аб чым-небудзь у свайго спадарожніка, але той або адказвае адным словам, або проста адмоўчваецца. Ён нейкі дзіўны сягоньня. Нават голас у яго нібы зьмяніўся—грубейшы стаў і сурова-стрыманы. А тут яшчэ змрок гэты, цені розныя таемныя па баках. Сяргею пачынае залазіць у нутро міжвольная жудасьць.

Ага! Нарэшце ўжо сапраўды павіднела. Вырастаюць дрэвы наўкола вылазяць кудлатыя карчы. Пад нагамі відаць ужо жоўты дыван апалага лісту. І постаць Барковіча зрабілася зусім выразная: ён у звычайнай куртцы сваёй, у высокіх ботах, замест поясу—патронташ. У яго чамусьці падняты каўнер, і гэта надае ўсяму яго выгляду нейкую чэрствасьць, замкнёнасьць: звычайна ён ходзіць зусім расхрыстаны. Нашто ён паставіў каўнер? Сягоньня-ж ані-ні не халодна.

Вось і зусім ужо відна. Дзень заняўся сьляпы, сьлізготны. Можа гэта добра для паляваньня? А можа дрэнна?

Сяргей пытаецца ў Барковіча, але той маўчыць. Мусіць, задумаўся моцна. У яго сёньня зусім няўдалы настрой.

Яны ўсё ідуць ды ідуць. Ішлі па глухім балоцьвеным лесе, потым перашлі праз сухую выспу, падаліся ўсьцяж па канаве, зноў устраміліся ў дзікі непраходны лес. У Сяргея, нязвыклага да хады, ужо млеюць ногі і страшэнна ломіць плячо, на якім ён нясе сваю стрэльбу.

Дзе-ж тыя гусі?

Перад імі раптам адкрываецца шырокая чыстая паляна, абкружаная суцэльнай сьцяной высокага лесу. Барковіч спыняецца і абарачваецца да Сяргея.

— Вось тут... Давай адпачнем троху...

Ён абапіраецца плячмі аб ствол вялізнага дуба і глядзіць некуды ў бок, у цёмны лясны гушчар. Ён высьвіствае нейкую песьню—мабыць, затым, каб перамагчы таемна-хітрую ўсьмешку, яка, во-во гатова ўсплысьці на яго твар. Аб чым ён думае?

Сяргей з радасным палягчэньнем здымае з пляча стрэльбу і шукае месца, дзе-б паставіць яе. Барковіч раптам спыняе яго.

— Ты не забыўся, як трэба страляць? Пакажы...

Сяргей спраўна прарабляе ўсе патрэбныя маніпуляцыі. Барковіч задаволена ўсьміхаецца. Потым ён падыходзіць бліжэй да Сяргея і раптам прымае сур'ёзны, амаль што жорсткі выгляд.

— Во што... Нам трэба з табой пагутарыць... стала... раз назаўсёды.

Тон яго слоў такі нязвычайны, такі напружна-цьвёрды, што Сяргей мімаволі бляднее і ў вачох у яго пыхае раптоўны спалох.

— Аб чым ты хочаш гутарыць?

Барковіч падыходзіць яшчэ бліжэй, узьлягаецца на сваю стрэльбу і ўпінае ў Сяргея жудасна-нярухомы погляд.

— Слухай... Колькі часу, як мы спазналіся?

— Даўно ўжо... Год пяць.

— Так. Пяць год. Мы адразу былі здружыліся. Помніш? Гэта дужа цікава... У нас былі моманты, калі мы не маглі жыць адзін без аднаго. Мы часам спрачаліся, лаяліся, крыўдзілі адзін аднаго, а потым шукалі выпадку, каб зноў сустрэцца. Не маглі абыйсьціся бяз гэтай сустрэчы... Праўда? Ну вось... Мы пяць год былі самымі блізкімі, самымі шчырымі прыяцелямі...

Ён змоўк, нібы правяраючы ў думках, ці тое сказаў, што трэба было сказаць, або шукаючы слоў для далейшага. Сяргей з поўнай шчырасьцю пацьвердзіў:

— Я заўсёды лічыў цябе за лепшага свайго сябра.

Барковіч не зьвярнуў ніякай увагі на яго словы.

— Вось так... разумееш?.. А ўсё-ткі мы з табой ворагі адзін аднаму. Найлюцейшыя ворагі, якія толькі могуць быць...

— Адам! што ты гаворыш?

— Найлюцейшыя ворагі... Фатальныя ворагі... Мы ўвайшлі адзін к аднаму ў жыцьцё, каб папсаваць яго... Так увесь час і было...

Ён зноў змоўк, нібы аднаўляючы ў памяці драбніцы мінулага.

— Вось з Стасяй... Ты мне псаваў увесь час... страшэнна псаваў... агідна... А я табе... ха-ха!.. ты сам казаў, што нічога ня меў... ха-ха!.. нічога ня меў...

І ён дзіка зарагатаў. Потым ураз неяк сьціх і падблізіў да Сяргея свой скрыўлены злоснай грымасай твар.

— Папраўдзе сказаць, ты паскудненькую ролю там іграў. Зусім такую, ведаеш, нікчэмненькую, туалетную... Ты-ж, небарака, нічога ня меў... Ха-ха!.. Які недалужны!..

Сяргей яшчэ больш пабялеў і вочы яго востра заблішчэлі—ні-то ад сьлёз, ні-то ад зацятае злосьці.

— Адам! Ты мяне абражаеш!..

— Ха-ха! Абражаю? Я думаў, што ты зусім няздольны абразіцца... Слухай далей... Вось з Тацянай... Ты ня дужы сам для сябе знайсьці што-небудзь у жыцьці. Ты, як сьлімак, падпаўзеш да чужога і рад, што знашоў, дзе прасьлініцца. І просты жаль да цябе, перамяшаны з агідай, ты гатоў прыняць за каханьне! Ха-ха!.. Цябе кахаць? Такога склізьнёнка?

З Сяргеем рабілася нешта надзвычайнае. Яго зьбялелы твар раптам наліўся крывёй, вочы загарэліся дзікім вар'яцкім агнём,—ён увесь напружыўся і гатоў быў кінуцца з кіпцямі на Барковіча. Ён ня мог гаварыць, у яго выходзіў толькі здушаны шэпт.

— Ты... якое права... Я—чалавек!.. Я—чалавек...

Барковіч зусім блізка—твар у твар—прыхіліўся да яго.

— Ты—паскуднік... Я ненавіджу цябе...

З хвіліну яны стаялі так адзін супроць аднаго—лютыя ворагі, гатовыя кожную хвіліну кінуцца ў сьмяротную бойку. Потым здарылася нешта зусім дзікае і агіднае: Барковіч плюнуў у твар Сяргею і, крута завярнуўшыся, пашоў на паляну.

Гульня была надзвычайна рызыкоўная, і Барковіч, ідучы роўнымі, нібы зусім спакойнымі крокамі па паляне, з фізычнай яснасьцю адчуваў як па сьпіне ў яго марознай хваляй перабягаюць мурашкі. Нейкую балюча-вострую зьвярыную асалоду давала яму гэтае сьмяротна-напружнае чаканьне.

Усё, што адбылося далей, заняло ня больш, як хвіліну, але тая хвіліна ўвязала ў сябе цэлы віхор самых бурлівых перажываньняў.

Быў адзін момант, калі Барковічу здалося, быццам нешта з тупой сілай штурханула яго ў плечы, і ў галаве яго маланкай бліснула думка, што гэта Сяргей дагнаў яго і выцяў прыкладам. Але зараз-жа загрымеў стрэл, і за ім—балюча-балюча запякло ў правым плячы.

Цяпер ён ведаў, што трэба рабіць. Са зьвярынай круткасьцю ён абярнуўся назад і абыклым рухам сарваў з пляча зброю.

Сяргей стаяў на ўзьлесьсі—белы, як сьнег,—і з нерашучай патугай падымаў стрэльбу, ладзячыся да другога стрэлу.

І раптам—ні з таго, ні з сяго—Барковіч зайшоўся ад самага звычайнага, самага вясёлага, гульлівага рогату.

— Бэкасіньнік... ха-ха!.. Бэкасіньнік... Шрот такі ў цябе... ха-ха!.. Я забыўся... На дробных птушак... ха-ха!.. Бэкасіньнікам у чалавека... у чалавека... ха-ха-ха!..

Сяргей з тупой няўцямнасьцю апусьціў стрэльбу. Барковіч рашучым махам ускінуў сваю на плячо і, усё яшчэ сьмяючыся, прашоў міма Сяргея і ўглыбіўся ў лес.

— Адам!—пачуўся ззаду слабы, надарваны голас.

Ён прыбавіў ходу.

— Адам!—данеслася зусім здалёку—ціха і жаласна.

І ўсё змоўкла.

11

Барковіч усё глыбей і глыбей удаваўся ў цёмны гушчар і чым далей ён ішоў, тым спакайней рабіўся яго твар, і ўсьмешка, з якой ён не разлучаўся з самага таго трагікомічнага моманту, усё больш і больш набывала добрадушна-лагодны характар.

Глыбокая застылая ціхасьць палескае пушчы, хмельны пах волкай зямлі і спрадвечнага жыцьцёвага праху, ціхі, малельна-пакорлівы шэпт пажоўклых лістоў і самота—поўная, бязьмежная самота, салодкая да ап'яненьня, да забыцьця...

Як добра яму тут! Які цудоўны спакой ахінае істоту яго, як расьце, разьвінаецца яго вольны, непакорлівы дух, надламаны жыцьцёвай нягодай. І як далёка засталася ўся тая нягода—з жорсткай барацьбой, з трывогай, з дробным дакучлівым мятушэньнем.

Ён адчувае сябе пераможнікам. Ён сам ня ведае, у чым гэта перамога, але ў душы ў яго—урачыстасьць, на сэрцы—спакойная, чыстая радасьць. З наўмысна-навостранай чуласьцю ён прыслухваецца да свае раны, і яму чамусьці прыемна, соладка адчуваць, як пякуча садніць плячо, як сьцякае па целу ліпучая цёплая кроў.

— Бэкасіньнік...

І ён зусім наіўна, падзіцячаму ўсьміхаецца.

Лес перасякае чорная паламаная грэбля. Гэта—дарога на станцыю. Ён спыняецца, пільна азіраецца наўкола і ідзе далей па дарозе. Яму дужа прыемна, што дарога пустая, што нікога няма насустрэчу.

Але вось наперадзе, ад завароту, паказаўся конь. Недалужна калупаецца па гразкай грэблі, ледзьве цягне за сабой карахвашку. Пэўна, нехта едзе са станцыі.

Раптам Барковічавы мазгі праразае вострая здагадка. Ён, як злодзей, кідаецца ў бок ад дарогі і прытойваецца за вялізным камялём старавечнага дуба.

— Так, гэта яна... Гэта—Стася.

Яна праяжджае зусім блізка каля яго, і ён спакойна, уважліва яе разглядае.

Яна сапраўды паздаравела. Яшчэ відаць на твары сьляды цяжкай хваробы, але ўжо шчокі красуюцца сьвежай чырваньню і ў вачох гарыць вясёлы, зусім здаровы агоньчык. Яна амаль што такая, як і раней.

Яна думае аб нечым вясёлым, прыемным. Нават ня можа стрымаць міжвольнае ўсьмешкі, якая настойна лезе на твар ёй і гарэзьліва трывожыць яе тонкія прыгожыя вусны. Пэўна, малюе ў думках радасную карціну блізкай сустрэчы...

Ха, ха! Каб яна ведала, што ён стаіць тут, на некалькі крокаў, схаваўшыся ад яе, як злодзей!

Карахвашка, няэграбна клыпаючы па карабатай грэблі, зьнікае за заваротам. Барковіч чакае яшчэ хвіліны са дзьве, потым вылазіць з свае засады і, сьцеражліва азіраючыся, выходзіць на дарогу. На твары ў яго хітра-здаволеная міна. Ён ашукаў і тут. Ён усіх ашукае, пачакайце толькі! Ён ня здасца—о, не! Хай цяпер там разьбіраюцца, хай!

Радасьць яго пераходзіць магчымыя межы. Яе ўжо ня можна стрымаць, яна павінна выліцца неяк з яго да краю перапоўненай істоты. Ён яшчэ раз азіраецца на бакі і, нарэшце, дае сабе волю. Магутны раскатны рогат разьлягаецца па бязьлюднай пушчы і на хвіліну поўніць яе мятушлівым жыцьцём. Потым ён у адзін момант сунімаецца і стаіць, сударгава-застылы ў рэзка-напружнай нярухомасьці.

Так. Яго вострае вуха ня зманіць. Ён выразна чуе гэтыя далёкія гукі, ціхія і мэлёдычныя, як хлюпаньне нябачнай крынічкі. Ён упінае свой распалены радасьцю погляд у шэрае неба і бачыць (а можа гэта здаецца яму?), як плаўна сунецца там жывы рухавы трохкутнік.

Гусі... Апошнія сёлета гусі. Рупяцца, каб не застацца, каб не спазьніцца ў той зачараваны край. Яны яшчэ вераць, яшчэ спадзяюцца. У іхнай зазыўнай песьні так многа імкненьня, так многа надрыўнае радасьці.

Ляцеце, любыя! Ляцеце, родныя! Яшчэ ня позна. Ніколі ня позна...

Шукайце сонца! Шукайце шчасьця!..

Барковіч, як і тады, калі бачыў быў першых гусей, у п'яным захапленьні ўзьнімае ўгару свае рукі і крычыць усьлед далёкім вандроўцам:

— Го-го-го-го!..

. . . .

На станцыі стаяў некуды цягнік. Барковіч падышоў да касы, дастаў свой бумажнік, вытрас усё, што ў ім знашлося, і папрасіў касіра, каб ён на ўсе грошы даў яму праезны білет.

ДРАПЕЖНІКІ[1])

Роман у трох частках

Я. Нёманскі

ЧАСТКА ДРУГАЯ

IV

Смутныя дні пачаліся для Зосі. Калі раней яна бачыла ў Зыкаве спагаднага, мяккага чалавека, разумнага і досыць далікатнага, які так патаварыску адносіўся да яе і, яна адчувала, кахаў яе, кахаў ня так, як брат ці бацька, такога чалавека, якому яна не пасаромелася сказаць а брудных учынках з ёю пана Ляскоўскага, то цяпер гэты яго вобраз завалокся нечым няясным, няпэўным. Апроч таго, у яе дзявочых лятуценьнях той чалавек, якога яна пакахае, здаваўся якім-небудзь ня зусім звычайным. Жыцьцё-ж Зыкава, або Росяка, ці як яшчэ там, было такім, паводле яго ўласных слоў, цьмяным, гаротным, што ніякім флёрам вышэйшае поэзіі яго апрануць было нельга. Праўда, ён займаўся нейкімі там справамі, за якія сядзеў у вастрозе. Ён быў рэволюцыянэрам. Але сучасны яго выгляд ня мае адбіткаў геройства. Аднак, Зыкава параўнаць няма з кім: ён усё-ж вышэй ад усіх тых людзей, што акружаюць яе.

Зося займалася такімі разважаньнямі і ў часе службы і дома, нават у прысутнасьці самога Зыкава. Яна заўважыла, што ў той вечар, калі ён ня прыходзіў, больш смутныя думкі ахаплялі яе, зьяўляліся розныя непаразуменьні з сабою. Але даволі было Зыкаву сядзець тут, у пакоі, схіліўшыся над кніжкаю, як яна супакойвалася: ціхая радасьць сыходзіла ёй на сэрца, і яна то з захапленьнем, то з пяшчотаю паглядала на яго твар, асьветлены ўпартаю думкаю, аздоблены рыскамі асаблівае рашучасьці. Праз некалькі дзён яе душэўная мешаніна, выкліканая апісаньнем жыцьця Зыкава, мінулася, і яна, як увесь апошні час, трапятліва чакала яго прыходу, сустрэч з ім.

Аднак, яе нагнала новая хваля цяжкіх разважаньняў. Адзін раз, калі Зыкаў выходзіў з школы каля поўначы і Зося прыхілілася да яго ў цемры сенцаў, ён, пасьля кароткае развагі, запытаў ціха, у самае яе вуха, калі яны стануць жанатымі. Зося адскочыла ад яго і нічога не змагла адказаць—так была ўсхвалявана. Моўчкі вярнулася яна ў пакой,

---

[1]) Гл. „Полымя“ № 10 за 1928 г.

з моцна торкаўшым сэрцам пастаяла каля дзьвярэй, пакуль ня бразнулі дзьверы знадворныя, і кінулася ў сваю баковачку. Цэлую ноч праляжала яна бяз сну, некалькі разоў усхаплялася, запальвала сьвечку, сядзела з бяздумнымі, здавалася, вачыма. Самая думка аб шлюбе была такая нязвычайная, што яна зусім ня ведала, як да яе падыйсьці. Гэтая думка палохала, ледзяніла сэрца, страшна было думаць аб тым, што будзе пасьля шлюбу. Часамі здавалася Зосі, што яна больш ня зможа сустрэцца з Зыкавым, што цяпер скончылася пара шчырых, ясных адносін. Што ёй адказаць? Можа так і пакінуць бяз усякага адказу? Зыкаў забудзецца аб сваім запытаньні, пройдзе час, і яны будуць зноў проста так кахацца. Ёй калола нешта ў сэрцы, калі прыходзіла думка, што Зыкаў можа зусім кінуць бачыцца з ёю, калі яна не адкажа згодаю на яго прапанову. Ёй было і страшна, і соладка.

Пятрусь Мікалаевіч быў надта занепакоены тым выглядам, які мела дачка на другую раніцу. Палаўшы яе твар, сухія патрэсканыя губы, бліскучыя вочы прыдавалі ёй выгляд хворае. Ён з пяшчотай падышоў да яе і пачаў прасіць, каб яна лягла ў пасьцель, ня выходзіла-б, пакуль не наведаецца хоць фэльчар, які быў у вёсцы. Слухаючы перапалоханы голас бацькі, яго ласкавую клапатлівасьць, Зося горка думала аб тым, што ёй нават няма з кім параіцца, няма каму расказаць аб сваіх сумненьнях і сваім шчасьці. Пры гэтай думцы ёй стала яшчэ больш крыўдна на сьвет, яшчэ больш шкада самой сябе. Напружнасьці ўсіх адчуваньняў яна ня вытрымала і залілася гарачымі сьлязьмі.

— Што з табою, галубка мая?—запытаўся бацька, зусім зьбіты з панталыку.

Зося абхапіла яго шыю рукамі і бяз сілы схілілася галавою яму на грудзі. Плач доўга не даваў ёй гаварыць.

— Татачка, родны! Дапамажы мне!—скрозь плач вырываліся ў яе паасобныя словы.

— У цябе баліць што, Зосечка?

— Нічога ў мяне не баліць!—выкрыкнула Зося.—У мяне на сэрцы гарыць, галава круціцца, я ня ведаю, што рабіць. Дапамажы мне, як бацька, як родны, чаго ніхто ня зробіць.

— Ну, скажы-ж, у чым дапамагчы табе?

— Вось... скажы... ісьці мне замуж ці не?—апошнія словы яна вымавіла скарагаворкаю і задыхнулася.

Пятрусь Мікалаевіч страпянуўся, сполах яго крыху разышоўся. Нават хітраватая ўсьмешка паказался на яго губох.

— За каго?—Ён ужо весела глядзеў на дачку, чакаючы адказу.

— За... за... Зыкава!—адказала яна і схавала галаву пад бацькаў пінжак.

— Можна было-б і пачакаць табе з замужам, ты яшчэ толькі-толькі вышла з падлеткаў. Ну, але... Што-ж, ён прасіў цябе аб гэтым і ты згадзілася?

— Я нічога яму не адказала, спалохалася. Але я ведаю, што кахаю яго!—ціха, пачырванелая, як вішня, прызналася яна.

— Ну, добра, што запыталася ў мяне. Я пярэчыць ня буду, хоць „малады“ ён—ня зусім звычайны. Настаўніцкая дачка за каго звычайна ідзе? Ну, за дзяка, пісара, настаўніка, паштавога чыноўніка і іншую службовую „братию“. Зыкаў-жа—ні то рабочы, ні то тэхнік, сёньня тут, заўтра з трыдзевяць зямель. Адкуль ён сюды прышоў, што з ім было раней—нікому няведама. Які будзе ён муж, сказаць нялёгка. Чалавек ён, відаць, ня кепскі, для свайго стану разумны і здатны. Калі кахаецеся, то выходзь. Я не хачу камандаваць у гэтым.

Гэтыя сухаватыя разважаньні бацькі ня толькі не дапамаглі Зосі знайсьці адказ на тое, што мучыла яе, як дзяўчыну і кабету, але посеяла яшчэ больш смутку ў яе сэрцы. Бацьку таксама здавалася будучыня шлюбу няпэўнаю, хоць ён разглядаў гэтую будучыню зусім з іншага боку.

— Я сама падумаю аб гэтым,—спаўшым голасам прагаварыла Зося, і спалохалася за сваю самастойнасьць у такім пытаньні.

На службу яна не пашла, увесь дзень хадзіла, як няпрытомная; падвечар зайшла да Кавальчыкаў, у хату Зыкава, і пакінула там пісульку.

Зыкаў зьявіўся нават раней, чымся вызначана было ў лісьце Зосі. З твару яго быццам сыпаліся праменьні радасьці. Самы ліст ужо сьведчыў аб тым, што ўчарашняя прапанова яго не адкінута.

Пятрусь Мікалаевіч сустрэў яго ветліва, але няёмкасьць старога адчувалася даволі выразна.

Зося, змучаная бяссоннаю ноччу і беспакойным днём, прывіталася з Зыкавым так напружана, што ў таго зусім апала сэрца. Зыкаў бачыў, што аб яго прапанове шлюбу ведае ўжо і бацька. Гутарка ніяк не завязвалася, пачуцьці ва ўсіх траіх былі напружаныя.

— Пятрусь Мікалаевіч, выбачайце мяне, калі я выйду ў клясу і папрашу Зосю Пётраўну паказаць мне вучнёўскую бібліотэку: я даўно хацеў азнаёміцца з ёю. Вы не адмовіцеся?—зьвярнуўся Зыкаў перш да бацькі, а потым да Зосі.

— Калі ласка,—усьміхнуўся стары на гэтую ясную для яго хітрасьць.

Зося моўчкі пашла ўперад з лямпаю ў руцэ. Шкло дрыжэла і дробна зьвінела. Твар дзяўчыны то бялеў, як крэйда, асьветлены лямпаю, то зеляneў, калі на яго падаў цень ад абажура. Гэтыя зьмены сьвятла і ценяў надавалі Зосі суровы выгляд, які мала стасаваўся і з яе ўзростам, і з яе натураю.

— Я думаю, што ты не сярдуеш на мяне за ўчарашнія мае словы? Але-ж у цябе такі... такі асаблівы выгляд, Зося?

— Мне надта цяжка,—ледзь адказала яна.

— Страшна замуж ісьці? А як-жа з каханьнем, Зосенька? Я больш мучыцца не магу,—з нахлынуўшым, як паводка, пачуцьцём прагаварыў Зыкаў і абхапіў дзяўчыну ў магутным уздыме.

Яна хісталася, як тонкая галінка плакучае бярэзіны пад ветрам, і замёрла на яго руках.

— Я згодна на ўсё, што хочаш,—слаба прашаптала яна, і губы яе зьліліся з яго губамі.

Яшчэ нямоцную пасадзіў ён Зосю на ўслончык парты, а сам з лямпаю падышоў да шафы і нібыта пачаў разглядаць кніжкі. Але раптам другая рука ўзялася за лямпу і паставіла яе на вакно.

— Ну, дагоніш мяне ці не?—і Зося віхрам панеслася між партамі, па партах, пераскокваючы з аднэй на другую. Зыкаў першы раз голасна расьсьмяяўся, махнуў рукамі і пусьціўся лавіць яе. Але яго буйнаватая фігура кепска спраўлялася з вузкімі праходамі, з невядомымі яму паваротамі. Удабавак акуляры яго ляпнуліся на падлогу; зазьвінела жаласна выскачыўшае шкельца.

— Эх, ты бягун! І як ты адтуль уцёк?

Зыкаў зразумеў гэты шутлівы ўпік. Аднак, хоць гэта былі і жарты, але яна прыпыніла яго вясёласьць. Зоя таксама прыціхла пад уплывам гэтых слоў, якія яна сказала нават не абдумаўшы. Прыціхшыя, вярнуліся яны да Пятруся Мікалаевіча, якому Зыкаў крыху ўрачыста абвесьціў аб тым, што ён жадае жаніцца на Зосі.

— Благаслаўляць вас?.. э... ня... веру я і сам у гэта. Проста жадаю вам шчасьлівага сумеснага жыцьця,—дрыжачым голасам прагаварыў стары і з мокрымі вачмі пацалаваў Зосю і зяця.

— Шануйце яе, яна яшчэ зусім блазан.

Блакітныя агенчыкі скакалі з вачэй Зосі. Яна, слабая, абаперлася на руку Зыкава.

— У галаве ў мяне ўсё пераблыталася,—як праз сон прагаварыла яна.

Стары вышаў за дзьверы. Яны селі на канапу і моўчкі з захапленьнем глядзелі ў вочы. Раптам сударга прайшла па целу Зосі, і іскры зацьмелі ў яе прамяністых вачох.

— А калі даведаюцца, што ты ня Зыкаў?—Рука Зосі, ляжаўшая на плячы яго, саслізнула ўніз.

— Гэтага не павінна быць,—цьвёрда адказаў Зыкаў.

— Мне ўсё-ж страшна,—шаптанула яна.

— Цяпер перад намі абоімі вялікая праца. Ты побач са мною пойдзеш па шляху барацьбы са старым за новае, і трэба мець для гэтага належную адвагу.

— Я разумею, я рада быць з табою, але-ж вось нічога не зраблю са страхам.

— Зося, мы яшчэ не зламалі жыцьця адзін аднаму і... калі ты адчуваеш якую-небудзь няпрыемнасьць або непаборную цяжкасьць, дык... можна... разыйсьціся. Толькі мне гэта было-б страшна цяжка... так цяжка.

— Не, не! Толькі ня гэта! Я перамагу сваю боязьнь, спрабую забыцца аб тым, што ты ня Зыкаў. Я з табою буду заўсёды, Паўлючок!

Зося зноў прытулілася да яго, гладзіла яго валасы, шукала яго руку. Але ўсё-ж блакітныя агенчыкі яе вачэй ня былі такімі жвавымі. Часта погляд яе быў такім, быццам яна ўглядалася ў нязьмерную далячыню або, наадварот, у сярэдзіну самой сябе. Не змаглі канчаткова ажывіць яе і лёгкія вясёлыя гутаркі Зыкава аб розных здарэньнях, якія яму даводзілася наглядаць пры яго рознастайных занятках і вандраваньнях. Так і пакінуў ён засмучаную ў глыбі сваю маладую.

Засмучаным вышаў ад настаўніка Зыкаў. Што будзе, калі пад уплывам сваіх пачуцьцяў каханьня Зося дала згоду на шлюб, а страх перад яго мінулым і будучыняю ў яе застанецца? Яна будзе ўсё часьцей ды часьцей падпадаць пад уплыў гэтага страху, жыцьцё гэта ёй надакучыць, і замест радасьці будзе для яе адна нэндза. Можа ёй больш падыходзіла-б супакойнае жыцьцё, забясьпечанае больш пэўнымі ўмовамі? Але-ж Зося з самага пачатку іх знаёмства здавалася яму шмат вышэй звычайных „барышен". Яна мела жвавасьць, імпэт, захапленьне, адзыўнасьць на гора іншых, яна можа зрабіцца партыйнаю работніцаю. Да ўсяго гэтага яе хараство, яе поўныя цяплыні і каханьня да яго вочы, яе гарачыя, як вугалі, губы... У Зыкава зайшлося ў галаве ад успаміну аб пацалунку ў клясе сёньня... Не, гэты страх—часовы. Можа проста ў Зосі падвышаная нэрвовасьць пасьля дня і начы, на працягу якіх яна ня зводзіла ва сьне вачэй. Бязумоўна, ён даможацца перамагчы гэты яе страх, а тады ўсё добра будзе... Пасьля пабудовы паперні ён тут не застанецца: трэба будзе падацца куды-небудзь у горад, дзе больш партыйнае працы і дзе можна будзе даць належную працу і Зосі. Каханьне ў сумеснай, агульнай працы па аб'яднаньню рабочых на барацьбу за лепшую будучыню—гэта вышэйшая, найбольш поўная форма жыцьця. І ён даможацца гэтага. Зося самаахвярна, Зося таксама кахае яго.

Настрой яго падняўся. Ён прайшоўся па гасьцінцы, павольным крокам ішоў да свае хаты. Дзе-ні-дзе вокны ў хатах былі ярка асьветлены. Адтуль несьліся дзявочыя сьпевы, моцная гутарка і рогат хлапцоў. Самая пара вечарніц. Зыкава так падмывала радасьць, што яму хацелася зайсьці на вечарніцы, рагатаць і сьпяваць разам з хлапцамі і дзяўчатамі. Ён нават не падумаў, што з маленства, як паехаў у горад, ня бываў на такіх вечарніцах. Падышоўшы да сяней бліжэйшае хаты, ён ужо ўзяўся за клямку. Але раптам дзьверы адчыніліся і ў іх вылезла спачатку калматая галава прасьніцы, а за ёю другая—дзявочая галава, потым і ўся фігура ў кажушку.

— Ды гэта ты, Ануля?—прыгледзеўшыся, весела сказаў ён.

— Ну, а то хто-ж? А чаго вы тут, да дзяўчат, ці што?—у свой чарод запыталася Ануля, пастараўшыся асабліва падкрэсьліць слова „дзяўчат".

Зыкаў крыху заблытаўся.

— Вы-ж сьвяты,—насьмешна гаварыла Ануля,—да дзяўчат ня ходзіце, толькі за паненкамі круціце.

Гануля ішла дадому з вечарніц. Зыкаву было ўжо ніякава сунуцца ў чужую хату, і ён пашоў дадому разам з Гануляю.

— А ведаеш, Гануля, я жанюся,—ня ўстрымаўся, каб не пахваліцца, ён.

— Як-жа, на паненцы! Гэта навіна, можа, для вас.

Зыкаў быў зьдзіўлены. Больш таго, у голасе Ганулі адчувалася такая гострая варожасьць да яго, што ён быў надта зьбянтэжаны.

— Мужык вы, лапцюжнік, а за паненкаю ўвязаліся! Не дачакаецеся, каб я ўжо так шмуглявала падлогу ў вас у хаце!—зусім злосна прагаварыла яна ўжо ў сенцах, адкуль яны павінны былі разыйсьціся: Гануля ў курную, а Зыкаў—у чыстую хату.

Яна бразнула прабоем. Зыкаў ніяк ня мог зразумець, чаго раззлавалася на яго Гануля; не дагадацца яму было і аб тым, адкуль яна ведае, што ён былы селянін.

„Звычайная, мусіць, ваўкаватасьць вясковае дзяўчыны“, дастаючы з палічкі кніжку Горкага, падумаў ён. Прачытаў ён разы два „Буревестник“, хадзіў доўга па хаце, пробаваў чытаць яшчэ што іншае, але зараз-жа пакідаў: ня чыталася, нутраныя званочкі не давалі ні спаць, ні чытаць...

На другі дзень Зося, ня выходзіўшая яшчэ на службу, была надта зьдзіўлена, што бацька яе, распусьціўшы дзяцей з школы раней звычайнага часу, пачаў прыбірацца. Ён выцягнуў хоць крыху рыжаватую, але крухмаленую бялізну і застарэлы гальштук. Быў вынесены на сьвятло з шафы і пацёрты старэнькі сурдут. Зося амаль і ня помніла бацьку ў такой вопратцы.

— Куды ты зьбіраешся, татка?—зацікавілася яна.

Пятрусь Мікалаевіч адказаў не адразу: яму было няпрыемна паведамляць аб гэтым дачку.

— Ці не да папа ты? Такі ўрачысты выгляд у цябе,—ня іначай як для перамоў з папом аб шлюбе.

— Так, так да папа!—пасьпяхова падхапіў ён.—Трэба-ж з ім пагаварыць, спытацца, калі-б ён параіў абвянчаць вас.

— Можа гэта і непатрэбна было-б — раіцца; ну, але як сабе хочаш.

Настаўнік, сьпяшаючыся, вышаў з дому, прагнучыся ня глянуць у бок Зосі. Яна бачыла ў вакно, як ён сапраўды пашоў у бок царквы.

Але Пятрусь Мікалаевіч толькі крыху прайшоў у гэтым кірунку. Хутка ён павярнуўся ў другі бок і шпаркім крокам нарыхтаваўся да маёнтку. Нешта гнала яго ўперад, пакуль ён быў на адчыненым месцы шляху. Апынуўшыся на галоўнай алеі, дарозе за дрэвамі, дзе яго нельга было бачыць са школы, ён стрымаў сваю хаду, і чым бліжэй падыходзіў да палацу, тым больш мятусіліся яго ногі, быццам чапляліся адна за другую. Прыпыніўшыся каля галоўнага ганку, ён упаў у задуменнасьць, але, урэшце, страсянуў галавою і схаваўся за дзьвярыма. Вышаўшаму насустрэч лёкаю ён сказаў, каб той правёў яго да пана.

Ляскоўскі прыняў настаўніка ў тым самым габінэце, дзе некалькі месяцаў таму назад ён разьюшаваўся над яго дачкою. Акінуўшы вокам урачыстае, хоць і жаласна-пажоўклае адзеньне свайго госьця, пан Ляскоўскі агідна ўсьміхнуўся.

— Што гэта вы такі зухаваты сёньня, пане настаўнік? — з чуць прыкметнаю ўсьмешкаю запытаўся ён, прапануючы Пятрусю Мікалаевічу крэсла.

— Ня часта я наведваўся да вас, пане, а на гэты раз я асабліва хацеў падкрэсьліць сваю пашану да вас,—крыху хвалюючыся, прагаварыў стары.

Гаспадар яшчэ больш выразна ўсьміхнуўся. Яго, мусіць, забаўляў выгляд настаўніка, у якім злучалася заношаная прымітыўнасьць з нейкаю знарок нібы зробленаю ўрачыстасьцю. Пятрусь Мікалаевіч адчуваў, якое ўражаньне робіць ён на пана, і праз гэта ў ім ачнулася саромлівасьць і паразуменьне сваёй нязграбнасьці. Але больш усяго непакоілі яго іншыя думкі.

— Ну, дык чым я мушу быць вам карысны?—пакінуўшы ўсьміхацца, запытаўся Ляскоўскі.—Вы-ж ня проста так сабе зайшлі да мяне, аб гэтым сьведчыць ваш парадны выгляд.

— Я... я да вас па вялікай справе.

— Слухаю.

— Мая дачка выходзіць замуж,—як стукнуў голасам настаўнік.

— І вы прышлі прасіць мяне шаферам? Ха-ха-ха!—Сардонічны сьмех закалыхаўся ня толькі ў габінэце, але пранёсься і па другіх пакоях.

Пятрусь Мікалаевіч турзануўся ад гэтага сьмеху. У ім ён адчуў такую глыбокую няпрыязьнь да сябе, што ня мог адважыцца падняць вочы на пана. Губы яго нібы былі сьціснуты абцугамі.

— Не ад вас першага чую я, што ваша дачка зьбіраецца замуж: нават ведаю за каго. Вы крыху позна прышлі паведаміць мяне, але і на тым дзякуй.

Ляскоўскі ўпарта разглядаў свайго госьця, які, быццам прыціснуты нязьмерным цяжарам, схіліўся над сталом. Ляскоўскі ўспомніў, як каля гэтага самага стала ён сьціскаў у сваіх руках цёплае маладое цела Зосі, як яна з нечаканаю сілаю адбівалася ад яго... і высклізнула з рук у самы палкі момант яго жаданьня. Думка завалодаць гэтай дзяўчынай зноў усхвалявала яго, як і кожны раз, калі якая-небудзь прычына абуджала ў ім успамінак аб ёй. Гэтая думка крыху згладзіла колкасьць яго адносін да Пятруся Мікалаевіча.

— Я пакпіў крыху. Ведама, вы прышлі да мяне ня з тым, каб прасіць быць шаферам у вашае дачкі або ў майго-ж рабочага. Вы маеце нешта іншае да мяне, дык, калі ласка, скажэце,—зусім мякка ўжо прагаварыў Ляскоўскі.

Пятрусь Мікалаевіч не адразу акрыяў пад праменьнямі панскае ласкі. У яго вушах усё яшчэ гучэў злыдны сьмех Ляскоўскага. Адзін момант

ён нават намерваўся разьвітацца з панам і кінуць тое, за чым прышоў. Але больш моцныя спрунжыны прыціскалі яго да крэсла, і ён паволі ўцішваў у сабе тое абураньне, якое закіпела ў ім ад першых слоў пана і яго насьмешкі.

— Так, пане,—ціха загаварыў настаўнік,—вы не даслухалі мяне, а я маю да вас вялікую просьбу...

Ляскоўскі бачыў, што Пятрусю Мікалаевічу ня лёгка гаварыць; значыць, тут ёсьць нешта ня зусім звычайнае. Цікавасьць яго была ўсамдзеле падштурхнута.

— Кажэце, кажэце, я ўсякую вашу просьбу выканаю.

— Бачыце, шаноўны пане, мая дачка зусім паасобнаму хоча выйсьці замуж. Гэты Зыкаў усё-ж толькі рабочы, становішча яго няпэўнае.

— Так, так! Ваша дачка ўсё-ж паненка, мае асьвету, далікатная, і вы правідлова думаеце, што гэты мэханік ёй не падыходзіць.

— Але-ж я ня маю намеру супярэчыць ёй. Кахае—няхай ідзе сабе.

Рыска нездаволенасьці прамільганула па твары Ляскоўскага. Мільганула і схавалася за ўважліва-прыветным абліччам яго.

— Дык у чым-жа справа да мяне?

— Я вось і прасіў-бы вас дапамагчы ім. Можа будзе ваша ласка даць магчымасьць жыць Зыкаву не ў сялянскай хаце, а падругое — пакінуць яго на сталую працу на паперні. Мне цяжка было-б думаць, што мая дачка бадзяецца, ня маючы пэўнага прытулку.

Ляскоўскі ізноў пусьціў агідную ўхмылку.

— Вам, народніку, не падабаецца, каб дачка ваша жыла ў сялянскай хаце? Ну, добра, гэта мы зможам зрабіць. Што-ж належыць да Зыкава, то я ім быў задаволены да гэтага часу і буду цаніць яго, як рабочага.

— Дык вы дапаможаце ім, вы ўважыце маю просьбу?—задаволены пытаўся Пятрусь Мікалаевіч, устаючы лёгка з крэсла.

— О, будзьце ўпэўнены: ваша дачка ня будзе жыць у сялянскай хаце.

Настаўнік зрабіў нізкі ўклон. Выходзячы за дзьверы, ён не пачуў сьмеху Ляскоўскага.

— Твая дачка ня будзе жыць у сялянскай хаце! Ха-ха-ха!—рагатаў пан, выклікаючы лёкая.

Ён паслаў яго за бухгальтарам.

V

Абсталяваньне папяровае фабрыкі набліжалася ўжо да канца. Вялізарныя катлы былі сабраны і ўмацаваны на цэмантовых пастамэнтах; ад іх тоўстымі, ламанымі вужамі пацягнуліся параправоды. Заставалася прывезьці і паставіць самую важную і найбольш далікатную частку абсталяваньня—самыя папяровыя машыны. Яны былі заказаны Ліўшыцам недзе ў Нямеччыне і павінны былі з дня на дзень разабранымі прыбыць на бліжэйшую станцыю чыгункі. Дзеля гэтага Зыкаў зусім ня быў зьдзіўлены, калі

дні праз тры пасьля таго, як была зроблена ўмова аб шлюбе, раніцою атрымаў загад ехаць на станцыю па машыны. Як толькі Зыкаў зьявіўся на работу, да яго падышоў ружовы інжынэр (ён так добра сьпяваў романсы пад акомпанімэнт панны Ляскоўскае!) і аддаў загад ехаць. Ехаць—безадкладна і як мага хутчэй. Толькі і падзівіўся Зыкаў, што гэтай пасьпяховасьці: інжынэр ніколі ня прыходзіў на месца работы па гудку, а так—гадзіне аб адзінаццатай, па другое-ж—каля агарожы паперні стаяў ужо запрэжаны ў вазок конь.

— Дык вось, сядай—і марш на станцыю! Там у вазку ўсё ёсьць—кажух і валёнкі,—гаварыў вясёлы інжынэр. – Трэба сьпяшацца, бо дарэмна прастаяць вагоны, прыдзецца за іх плаціць. Так... Ага! Хурманкі пашукаеш у мястэчку, што каля станцыі... Калі-ж машыны ня прыехалі, дык чакай іх, пакуль не прывязуць. Усё зразумеў?

Зыкаў коратка ўсьміхнуўся.

— Бадай усё—мудрага ў гэтым нямнога.

— Ну, дык садзіся і гані!

Праз некалькі хвілін Зыкаў, уваліўшыся цяжкім снапом у вазок, крануў каня, які, застаяўшыся на марозе, адразу хутка панёс. Праз момант вазок выскачыў на гасьцінец, у шэрані перадранішніку прамільгнуў сылюэт школкі.

— А як-жа паведаміць аб ад'езьдзе Зосю?—мільганула ў яго запытаньне.

Гэтая думка-запытаньне страсанула радасьцю сэрца. Раней ніколі ня было патрэбы паведамляць каго аб такім здарэньні, як кароткі ад'езд, а цяпер зьявілася такое пачуцьцё, як нешта ня пускае ехаць. Ён прытрымаў каня, спыніў, прывязаў лейцы за плот. Узышоў на засьнежаны ганак школкі, падняў руку пастукаць у дзьверы. Але цішыня і спакой, якія несьліся ад цьмяных вакон настаўніцкае кватэры, стрымалі яго. Сышоўшы з ганку, ён прастаяў некалькі хвілін нярухома перад вакном, пакуль заіржаўшы конь ня прывёў яго да сапраўднасьці. Ён сеў у вазок, абвёў доўгім поглядам вокны, брамку, нават голыя дрэвы за плотам і ступой ад'ехаў.

Праяжджаючы вёску, Зыкаў зноў прыпыніўся, на гэты раз каля хаты Сымона Кавальчыка, дзе ён кватараваў. Ён убег у хату і падняў грукат, шукаючы сярнічкі, каб запаліць лямпу. На гэты грукат на „чыстую“ палавіну заскочыла сьперш Гануля, а потым і старая Сымоніха.

— Што, што здарылася? Сымон, хадзі сюды: нехта зайшоў у хату!—сполахна загаласіла старая.

— Ды гэта-ж я—Пятро!—са сьмехам супакоіў гаспадыню Зыкаў.

Сярнічкі былі знойдзены, лямпа асьвятліла хату. Гануля і яе маці, зьдзіўленыя нязвычайным прыходам Зыкава, а яшчэ больш—яго раскошнаю цёплаю вопраткаю, стаялі нярухома каля парога і ва ўсе вочы пазіралі на свайго кватаранта. Той-жа дастаў з куфэрка невялічкі кавалак паперы ды конвэрт і пачаў нешта чыркаць: пёрка аж трашчэла ў яго руцэ-

— Я паеду да чыгункі. Можа-б вы, цётка Сымоніха, пашукалі мне кавалачак хлеба на дарогу?—прыпыняючыся пісаць, папрасіў Зыкаў.

Як толькі старая вышла за дзьверы, Зыкаў падышоў да Ганулі і падаў ёй заклеены конвэрт.

— Зрабі ласку, Ганулька! Аддай сёньня-ж гэты ліст настаўнікавай дачцы. Добра?

— Тваёй „маладой"? Ну, што-ж—аддам!

Яна ўзяла конвэрт і сунула яго пад кофту. Рукі яе хутка завіхаліся, штуршкамі, вочы яна адводзіла ў бок.

— Ты толькі не марудзь перадаць,—папрасіў Зыкаў.

— Яна, мусіць, яшчэ і ня думала ўставаць, а я ўжо намалацілася,— быццам адказваючы на нейкую іншую думку, прагаварыла Гануля.

— Аб чым ты гэта? Ну, бывай здарова, я паеду!

Гануля тузанулася на крок-другі ўсьлед Зыкаву, але прыпынілася і абапёрлася рукою аб вушак. З вуліцы пачуўся рып сьнегу пад палазамі, глухі тупат каня, які ўсё аддаляўся—і сьціх.

Гануля сунула руку пад кофту, выцягнула конвэрт, падышла да лямпы. Павольна разадрала конвэрт і дастала ліст. Доўга глядзела яна ў паперку, на нямыя завітушкі, якія быццам насьміхаліся з яе. Буйныя, як боб, і гарачыя сьлёзы ліліся ў яе з вачэй, дзьве дарогі прайшлі па яе запыленых шчоках. Рукі рвануліся, і бедны маленькі лісток праз момант дробнымі сьняжынкамі апусьціўся на падлогу.

— Трасцу я ёй панясу!—уздрыгваючы, прагаварыла дзяўчына і патушыла лямпу.

Урачысты спакой ахапіў Зыкава, як толькі сані саслізнулі з горкі, на якой стаяла вёска. Белая чыстая коўдра палёў, якая ў далячыні злучалася з такім-жа змрочна-бела-шэрым небам, агортвала цішынёю і супакоем. Ніводнага гуку, апроч тупату каня ды рыпу сьнегу пад палазамі. Здавалася, што сані сьпяваюць зараз розныя сьпевы, у якіх гучаць вясёлыя жыцьцярадыя тонкія гукі разам са стогнам басоў, які перарываецца злобным скрыгатам зубоў. Гэтыя гукі абуджаюць у сэрцы разам пачуцьці радасьці і пакуты, мяккасьці і жорсткасьці. Зыкаў і сам замармытаў нейкі мотыў, які нямаведама адкуль узяўся і калі захаваўся ў памяці... Конь фырчыць і боязна паглядае ў бок: там, скрозь сьнежную імглу, разам выскакваюць шэрыя сылюэты і праз момант хаваюцца за туманнаю заслонаю. Зыкаў таксама ўглядаецца ў гэтыя сылюэты, і яны нагадваюць яму праходзячых ў жыцьці людзей: колькі ўжо давялося спаткаць яму людзей, якія аднекуль выходзілі, набліжаліся да яго, а потым трацілiся ў неабсяжнасьці сьвету. Толькі нейкая жменька людзей больш доўга трымаецца ў яднаньні і то калі яна мае нешта агульнае, супольнае ў жыцьці. Увесь-жа астатні сьвет адарваны, разьяднаны: кожны, як гэтыя сылюэты каля дарогі, праходзіць сваёю дарогаю, туляючыся за змрокам, пагражаючы патаемнаю асабістасьцю...

Упарадзе бела-шэры круг разрываецца цёмнаю сьцяною, якая спачатку была ледзь прыкметнаю стужкаю. З кожнаю хвілінаю яна разрастаецца ўвышкі і ўшыркі—і раптам робіцца агромністаю, магутнаю. Яшчэ момант—і яна агортвае падарожніка, абымае яго супакоем магілы. Нярухомыя лапы ельніку, абцяжаныя сьнегам, зьвісаюць нізка над дарогаю, чапляюцца за дугу, за шапку падарожніка, страсаючы яму за каўнер поўнымі жменямі халоднае срэбра. Зыкаў уздрыгваў ад датыканьня гэтых ледзяных рук і падымаў як мага вышэй галаву. Уверсе толькі там-сям праглядала скрозь гальлё змрочнае неба. Да гукаў, якія нараджаліся ад хурманкі, далучыліся хутка іншыя: дзесьці ў гальлі зашастала і ў паветры звонка панесьліся гукі кракханьня вароны; за ёю падняўся цэлы гвалт варон і галак, якія, мусіць, чарадою пачалі насіцца над лесам. Нават гэты няпрыемны крык спадабаўся Зыкаву: ён парушыў магільны спакой лесу, крыху ажывіў яго... Дарога засінела, засінеў сьнег на гальлі дрэў, добра сталі відаць паасобныя колёны хваін і востраверхія стагі ялін. Дзень пакрысе разганяў змрок ночы. Шэрая стужка неба над дарогаю зрабілася блакітнаю; па ёй прапрывалі белыя, як бавэўна, і лёгкія, як пух, хмаркі. Спачатку адзін край, потым і ўся хмарка ружавее, цудоўным вянком аздабляючы задуменную цёмную галаву магутнае хваіны. Вось у лёгка-ружовы колер увабраліся і самыя вяршыны дрэў, зазьзялі мірыядамі зялёных, ружовых, блакітных, чырвоных агенчыкаў. Яны трапечацца, мільгацяць, пераліваюцца, мяняюцца бляскам і колерам. Яны дрыжаць, як дрыжыць сэрца, адразу адчуўшы нязвычайную радасьць. Зыкаў глыбока ўздыхнуў, і ў вачох яго заскакалі такія-ж агенчыкі радасьці і жыцьця. Ён ускочыў на ногі і, працягнуўшы рукі ў бок сонца, моцна крыкнуў... То ня было слова, а проста зьвярыны крык. Гэты крык звонам пранёсься па лесе, адгукнуўся далёкім рэхам. Конь страпянуўся і віхрам панёс лёгкі вазок.

— Ах, каб тут была са мною Зося,—пранеслася іскрыстая думка.

Зыкаў сьцебануў і без таго віхрам ляцеўшага каня. Халоднае густое паветра гуло ў вушох. Вострыя голкі шэрані, скакаўшыя на сонцы, калолі, казлыталі твар, да якога, здавалася, прыліла кроў са ўсяго цела. Хутчэй да мястэчка, да чыгункі! Хутчэй забраць машыны—і назад, хутчэй зноў пабачыць тонкі дзявочы стан, зірнуць у ясныя Зосіны вочы! Нязьмерная радасьць білася ў грудзёх яго, шукала сабе выйсьця і знаходзіла яго ў бясслоўных ускрыках ды ў шалёнай язьдзе.

Праз чатыры гадзіны больш за сорак вёрст пакінута было за плячыма. Вось ужо і мястэчка відаць у лагчыне, нават чуцён калі-ні-калі звон жалеза ў кузьнях. Там далей бела-ружовымі кудрамі ўздымаецца ў сінь неба дым цягніка; звонкі гудок яго аблятае далі маўклівых белых палёў. Гудок абудзіў у Зыкава больш звычайныя думкі і пачуцьці; ён заклікаў яго да прызвычнае працы, да барацьбы. Лятуценьні каханьня, момант назад цалкам валадаўшыя Зыкавым, раптам апынуліся побач з цьвярозымі думкамі, з успамінамі аб няскончанай рабоце, аб сваіх блізкіх

таварышох, якія ў Ляскаўцах, мусіць, ужо напрацаваліся каля гарачых печаў гуты. Гэтыя думкі лезьлі ў голаў, патрабавалі сабе месца.

— Ці не занадта я адарваўся ад рабочых, ці не закінуў я тую работу, дзеля якое прыехаў сюды?—паўстала ў Зыкава пытаньне да самога сябе.

Як ні дамагаўся ён адхіліць гэта запытаньне, цешачы сябе тым, што ўпікаць сябе няма за што, усё-ж нешта ў глыбі скраблося, непакоіла. Мусіць, ня ўсё так добра, як хацелася-б думаць. Вось ён выехаў сёньня, на колькі часу—ня ведае, але нават і не здагадаўся якім-небудзь чынам паведаміць Рыгорчыка або каго іншага з гуртка. Такога здарэньня з ім раней ніколі не траплялася! „Няўжо-ж, няўжо... каханьне... такая моцная штука, што здольна адхіліць у бок усё іншае“, пытаўся ў сябе Зыкаў. Хутчэй ён праехаў мястэчка і дасягнуў станцыі, чымся знайшоў адказ на гэта запытаньне.

Зося надта ўсхвалявалася ўвечары таго дня, калі Зыкава так раптоўна паслалі на станцыю. Даўно ўжо на гуце прароў гудок у канцы працоўнага дня, даўно ўжо загас самавар, які яна старанна разьдзьмухала, а Зыкава ўсё ня было. Раз-по-разу падыходзіла яна да вакна і пільна ўглядалася ў бляды змрок зімовае ночы. Кожны шолах, кожны тупат на дарозе лавіла яе вострае вуха, і кожны раз сэрца яе трапятліва чакала, што вось адчыняцца дзьверы і на парозе пакажацца жаданая постаць Зыкава. Але дарэмны былі яе чаканьні. Насьценны гадзіньнік праскрыгатаў дзесяць разоў і пайшоў далей адбіваць сваё адвечнае „так-так“. Зося нэрвова пратупала туды-сюды па пакойчыку і рыўком скакнула ў сваю баковачку.

Пятрусь Мікалаевіч устаў з-за стала, падышоў задуменна да дзьвярэй ў пакойчык дачкі, прыслухаўся і пакруціў галавою.

— Зося, што-ж плачаш, родная? Ці-ж варта так хвалявацца з-за кожнае выпадковасьці? Можа ён пільна чымсь заняты і на змог прыйсьці,— мякка ўпрашаючы, запытаўся ён у дачкі.

Усхліпваньні толькі сталі мацнейшымі і раптам перайшлі на ўзрыдкі, Гэта ўжо плакала не дзіцянё, не падлетак, а дарослая кабета. Пятрусь Мікалаевіч зьбянтэжыўся і ня ведаў, што рабіць.

— Нельга-ж так убівацца з такой нязначнай прычыны! Зосенька, ну, сьціхні, дачушка,—паспрабаваў яшчэ раз супакоіць яе бацька.

— Гэта не выпадковасьць,—не пакідаючы плакаць, прагаварыла з-за дзьвярэй Зося.—Не выпадковасьць, татачка!

— У чым-жа справа?

— Сёньні...—крыху стрымліваючы плач, адказала Зося,—сёньні... бухгальтар, як толькі я прышла на работу... з такою гідкаю ўсьмешкаю зьвярнуўся да мяне: „А ведаеце, ваш „малады“ на вечарынкі ходзіць да вясковых дзяўчат“. Я тады толькі пасьмяялася ў сабе над яго нездагаднасьцю. А цяпер... цяпер... мусіць гэта праўда, мусіць яму прыемней там быць, як зайсьці да нас.

Плач зноў запоўніў маленькі пакойчык.

Пятрусь Мікалаевіч пераступіў парог, падышоў да ложка, дзе ляжала дачка, і пачаў песьціць яе, як малое дзіця. Ласкавымі словамі, гладзячы ёй голаў, ён пакрысе супакоіў яе. Аж да поўначы праседзеў ён каля дачкі, расказваючы ёй розныя вясёлыя або сьмешныя здарэньні, якія траплялміся яму ў жыцьці. Зося пад канец нават пачала сьмяяцца, калі бацька гаварыў што-колечы вельмі ўдала. Пятрусь Мікалаевіч быў зусім задаволены і спакойна пакінуў Зосю. Але як толькі ён вышаў і згасіў лямпу, яна асьцярожна, каб ня грукнуць чым, устала з пасьцелі і села за столік перад вакном. Доўга-доўга так сядзела яна, заплюшчыўшы вочы. Вагністаружовая гарошынка стаяла ў вачох, рассыпалася дробнымі іскаркамі, зноў зьбіралася—і рассыпалася. Часамі здавалася, што магутныя званы звоняць, запаўняючы сваімі гукамі ўвесь сьвет, і Зося была бяз канца зьдзіўлена, калі лёгкі рып падлогі пад яе нагою заглушыў на нейкі час хвалі звонаў.

Другі, трэці дзень Зыкаў усё ня прыходзіць і дзе ён—ні Пятрусь Мікалаевіч, ні Зося ня ведаюць. Дзяўчына асунулася, страціла ўсялякую жвавасьць, толькі вочы яе часамі кідалі сухія рэжучыя праменьні. Пан Пісарэўскі сустракаў яе ў канторы насьмешнымі позіркамі; часта ў часы работы яна лавіла на сябе яго неадчэпна-агіднае прыглядваньне. З яшчэ большаю пасьпяховасьцю пакідала яна ў гэтыя дні службу, ня трацячы надзеі на спатканьне ўвечары з Зыкавым.

Калі яна прышла дадому на чацьверты дзень, бацька сустрэў яе з такім нудным тварам, што адразу можна было здагадацца аб нейкім нязвычайным здарэньні.

— Татачка, ты даведаўся аб чым-небудзь?

— Я не разумею твайго пытаньня,—паспрабаваў ухіліцца ад адказу стары.

— Навошта-ж хавацца? Ты ведаеш нешта аб ім, гавары!

Яна моцна ўчапілася пальцамі ў яго плячо. Палаючыя вочы неадчэпна палілі яго твар.

— Ты толькі вазьмі сябе ў рукі, дачушка. Людзі яшчэ ёсьць на сьвеце, іншыя сустрэнуцца табе...

— Ды што... што-ж... што-ж здарылася з Паўлюком?

— Яго звальняюць з работы!

Зося перавяла дух. Нічога, значыць, страшнага.

— Дык чаго-ж ты так сьцямнеў, татка? Пачаў ты гаварыць так, што можна было нямаведама што падумаць.

— А гэтага мала, дачушка! Ты ведаеш, што значыць застацца рабочаму без работы. Іншы раз гэта горш... за сьмерць: застаюцца бяз прытулку, без кавалка хлеба. А тут ты аб шлюбе, аб каханьні марыш.

Пятрусь Мікалаевіч адвярнуўся і міма дачкі пачаў глядзець у бок. Губы яго трэсьліся, быццам ён хацеў нешта яшчэ сказаць і стрымліваўся.

— Ашукаў ён мяне, паглуміўся над пабітым,—з гаркатой у голасе прагаварыў Пятрусь Мікалаевіч і сьлёзы заблішчэлі на яго шчоках, выплыўшы з-пад акуляраў.

— Хто ашукаў? Паўлюк?

— Ня ён, а другія!.. Хадзіў, прасіў, гнуўся!

— Аб чым гэта ты, татка?

— А, нічога! Глупства!

— Ад каго ты даведаўся, што... Паўлюка звальняюць.

— Аб гэтым, мусіць, мы з табою пазьней усіх даведаліся: усе гавораць.

Зося ніяк не магла саўладаць з нахлынуўшымі думкамі, пачуцьцямі. Ей было і брыдка сваёй падазронасьці да Зыкава, які, як яна думала апошнія дні, раскахаў яе, і незразумела, чаму ён сам маўчыць аб такім здарэньні і не паказваецца. Ён шмат перацярпеў на сваім жыцьці, і звальненьне не магло так зламаць яго, каб ён кінуў... Кінуў яе. Тут нешта ня так. Трэба дасканала даведацца, яна будзе цьвёрдаю. Баязьлівая думка прамільгнула ў яе, ці не даведаліся як-колечы аб сапраўднасьці Паўлюка—Гаўрылы. Трэба ісьці.

Зося накінула вопратку, хустку і пашла да дзьвярэй.

— Куды ты пойдзеш, Зоська?—запытаўся бацька.—Няма чаго хадзіць: з такога шлюбу добрага нічога ня будзе. Я цяпер не даю свае згоды.

Зося пахаладзела ад гэтых слоў бацькі. Хвіліны дзьве яна нярухома пранізвала яго вачмі, потым жаласна-квола ўздрыгнула губамі, як малое дзіця. Яшчэ хвіліна—і твар яе зьбялеў, закамянеў. Рашуча павярнулася яна і пакінула бацьку аднаго ў цесным школьным пакойчыку.

Вышаўшы на вуліцу, яна ледзь ня лётам панеслася да вёскі. У галаве яе тоўхалася толькі адна думка: ня гледзячы ні навошта, даведацца, што робіцца з Паўлюком. Вось і хата Кавальчыкаў. На двары Зося прыпынілася, сорам затрымаў яе хаду. Але яна раптам падолела яго, і ўвайшла ў цёмныя сенцы. Доўга мацала яна па сьцяне трапяткою рукою, шукаючы клямку хатніх дзьвярэй. Можа доўга давялося-б ёй шоргацца па сьцяне, каб дзьверы не адчыніліся з хаты і не аклікнулі адтуль.

Зося ўвайшла і ледзь не затхнулася ад смуроду. Лучына, уваткнутая ў казёл, трашчала і курэла едкім смолкім дымам; пад палом нешта сапло і хрупала—мусіць авечкі; супраць печы, пад лаваю, стаялі чыгуны і вёдры з памыямі. Зося спынілася каля парога. Дзяўчына, сядзеўшая за прасьніцаю, выпусьціла з рук верацяно, якое, крутануўшыся разы два-тры, упала, выскубнуўшы пасму кудзелі.

— Добры вечар,—ціха прагаварыла Зося.—У мяне ёсьць справа да Зыкава, дык правядзеце мяне, калі ласка, да яго.

— Ах, гэта вы, паненачка!

Гануля кінула прасьніцу і ўстала з лавы, пільна разглядаючы зграбную постаць Зосі.

— Шукаеце, мусіць, свайго „маладога"? Пацеха дый годзе: дзяўчына сама ў сваты ідзе.

Зося ўскалыхнулася ад пагарды і сораму, вочы яе заблішчалі на блядым твары.

— І на што ён паквапіўся? Тоненькая, як саломінка, блядая, як сьмерць! Ці-ж яму такую патрэбна?—быццам разважаючы, гаварыла Гануля.

— Я прашу сказаць, дзе Зыкаў,—дрыжачым голасам прагаварыла Зося.

— Ня ведаю, даражэнькая панначка, ужо чатыры дні, як паехаў.

Апошняе слова як абухам выцяла па галаве. Зямля захісталася пад нагамі, млявасьць ахапіла ўсё цела, і Зося прыхілілася сьпіною да вушака. Гануля сполахна пазірала на сваю госьцю, хацела памагчы ёй і ня ведала, як гэта зрабіць. Хістаючыся, пакінула Зося хату. На дварэ глынула некалькі разоў запар марознага паветра і крыху акрыяла. Слова „паехаў" гучэла ў яе вушах, агністымі літарамі стаяла перад яе вачмі. Няўжо-ж усё? Пакінуў, нават не разьвітаўшыся, і куды ён паехаў, што будзе рабіць цяпер, дзе знойдзе прытулак? Жаласьць да сябе мяшалася з жаласьцю да Зыкава, засланяла сьлязьмі вочы. „А можа ён ніколі і не кахаў мяне сапраўды, калі так лёгка кінуў?" сярод сумбуру розных думак і пачуцьцяў вырэзвалася настойна адно запытаньне. Яна гатова была-б пайсьці з ім нямаведама куды, перацярпела-б з ім усе цяжкасьці, нават кінула-б бацьку, а ён паехаў, нават не паведаміўшы аб гэтым.

Нейчыя крокі пачуліся на вуліцы. Зося прачнулася і заўважыла, што стаіць каля плоту на чужым дварэ. Яна боязна азірнулася і хутка вышла на вуліцу ды пабегла яшчэ хутчэй, чымся тады, як ішла да кватэры Зыкава. Рух надаў ёй крыху бадзёрасьці.

— Можа ён яшчэ вернецца, можа ён паехаў шукаць работы ў іншым месцы і, як знойдзе, прыедзе і возьме... мяне з сабою,—шапянула ёй у вуха надзея.

Нібы моцныя крыльлі падхапілі дзяўчыну. Думка аб тым, што яна зможа пакінуць гэтыя абрыдлыя Ляскаўцы з агіднаю кантораю і бухгальтарам і жыць, можа, у горадзе, абрадвала яе і сагнала тую пакуту і слабасьць, якую адчувала яна хвіліну-другую таму назад. Але-ж трэба больш дасканала даведацца, куды паехаў Зыкаў і што ён намеціўся рабіць. Піліп Рыгорчык гэта напэўна ведае, і Зося шпарка накіравалася ў рабочы пасёлак на гару.

Зосі пашэнціла: Піліпавае жонкі, якая заўсёды бянтэжыла яе сваёю многаслоўнаю, крыху лісьліваю гутаркаю, дома, ня было; дзеці ўжо спалі. Адчуваючы сябе больш-менш спакойнаю, Зося ветліва прывіталася з Рыгорчыкам. На гэты раз яе нават мала прыгнятаў жаласны выгляд хаткі Рыгорчыкаў. Яна адразу і адкрыта запыталася пра Зыкава, але адказ атрымала няхутка. Звычайна спакойны, задуменны Рыгорчык, які да ўсяго ў жыцьці адносіўся ўнікліва, на гэты раз аж спалохаў Зосю. Як толькі пачуў ён слова „Зыкаў", дык ускочыў з услончыка і закру-

ціўся на два крокі туды і сюды па хатцы. На шурпатым яго твары, звычайна жоўтым, паказаліся чырвоныя плямы, якія мянялі сваё месца, нібы пераскаквалі туды-сюды. Разы два ён падымаў руку і прыкрываў ёю сваё вока, тое самае, якое было паранена ў дзень урачыстага адчыненьня гуты.

Зося сполахна сачыла за Рыгорчыкам. Яе сэрца, здавалася, зусім замерла.

Яна ня спускала сваіх блішчастых сухіх вачэй з Рыгорчыка, куды-б той ні павярнуўся.

— Скажэце, што-ж з ім здарылася?—ледзь чутна яшчэ раз папрасіла яна.

— Вам павінна было б гэта больш быць вядомым,—сурова адказаў ён напасьледак, і нібы сышла з яго адразу нябывалая напружнасьць.

Хоць такі жорсткі адказ разануў яе як нажом, аднак, зьмена ў выглядзе Рыгорчыка падтрымала яе надзею даведацца што-небудзь.

— Каб я ведала, то ня пытала-б у вас. Скажэце, дзе ён ужо чацьверты дзень, куды ён паехаў?

— Куды ён паехаў, я ня ведаю. А вось ходзяць нейкія чуткі, нібы яго звальняюць. Вы разумееце, што гэта абазначае?

— І чаму гэта ўсе вы так трасецеся за месца?—злосна запыталася Зося.—Я чула гэта ад бацькі, чую ад вас; Паўлюк, можа, даведаўшыся аб звальненьні, кінуў-рынуў усё і паехаў нямаведама куды. Ня так я думала аб сталых мужчынах.

Маленькі твар Зосі зачырванеў, як вішня; лёгкая дрыжачка страсала яе губы, рукі нэрвова перабіралі гузікі на паліце.

— Вы ведаеце, што значыць такі чалавек, як Зыкаў, для гэтага глухога кутка? Вам вядома, мусіць, якую работы вёў ён тут па вясьвятленьні рабочым іх клясавай сьвядомасьці. Хто яго заменіць? Такога здольнага няма і ня хутка знойдзецца; вось чаму, мяне хвалююць гэтыя, можа, штучна пушчаныя чуткі.

Да Зосі выразна даходзіла кожнае слова, якое казаў Рыгорчык, але ніводнае не закранала, не падымала новых пачуцьцяў. Перад яе вачмі стаяла постаць Паўлюка, яна раптам адчула нязьмерную ласкавасьць яго цьвёрдае рукі, якая дакраналася да яе лоба, калі яна была хворою; трапяткая асалода агарнула яе цела ад успамінаў аб тых кароткіх сарамяжых пацалунках, якімі ён апальваў яе губы.

Зося правяла сухім языком па палаўшых губах, здрыганулася і з неразуменьнем глянула на Рыгорчыка, які, даўно скончыўшы гаварыць, пазіраў на яе, чакаючы адказу.

— Вы... выбачайце, Піліп, вы нешта казалі, але я... я ня чула. Скажэце, дзе ён? Я-ж не магу без яго, вы разумееце, ці не!..

Голас яе асекся, у ім пачуліся стогны. Рыгорчык моўчкі пераступаў з нагі на нагу, нямаведама дзеля чаго прыгладжваў валасы на галаве, якія ўсё роўна заставаліся стаяць тарчком.

— А ведаеце, мне здаецца, што ён з-за вас і гіне! Выбачайце мяне.

Голас Рыгорчыка быў сухі, словы выходзілі вылучанымі, цяжкімі і білі, як молатам: кожнае з іх ён вымаўляў у паасобку, з перапынкамі і націскам на канцы. Яны прыдушылі Зосю, нібы прыплюснулі яе да зэдліка, на якім яна сядзела. Шчэмненькая фігурка яе быццам сьціснулася, галава схілілася да грудзей.

— Зыкаў павінен застацца тут,—нібы які загад аддаваў, сурова гаварыў Рыгорчык,—і вы можаце і павінны памагчы гэтаму.

Зося зірнула на твар свайго камандзіра. Той стаяў да яе бокам, кідаючы касы погляд у яе бок. Востры падбародавік, валасы яго, здавалася, гатовы голкамі калоць яе, а рука, якая апісвала кругі ў паветры, нібы круціла выдзьмувальны цыбук, магла абвалачы яе вакол хаткі. Сполахна і жудасна стала Зосі.

— Як памагчы?—запыталася яна, каб хоць на хвіліну прыпыніць рух яго рукі, выклікаць зьмену ў яго нядобрым калючым твары.

— Вам трэба прасіць пана Ляскоўскага аб Зыкаве.

Рукі Зосі ўпалі, вочы раскрыліся ва ўсю шырыню, на твары ня стала ні крывінкі.

Яна, як абмёршая, нярухома сядзела на зэдліку хвіліну-другую. Скрозь сон ускрыкнула дзіця на палу. Зося раптам штурханулася, ускочыла на ногі і, ня гледзячы на Рыгорчыка, кінулася за дзьверы, нават не павёўшы вокам у бок пакінутага гаспадара хаты.

Рыгорчык сеў, паглядзеў не разумеючы ў акно, потым прайшоўся па хатцы, падаткнуў коўдру на дзецях—і ўсё гэта рабіў з такою задуменнасьцю, нібы кожны крок, кожны рух быў найскладанейшай справай.

— А чорт што! Дрэнь справа... Паненка! Шкада Зыкава, не такая яму патрэбна,—мармытаў ён, падпраўляючы курэўшы кнот у газоўцы.

VI

Увесь наступны дзень Зося была як ачмуцелая. З бацькам раніцою, выходзячы на службу, яна не прамовіла ні слова. У канторы яна трымалася звычайна, у моц выпрацаванае прывычкі. Толькі ў рабоце, мусіць, ня было для яе ніякага сэнсу. Разьлінёўваць паперу ці сшыць справу яна яшчэ магла, а вось наконт рахункаў дык справа зусім ня ішла. Лічбы ўпісваліся ў ведамасьці і ў кнігі зусім ня тыя, непатрэбныя; перапіска выходзіла запэцканаю і нягоднаю. Пан Пісарэўскі, разгледзеўшы два аркушы з выведзенымі ёю слупкамі лічбаў, зарагатаў, закашляўся і сунуў іх назад, закрэсьліўшы крыж-на-крыж. Нават на гэтае нязвычайнае здарэньне Зося не зьвярнула жаднае ўвагі. Яна аўтоматычна працавала і далей, ня будучы здольнаю ўнікнуць у сэнс яе.

Пан Пісарэўскі ня сьцерпеў.

— Мусіць, панна Зося вельмі шкадуе свайго ўцёкшага кавалера?— з падлаватым сьмяшком запытаўся ён, варочаючы закрэсьлены наступны

аркуш. Хай пан бог ратуе ад такога завароту мазгоў, як у вас сёньня.

Зося, нібы нічога не зразумеўшы, зірнула на свайго начальніка і моўчкі, здавалася, спакойна, схілілася над сваім сталом. Толькі сьцятыя яе губы ды рука, якую яна мімаволі падносіла да левай скроні, маглі-б падказаць здагадліваму нагледачу на той нутраны боль, які адчувала дзяўчына.

— І як гэта можна ўкахацца ў такога мужыка? Вось яго прагналі з работы, і ўсё к чорту... Хіба панна ўжо папросіць пана Ляскоўскага, ды ён зжаліцца...

На твары дзяўчыны праляцела нешта жывое, трапяткое. Ізноў стаяць перад ёю побач Зыкава і Ляскоўскага: учора Рыгорчык, а сёньня гэты зашкарупела-тлусты нахабны бухгальтар. Думка-загад, кінутая ёй Рыгорчыкам, не пакідала яе ўсю мінулую ноч, раздваіла яе: было ўжо дзьве Зосі, адна стаяла ўжо каля дзьвярэй габінэту пана Ляскоўскага, другая—з жахам неслася за рэчку, у глухі лес, каб нікога ня бачыць і ня чуць. Раніцою гэтае раздваеньне згладзілася крыху, замяніўшыся цяжкім холадам няцікавасьці ні да чога. Цяпер зноў імя Ляскоўскага падняло заснуўшую барацьбу самое з сабою, зноў раздваіла натуру Зосі. З гэтым раздваеньнем пакінула яна кантору пад пытальнымі позіркамі пана-бухгальтара.

Праходзячы дома цёмныя сенцы, Зося адчула раптам ахапіўшую хвалю цяпла і радасьці, а праз момант—сэрца ўпала ў пустэчу, бяздоньне. У гэтых сенцах яна спазнала захапленьне першага каханьня, якое давяло яе да такое раптоўнае пакуты.

Пятрусь Мікалаевіч клапатліва завіхаўся каля Зосі, угаварваў яе есьці, калі яна адмовілася нават дакрануцца да яды, прабаваў загаварыць аб Тодару, аб яго апошнім лісьце, у якім ён паведамляў, што, можа, прыедзе дамоў на масьляную; тады яны зьбяруць гасьцей, самі куды-небудзь паедуць у суседнія вёскі да настаўнікаў. Але нічым ня мог стары зацікавіць Зосю. Яна нярухома стаяла каля вакна і ўглядалася на дарогу.

— Ну, кінь ты, дачушка, думаць аб адным. Нават, можа, і ня варты ён таго, каб ты так пакутвала; ён, вось, прапаў і нават не здагадаўся наведацца ці хоць паведаміць, а ты...

Дзяўчына маўчала, і гэта прыпыніла Пятруся Мікалаевіча.

— Ты павінна слухацца мяне,—ужо са злосьці сказаў ён.—Я не хачу, каб мая дачка зрабілася жонкаю няпэўнага чалавека! Пакуль ён не застанецца тут, я ня дам дазволу на шлюб!

Зося кранулася ад вакна. Праз некалькі хвілін яна вышла з сваё баковачкі апранутаю ў лепшую вопратку, паліто было накінута на плечы.

— Добра, татка,—сказала яна, папраўляючы косы,—я думаю, што Паўлюк застанецца ў Ляскаўцах.

Не пасьпеў Пятрусь Мікалаевіч раскрыць рот для запытаньня, як дачка яго бразнула ўжо клямкаю дзьвярэй у сенцах. Гэты бразг ска-

лануў яму сэрца, нагнаў невядомы жах. „Куды яна пашла, што хоча рабіць гэты блазан, які яшчэ толькі год таму назад плакаў над казкамі Андэрсэна?“ Усхваляваны настаўнік ня мог узяцца за сваю звычайную вячэрнюю працу. Ён цяжка сноўдаўся па пакойчыку, выходзіў некалькі разоў у клясу, каб мець больш месца для руху, зноў варочаўся ў пакой. Чакаў! Чакаў не адну гадзіну—доўга чакаў. Ноччу, як шалёны, насіўся ўздоўж рэчкі, аглядаючы кожную палонку. Доўга чакаў...

Зося ледзь ішла па алеі да палацу. Яна траха не ля кожнае прысады прыпынялася, абапіралася на яе рукою, адпачывала крыху, а потым цягнулася далей. Але вось і апошняя таполя. Яна доўга стаяла каля яе, вочы яе са страхам пазіралі на асьветленыя вокны палацу. Праменьні, кідаўшыя на сьнег больш ясныя палоскі, здавалася, варушыліся, набліжаліся, шукалі яе. Вось яны яе знойдуць, і будзе відаць адтуль, што яна хаваецца, што яна чакае чагосьці. Зося адхіліла галаў ад вокан і хуткім крокам перабегла круглую пляцоўку перад домам. Дзьверы на спрунжыне стукнулі за ёю. Гэты грукат здаўся ёй такім усьцішным, што яна хацела кінуцца назад, але перад ёю ўстаў лёкай.

Зося ня помніла, як прайшла яна па ўсходах праз два ці тры пакоі. Яна толькі адчувала, як сэрца яе то прыпынялася, быццам зусім зьнішчалася, то пашалёнаму стукала, як-бы некалькі малатоў былі ў грудзёх. Падышоўшы да чорна-бліскучых дзьвярэй, за якімі быў так памятны ёй габінэт пана, Зося стала як укапаная. Паміма яе волі, ногі не маглі зрабіць ніводнага кроку ўперад. Лёкай, які ішоў сьледам за ёю, таксама прыпыніўся.

— Вы да пана ці да паненкі?—запытаўся ён.

Дзяўчына схамянулася, акінула вокам дзьверы.

— Да пана,—ледзь чутна шапянула яна.

— Дык сюды, калі ласка!—з алейна-салодкаю ўсьмешкай прапанаваў ён, адчыняючы цяжкія дубовыя дзьверы габінэту,—я зараз паклічу пана.

Зося ўвайшла ў габінэт і асунулася ў першае ад дзьвярэй крэсла. Прылажыўшы да грудзей руку, нібы так яна думала стрымаць стукат у грудзёх, яна абвяла вачмі ўвесь пакой. На пісьмовым стале вось нейкая статуэтка: чырвоная накідка, у руках ні то гітара, ні то нешта падобнае да яе, на галаве блішчасты шлем з пяром. Гэты музыка выгінаўся, яго худы твар з вострым падбародавікам, з тонкім гарбатым носам і вышчаранымі зубамі злосна і весела рагатаў; блішчастыя кропкі ў вачох сыпалі цэлыя снапы іскраў. Зося жахнулася ад пачуцьця агіднасьці, якую выклікалі вышчараны рагочучы рот і гэтыя халодныя агністыя вочы. Яна павярнулася ў бок, але музыка не пакідаў яе: здавалася, ён вось саскочыць са стала і нячутнымі кошачымі крокамі, выгінаючыся, як вужака, стане перад ёю і будзе сьмяяцца ёй у твар сваім жахлівым нямым ротам з тонкімі, як п'яўкі, губамі. Сардонічны сьмех, здавалася, ужо напаўняў увесь пакой. Зося парывалася ўстаць і бегчы, бегчы як мага далей ад гэтага пакою, але ногі, як і ўперад, ня слухаліся яе.

У сумежных пакоях пачуўся стукат ног па падлозе, голас... яго голас. Ён адсылаў кудысь лёкая. Зося ўскочыла, як яе хто сьцебануў, і кінулася да дзьвярэй—уцячы! Але перад ёю ўжо стаяў пан Ляскоўскі і з усьмешкаю, якая так падобна была да сьмеху бронзавага музыкі на стале, працягваў ёй абедзьве рукі.

— Добры вечар, панна Зося!—сакавітым вясёлым голасам сказаў ён.—Як даўно ўжо я ня бачыў вас, і мне гэта, ведаеце, ня так лёгка было... Але што-ж мы тут стаімо: кажуць, сварка будзе, калі цераз парог вітаюцца.

Далікатна ўзяў ён Зосю пад руку, знарок ці незнарок правёўшы сваімі трапяткімі пальцамі па яе руцэ ад пляча да локця, і падвёў яе да крэсла. Зноў тое самае крэсла і на тым-жа месцы! Зося тузанулася ў бок.

— Я лепш сяду вось сюды,—ціха сказала яна, паказваючы на дываную канапу каля сьцяны.

Пан Ляскоўскі падышоў да аднае, да другое сьцяны, пашоргаўся каля кроштэйнаў, якія ў выглядзе ласіных рагоў растапырвалі свае лапы і падтрымлівалі лямпы з круглымі белымі абажурамі: млечнае, супакойваючае сьвятло заліло ўвесь пакой. Прайшоў ён таксама міма дзьвярэй і скрабануў чымсьці аб іх. Потым стаў пасярэдзіне пакою і ўставіўся сваімі неадчэпнымі вачмі ў Зосю. Гэты погляд нібы калоў дзяўчыну, яна адчувала, як нешта дакраналася да яе твару, грудзей. Хутчэй пазбавіцца гэтага абмацваньня, ад якога сэрца ледзянее! Сказаць адразу, зачым прышла. Можа яна так і не адкрыла-б роту, каб не магутнае жаданьне вызваліцца ад гэтых жудасных вачэй.

— Пане Ляскоўскі,—з перапынкамі пачала яна і асеклася:—пане Ляскоўскі... я прышла да вас... прасіць... аб аднэй рэчы...

— О, панна Зося нечым усхвалявана! Што здарылася з вамі?—нібы выказваючы шчырую зацікаўленасьць і спачуваньне, жвава загаварыў пан Ляскоўскі.—Калі вам кепска было, то чаму-ж вы не зьвярнуліся да мяне, я так быў-бы рады дапамагчы ці параіць вам што-колечы. Ну, што-ж у вас за просьба?

Ён нячутна ступіў разы тры і сеў каля дзяўчыны. Яна хістанулася ў бок—і была ў другім канцы канапы. Ляскоўскі скрывіў свае тонкія губы, у вачох яго заскакалі сярдзітыя агеньчыкі. Але праз хвіліну твар яго зрабіўся зноў прыветным.

— Выбачайце, калі я патурбаваў вас,—далікатна сказаў ён.—Калі ласка, гаварэце ў чым справа.

— Я прышла да вас даведацца, дзе майстра Зыкаў,—павольна сказала Зося, і сама зьдзівілася, як раптам супакоілася і рашучасьць вярнулася да яе.

Яна цяпер добра бачыла і пана Ляскоўскага са зьменамі ў яго твары, і ўсе падрабязнасьці, якія абкружалі яе ў пакоі. Задаволена вымерала яна адлегласьць да пана: яны сядзелі на розных канцох канапы, мусіць,

ня менш, як на сажань адзін ад аднаго. Пры ўспаміне аб Зыкаве па твары пана Ляскоўскага прайшла сударга агіднасьці, нібы яму ў нос шыбанула чымсь непатрэбным.

— Выбачайце, але я ня цікаўлюся сваімі рабочымі,—сухавата сказаў ён.—Усе справы з імі вядзе намесьнік і бухгальтар. А што-ж здарылася з гэтым, як яго? Зыкавым?

— Так, дык вы, можа, і ня ведаеце, хто такі Зыкаў? Ха-ха-ха!

Зося аж сама спалохалася свайго сьмеху. Адкуль ён узяўся? Здавалася, што яна слова ня вымавіць, а тут гэты сьмех! Нават болей: яна ўскочыла з канапы і з жвавасьцю пачала гаварыць:

— Зыкаў—майстра на паперні. Я кахаю яго, ён—мяне, і мы хутка... пажэнімся.

У гэтых словах дзяўчыны адчувалася быццам пахвальба хлопца, які ўпяршыню закурыў. Але пан Ляскоўскі злавіў вухам напружнасьць, бравурнасьць у голасе Зосі, добра разумеў, што за гэтымі разьвязанымі словамі хаваецца нешта іншае: ці сполах, ці адчай.

— Дык вы зьбіраецеся замуж? Вось дык навіна! Ня чуў!.. Але-ж як гэта трапілася, што вы прышлі да мяне даведацца аб сваім жаніху? Гэта ўжо зусім пікантна! Далі-бог, пікантна!

Ён зноў уставіўся сваімі вачмі ў твар Зосі, голасна зарагатаў. Твар яго зрабіўся жахлівым, губы дрыжэлі ад сьмеху, а нярухомыя вочы халодна, неадчэпна ўпіліся ў постаць Зосі. Але яна не спалохалася. Гэта бачыў і пан Ляскоўскі. Значыць, яе бравурнасьць прыкрывала ня страх, а нешта іншае. Значыць, трэба мяняць тактыку, але ён не пасьпеў.

— Я прышла да вас не для таго, каб вы кпілі з мяне!—зазьвінеў яе голас, нацягнуты, як струна.—Я прышла да вас з просьбаю, як да чалавека: не звальняць з работы Зыкава.

— Ах, дык вы дачуліся, што Зыкаў звальняецца? Гэта добра, надта добра! І прышлі прасіць, каб я пакінуў яго на рабоце? Ха-ха-ха!

— Выбачайце, я дарэмна прышла да вас!—упалым, глухім голасам сказала Зося і кранулася да дзьвярэй. Але пан Ляскоўскі загарадзіў ёй дарогу.

— Пачакайце! Я-ж не адказаў вам; вы занадта фанабэрыстая, нават не падобна, што вы з Ляскаўцаў, ці што вы толькі настаўніцкая дачка... Дык што я вам хацеў сказаць. Ага! Вось. Я задарма вашага Зыкава не вярну на фабрыку.

Зося, нічога не разумеючы, жахліва глядзела ў сьвідруючыя вочы пана. Той, выгінаючыся, сьлізкай хадою, набліжаўся да яе. Зося адступала крок за крокам, пакуль яна ня была прыпёрта да сьцяны. Яна азірнулася па бакох, шукаючы месца, куды-б яшчэ падацца. Пан Ляскоўскі быў зусім блізка, яна адчувала на сваім твары гарачыя хвалі, якія несьліся ад яго частага дыханьня.

— Я прыму назад вашага каханка пры аднэй умове: калі вы абымеце мяне і дасьце столькі пацалункаў, колькі я жадаю.

Ён працягнуў рукі ўперад, яго трапяткія, тонкія і віхлястыя, як адросткі мэдузы, пальцы гатовы былі ўчапіцца ў яе цела. Зося адскочыла ў бок так хутка, што аброcткі мэдузы торкнуліся і скрабянулі сьцяну. Уюном крутануўся ён назад, твар яго быў сьмяртэльна белым, зубы ляскалі.

— Дык вы беражаце свае ласкі для смуроднага парабка? Добра-ж! Але не дачакаецеся вы яго.

Зося, ня спускаючы вачэй з Ляскоўскага, крок за крокам, уздоўж сьцяны, набліжалася да дзьвярэй. Ёю валодала толькі адно жаданьне: як мага хутчэй выбегчы з гэтага пакою, залітага млечным сьвятлом, пазбавіцца ад гэтага ўсьцішнага твару, які кратаўся сьледам за ёю.

— Я ведаў, што ты прыдзеш!—хрыпата гаварыў Ляскоўскі, ідучы за дзяўчынаю.—Ты прышла шукаць ласкі, а мне даць яе ня хочаш? Твой Зыкаў ня вернецца, і я прымушу цябе кахаць мяне!

Толькі невялічкі кавалак засталося прайсьці да дзьвярэй. Вось-вось яна рынецца да іх. Яшчэ крок—і Зося віхрам кінулася да чорнага чатырохкутніка, сударгава схапілася за тоўстую халодную ручку. Вочы-ж яе, як і ўперад, былі прыкаваны да постаці пана Ляскоўскага. Але... але дзьверы не адчыняліся. Ляскоўскі стаяў на месцы, і губы яго віліся вужакамі ад нястрыманага бязгучнага сьмеху.

— Пусьцеце мяне!—закрычала гістэрычна дзяўчына.

Раптам як жалезнымі абручамі сьціснуўся пояс Зосі. Шыя заныла ад болю, у рот было ўсунута нешта пахучае, што не дазваляла вымавіць слова. Яна чула, як адарвалася ад зямлі і закалыхалася, як на спружынах. На нейкі момант яна страціла прытомнасьць. Потым, расплюшчыўшы вочы, яна заўважыла, як прамільгнуў адзін пакой, другі. Каля сьцяны трэцяга пакою ногі яе крануліся падлогі, але жалезны абруч не пакідаў сьціскаць яе цела. Яна бачыла, як павярнуўся кавалак сьцяны і ў ёй зьявілася чорная вузкая дзірка. Моцная рука ўвапхнула яе туды, і ногі яе заляскалі абцасамі па чыгунных, мусіць, сходках. Яе цяпер нішто ўжо ня трымала, але яна зусім аслупянела ад усяго здарэньня і цемнаты. У голаў ударыла тухлым паветрам.

Але вось ззаду цяжкая рука лягла ёй на плячо і пасунула яе ўперад— уніз. Па закручаных сходках, прывязаная рукою на плячы да ішоўшага ззаду Ляскоўскага, Зося апынулася, напасьледак, на роўным месцы, але змрок таксама быў абсолютны. Абручы зноў былі наложаны на яе, і аслаблі толькі тады, як, павярнуўшы разы два ці тры ў розныя бакі, Ляскоўскі паставіў яе на ногі. Скрыпнулі нейкія дзьверы, і праз момант Зося апынулася ў асьветленым прыгожым пакоі. Ключ тромкнуў два разы. Хустачка з роту пайшла ў кішэню свайго ўладара. Але і без яе Зося не магла выгаварыць ані слова. Яна, кепска ўяўляючы сабе рачаіснасьць, разглядала імшыста-мяккі дыван на ўсю падлогу, мармуровы камін з прыгожымі статуйкамі голых кабет на ім, мастацкую лямпу пад шаўковым зялёным абажурам, круглае люстэрка ў залатой аправе на сьцяне, шафы блішчастага лякіраванага дрэва. У кутку ўздымалася, як

гара, вялізарнае ложка з прыгожымі анёлкамі ў галавах і нагах. Ня было толькі ніводнага вакна.

— Табе падабаецца тут, галубка мая? Усё гэта прыгатавана толькі для цябе.

Гэтыя словы вярнулі Зосю да рачаіснасьці. Яна азірнулася назад. Ляскоўскі весела глядзеў на яе; ноздры яго, як у ганчака, пачуўшага птушку ў кустох, раздуваліся, гнуткі стан разгінаўся ад пацешна-штукоўнага ўклону, які ён, мусіць, зрабіў, сказаўшы апошнія словы. Злосьць ахапіла Зосю: кожная нэрва, кожная жылка яе напружылася, як нацягнутая струна.

— Што гэта за кпінкі, пане Ляскоўскі?—стукаючы зубамі ад злосьці, запыталася яна.

— Ніякіх кпінкаў! Ты павінна быць маёю, і ня трэба было падымаць там такі гвалт.

— Вы брудны нягоднік!—ускрыкнула Зося.—Як вы сьмееце зьдзеквацца з мяне?

— Тут крычы, колькі хочаш, а ўсё-ж маёй будзеш!

Ён растапырыў рукі і крануўся да дзяўчыны. Яна са сьмяртэльным страхам кінулася ў самы далёкі куток. Пачалася пагоня. Некалькі разоў Зося вырывалася з цэпкіх рук. Але напасьледак сілы пачалі пакідаць яе, і яна ледзь ухілялася ад чырвонага, ускалмачанага, сапучага пана Ляскоўскага. Зьвярыныя яго вочы ўсё часьцей і бліжэй нахіляліся над ёю. Вырваўшыся з яго рук апошні раз, яна падскочыла да каміну і схапіла аберуч цяжкую бронзавую статуэтку. Пан Ляскоўскі адскочыў, як падсмалены, і загарадзіўся двума шырокімі крэсламі. Высокія аблакотнікі іх маглі схаваць яго нават калі-б Зосі прышло ў голаў шыбануць у яго чым-небудзь. Зося стаяла нярухома, трымаючы ў выцягнутай руцэ (як Атэна - Паляда—статую Перамогі) памастацку зробленую статуэтку жанчыны.

— Дарэмна вы змагаецеся,—баязьліва паглядаючы на Зосю, загаварыў пан Ляскоўскі.—Усё роўна я вас адгэтуль ня выпушчу, а тымчасам распраўлюся з вашым бацькам і з Зыкавым.

— Як гэта вы расправіцеся? Што вы зробіце з імі?

— Я магу паслаць іх у астрог, на шыбеніцу. Ваш бацька даўно зьвязаны з рэволюцыямі там усякімі, а Зыкаў... Зыкаў таксама.

— А... Адкуль, адкуль вы... ведаеце, што Зыкаў...

Рука яе, трымаўшая „Перамогу“, аслабла. Маленькая кабета грукнулася, падскочыла з дывана і жаласна зазьвінела, стукнуўшыся аб рог каміну. Пан Ляскоўскі, пільна сачыўшы за дзяўчынаю, спакойна вышаў з свае крэпасьці і, агідна ўсьміхаючыся, нячутна склізнуў да каміну. Зося не магла крануцца з месца і толькі гарачыя няпрытомныя вочы яе са страхам наглядалі за набліжэньнем невядомае бяды і пакуты...

Зося прышла да розуму, расплюшчыла вочы і жахнулася ад спалоху: ізноў гэты самы пакой, той-жа камін, тыя-ж мэталёвыя кабеткі на ім.

Тупы боль ніжэй поясу напамінаў аб сабе; ногі былі нібы зламаны або чужыя. Абводзячы вачыма пакой, яна раптам зрабілася як няпрытомнай і ўтаропілася вачмі ў адну кропку. З круглага люстэрка на сьцяне, супроць пасьцелі, на яе пазіралі шалёныя вочы нейкае змучанае, ускалмачанае дзяўчыны, з сінякамі на губах і шыі; вопратка і сарочка былі разадраны і голае цела крэйдаю бялела на яркім сьвятле лямпы. Яна здрыгнулася, і гэтая абадраная дзяўчына хістанулася ў сваім срэбным кругу. Зося адарвала свае вочы ад люстэрка і кінула незнарок погляд на сябе. Яна ўскочыла ад новае хвалі перапуду, якая ахапіла яе, калі яна зразумела, што абшарпаная, ускалмачаная дзяўчына на сьцяне—гэта яна сама. Чаму яна на пасьцелі, чаму парвана ўся адзежа, чаму гэты боль? Яна скокнула на падлогу, плямкі крыві на прасьціраддзе прыкавалі яе ўвагу. Боль адчуўся больш выразна. Ён навёў яе на ўспамін, зусім цьмяны, што адчула яго яна, калі чырвона-зьвярыны, вышчараны твар зусім прынік да яе... Вострая здагадка прарэзала ёй мазгі, сэрца. Яна непачалавечы ўскрыкнула раз-другі, забілася па ўсяму пакоі, кінулася далей да дзьвярэй. Але яны былі няпрыступна-глухія, як сьцяна. Азьвярэла пачала яна біць кулакамі ў маўклівы чатырохкутнік, біла, пакуль, зьнясіленая, не апусьцілася на падлогу каля самага парогу.

Ружовыя, зялёныя, жоўтыя плямкі ледзь трапечуцца на ўзгалоўі ложка, на белым, ярка белым бацісту падушкі. Зося прыглядаецца да іх, пераводзіць вочы на выразных анёлчыкаў па рагох ложка, далей—на сьцены. Пакой нібы той самы, што так мучыў ноччу, і быццам іншы, не такі страшны. Каля ложка стаіць крэсла, на ім разьвешаны прыгожыя ўбёры, незнаёмыя ўбёры. Вось збоку на століку... сьвежыя кветкі... ружы... тульпаны. А дзе-ж яе вопратка? Яна саскаквае з ложка, шукае—дарэмна! Нутраны холад пранізвае яе, і яна інстынктыўна накідае на сябе хоць чужую адзежу. Казлытна-прыемны халадок шоўку агарнуў яе цела, якое яшчэ ныла, як пасьля пабояў.

Пакрысе ўспаміны яе прынялі больш пасьлядоўны характар. Яна ўспомніла, як папала сюды, здагадалася, што гэты пакой той самы, у якім яна была і ўначы. Што-ж гэта здарылася з ёю? Страшэннае, жудаснае, аб чым яна не магла думаць. Перад ёю стаяла толькі адно: яна зьбэшчана, утоптана ў гразь. Нават ня гнеў, ня помста, ня пытаньне, як выбрацца з гэтага астрогу, хвалявалі яе. Яна толькі думала аб тым, што цяпер яна—не чалавек, што жыцьцё яе скончана, бо яна ня зможа вярнуцца да бацькі... да Зыкава. Толькі сьмерць, добраахвотная сьмерць можа загладзіць яе ганьбу... З дзьвярэй пачуўся шоргат.

VII

У адзіноце, бяз ніякіх машын, варочаўся Зыкаў у Ляўскаўцы. Але чатыры дні дарэмна абіваўся ён у мястэчку. У начальніка станцыі давёдаўся ён аб раскладцы таварных цягнікоў, выходзіў да кожнага з іх насустрач, але толку з гэтага ня было. Прастаяўшы з поўгадзіны, цягнік

зрываўся і поўз далей. Разам з Зыкавым прыходзілі два-тры будучыя падводчыкі, якія адразу знайшліся, як толькі Зыкаў трапіў у мястэчка, і не адставалі ад яго ў надзеі добра зарабіць. Калі толькі цягнік адыходзіў ад станцыі, не пакінуўшы жадных вагонаў, падводчыкі скраблі за вухам, уздыхалі, наглядалі ні то ўпікліва, ні то насьмешна на Зыкава і нехаця пакідалі пустую пляцформу. Нават начальніку станцыі, які спачатку вельмі прыветна абыходзіўся з Зыкавым, ведаючы, што той ад пана Ляскоўскага, напасьледак, мусіць, надакучыла адказваць адно і тое самае: „Не, і на гэты раз на нашу станцыю вагонаў ня будзе“.

Зыкаў пачаў нэрвавацца. Пасьпяховасьць, з якою накіравалі яго на станцыю, а таксама гэтае неабмежаванае чаканьне выклікалі ў ім падазронасьць: ці няма ў гэтым здарэньні чаго-колечы штучнага, знарок падробленага. Але для чаго? Адказу ён ня мог знайсьці. Але-ж чакаць рабілася зусім немагчымым. На чацьверты дзень увечары ён хацеў ужо кінуць мястэчка і пайшоў да начальніка станцыі прасіць, каб той якнебудзь паведаміў найхутчэй у Ляскоўцы, калі прыдуць машыны. Начальнік, аднак, угаварыў яго пачакаць яшчэ два цягнікі, з якіх адзін павінен прыйсьці на другі дзень зранку, а другі—пасьля, папаўдні. Па думцы начальніка, выходзіла, што гэтыя цягнікі больш зборныя, з вагонаў бліжэйшага прызначэньня. У іх напэўна павінны быць вагоны з машынамі. Як ні моташна было Зыкаву заставацца яшчэ начу карчме Янкеля, але ён паслухаўся начальніка. І дарэмна паслухаўся: гэтыя надзейныя цягнікі прайшлі таксама, як і ранейшыя, пакінуўшы на нейкі час толькі хмаркі дыму над станцыяй. Абураны так, што ўсё трэслася ў яго грудзёх, пакінуў Зыкаў станцыю, як мага хутчэй запрог каня і, пасьпешна сунуўшы грошы карчмару, ён кінуўся назад—у Ляскаўцы.

Нецярплівасьць падганяла яго, а ён—каня. Зімні адвячорак кароткі, і за сонцам Зыкаў праехаў менш паловы дарогі, хоць конь нёсься, як вецер, абдаючы свайго хурмана фонтанамі колкага сухога сьнегу. Сонца пастаяла крыху на верхавіне высокае яліны, якой пачынаўся лес, і сьлізганула за чорную стужку. Кароткі пажар зары там, дзе было сонца—і цёмна-машастовае неба трымціць зеленкаватымі, ружаватымі зоркамі. Яны нэрвова мільгацяць, абліваюць белую зямлю фосфарным сьвятлом.

Смутак апанаваў Зыкава. Ён узрастаў усё мацней, як вазок глыбей ды глыбей урэзваўся ў цемру агромністага лесу. Няпустэльная маўклівасьць хаўтурна-змрочнага лесу, нясполашныя шолахі, якія час-часам дасягалі яго вуха, не, ня гэта непакоіла яго! Перад ім стаяла нявыразнае запытаньне, якое ўзьнікла яшчэ ў мястэчку ў зьвязку з бязглуздаю яго паездкаю. Што ў гэтым было нешта знарок зробленае, ён ужо пераканаў сябе. Можа, знайшліся якія-небудзь падставы здагадвацца аб існаваньні яго гуртка рабочых гуты, з якім ён ужо так многа папрацаваў; можа, яго паслалі, каб лягчэй было ў яго адсутнасьці выведаць гэтую справу. Гэтая думка выклікала ўспамін аб прызнаньні Зосі адносна яго мінулага. Прабаваў ён свае гэтыя думкі разагнаць заміламаньнямі

ўспамінаў аб самой дзяўчыне, аб салодкасьці каханьня да яе. Але і гэта не падняло яго настрою. Наадварот, думку аб Зосі прарэзала адно здарэньне з ёю, аб якім ён даўно ўжо не ўспамінаў: перад ім паўстаў малюнак таго моманту, калі дзяўчына перадала яму водзыў аб ім (не аб ім, але аб Зыкаве!) і расказала аб спакусе яе панам Ляскоўскім. Гэты ўспамін зусім усхваляваў Зыкава. Трывога ахапіла яго абцугамі і не пакідала аж да самых Ляскоўцаў. Ён гнаў, што было сілы, каня, які і бяз гэтага зрабіўся сівым ад пены.

Яшчэ было, мусіць, ня зусім позна, калі Зыкаў уехаў у вёску; у хатах яшчэ блішчалі вокны. Ён, не прыпыняючыся каля свае кватэры ў Кавальчыка, праехаў да канца вёскі і накіраваў каня да школы. Цёмныя вокны сьлепа пазіралі на яго. Трывога павялічылася. Доўга стукаў ён са двара ў „чорныя“ дзьверы. Напасьледак, крук забразгаў, і дзьверы расчыніліся. Замест жвавага пастукваньня абцасаў да вушэй Зыкава дайшло вялае цяжкае шорганьне другіх ног.

— Гэта вы, Пятрусь Мікалаевіч? Чаму ў вас цёмна?—запытаўся Зыкаў, запальваючы сярнічку, якая доўга не запальвалася.

Адказу ня было. Зыкаў, нарэшце, запаліў-ткі агонь, хоць пальцы яго дрыжалі ад холаду і нутранае трывогі. На момант, пакуль гарэла сярнічка, мільганула нейкая жаласна-дзікая постаць настаўніка. Нешта, мусіць, здарылася. Зыкаў пачаў шоргаць сярнічкі адну за аднэй: яны ламаліся, а не запальваліся. Але ўсё-ж яшчэ адна загарэлася, і ён сяктак запаліў лямпу.

Пятрусь Мікалаевіч, асавелы, з вісячымі, як цапы, рукамі, дробна трос галавою, жаваў ротам з раскіслымі губамі. Ён быў без пінжака і камізэлькі; сарочка, высукаўшыся з нагавіцаў, абвісала вакол яго пухірамі. На прывітаньне Зыкава ён нешта прамармытаў, не пакідаючы трэсьці галавою.

— Ды што здарылася з вамі, Пятрусь Мікалаевіч? Ці не захварэлі вы?—недаўменна разглядаючы настаўніка, запытаўся Зыкаў.

— Лепш, каб я захварэў!—скрыпучым голасам адказаў стары.

— Нічога не разумею! А дзе... Зося?

Пятрусь Мікалаевіч страпянуўся і хапіўся рукою за стол. Галава яго бязвольна схілілася ўніз. Зыкаў адчуў нядобрае. Той выгляд, у якім ён застаў Пятруся Мікалаевіча, гэтая млявасьць і прыгнечанасьць яго, мусіць, зьвязаны з нейкім цяжкім здарэньнем. Зыкаў пачакаў момант-другі адказу, а потым падскочыў да настаўніка і страсянуў яго за плячо.

— Дзе Зося?—ускрыкнуў ён, не валодаючы ўжо сваім голасам.

Настаўнік, як аслупянелы, павёў на яго вачмі, у якіх раптам запалілася і патухла злосьць, зьмешаная з жахам. Ён працягнуў дрыжэўшую руку, падлубаўся ёю на стале і падаў Зыкаву прыгожы конвэрт, адзін канец якога быў няроўна надарваны. Пасьля гэтага стары паваліўся, як мяшок, на канапу.

Зыкаў падышоў бліжэй да лямпы. На конвэрце быў адрас настаўніка. Зыкаў кінуў на яго запытальна-недаўменны позірк, але потым рашуча выцягнуў ліст.

„Шаноўны пан настаўнік! Можа вы занадта ўсхваляваны тым, што вашае дачкі няма з вамі? Ня турбуйцеся шукаць яе: яна знаходзіцца ў мяне ў маёнтку. Панна Зося адмаўляецца ад шлюбу, аб якім вам вядома было, і прыйшла да мяне зусім па сваёй добрай волі. Выказваю надзею, што ёй у мяне спадабаецца.

Гатовы заўсёды дагадзіць вам

С. Ляскоўскі".

Зыкаў дачытаў да канца. Напісанае не адразу ўмесьцілася ў яго разуменьне. Ён зноў пачаў чытаць, але літары скакалі, як шалёныя, віліся вужакамі, мітусіліся ўсе ў адным месцы, то разьляталіся нямаведама куды, і папера здавалася зусім чыстаю. Ён кінуў лісток на падлогу, зрабіў некалькі крокаў туды-сюды, насунуўся на стол, а потым на зэдлік. Мусіць, стук паваленага зэдліка даў нейкі іншы кірунак яго імпульсам. Не заўважыўшы нават, што пакінуў у хаце шапку, ён вышаў за дзьверы, на вуліцу. Прамерзшы пасьля хуткае язды конь хроп, нецярпліва скроб капытам сьнег і нават заіржаў, пабачыўшы чалавека. Але Зыкаў быццам ня мог чуць ці бачыць. З непакрытаю галавою блукаўся ён узад і ўперад па пляцы перад школкаю, а потым рашучымі хуткімі крокамі накіраваўся ў вёску.

— Трэба расправіцца з нягоднікам!—мармытаў ён, ледзь не бягом нясучыся да свае кватэры.

Дайшоўшы да хаты Сымона Кавальчыка, Зыкаў накіраваўся ня ў хату, а за вугал. Там ён разгроб кастрыцу, якою засыпана была прызба, і выцягнуў адтуль скураны капшук. Абтросшы з яго сьмяцьцё і разьвязаўшы, ён дастаў з капшука нейкую рэч, якая мэталем бліснула ў праменьні ад вакна.

— Зайду ў хату праверыць рэвольвэр,—падумаў ён, хаваючы начыніну ў кішэню.

Зусім спакойна, нібы ён варочаўся з работы, увайшоў Зыкаў у цёмныя сенцы. Але нейкія нязвычайныя гукі затрымалі яго каля хатніх дзьвярэй: з хаты, у якой ён жыў, чутны былі галасы, нешта шоргала, нібы цягалі па падлозе штось цяжкае. У такі, ужо зусім няраньні час знаходжаньне людзей у яго кватэры абудзіла ў ім на момант падазронасьць. Але яна заглынулася панаваўшым у ім пачуцьцём помсты і бязьмернага смутку, які ахапіў усю яго істоту. Рашуча адчыніў ён дзьверы з жаданьнем як найхутчэй справадзіць тых, хто так вольна гаспадарыць у яго кватэры. Адчыніў дзьверы, дый так і застаўся на парозе.

Пасярэдзіне хаты тырчэў шэры шынель з блішчастымі гузікамі. На рып дзьвярэй павярнулася галава і паначальніцку чырканула.

— Хто адважваецца ўваходзіць?.. А! гэта вы самі, „таварыш“ Зыкаў, ці як яшчэ вас там завуць! Уваходзь!

З падлогі, якая была засыпана папераю, кніжкамі, паднялася кругленькая фігурка, абцёрла хустачкаю каленкі і крыху боязна зірнула ў бок дзьвярэй.

— Вы, калі ласка, заходзьце, заходзьце, пане майстар! Вы напэўна ведаеце мяне: я бухгальтар Пісарэўскі, у мяне працуе панна Зося.

Зыкаў адарваўся ад дзьвярэй і са сьціснутымі кулакамі пашоў уперад.

— А што-ж вам патрэбна тут, пане Пісарэўскі, і вам таксама, пане вураднік? Хто вам дазволіў разбураць мае рэчы? Гэта брыдка!

Бухгальтар кінуў позірк на твар Зыкава і дробнымі крокамі, нават мала прыкметна пачаў адыходзіць да дзьвярэй. Як толькі ён апынуўся каля самага парогу, нярухомы вураднік выявіў надзвычайную жвавасьць. Раптам блиснуў у яго працягнутай руцэ доўгі, як пушка, пісталет.

— Ты арыштаваны, не варушыся! Мы маем весткі, што ты—заядлы рэвалюцыянэр, а кніжкі і паперы, якія знойдзены намі, гэта пацьвярджаюць.

На нейкую хвіліну Зыкаў страціў усякі розум. Потым перад ім паўсталі два голыя вострыя факты: Зося ў пана і гэты арышт. Нікому тут, апроч Зосі, не гаварыў ён аб сваёй сапраўднасьці. Няўжо-ж яна змагла двойчы прадаць яго? Зося?! Ясная, як сонца, дзяўчынка? Гэтыя вострыя думкі віхрам пранесьліся ў яго галаве пад пагражаючым поглядам двух шэрых—вураднїцкіх і аднаго чорнага—пісталетных вачэй.

— Пане Пісарэўскі,—загадаў сухім голасам вураднік,—пашукайце ў яго кішэнях!

— А чаго там шукаць?—нясьмела прамовіў той, не адыходзячы ад дзьвярэй.

— Вы ня ведаеце чаго? Вядома, ня хустачак! Ды ня бойцеся вы, нічога ён вам ня зробіць, бо не ўцячэ.

Бухгальтар Пісарэўскі ледзь адліп ад вушака, дзе ён, здавалася, гатоў быў стаяць усю ноч. Крадучыся, як кот на мыш, пачаў ён набліжацца да Зыкава. Вось ён сунуў ужо адну руку ў кішэню кажуха, які даў Зыкаву інжынэр, пасылаючы яго на станцыю. Удалы пачатак, мусіць, надаў сьмеласьці бухгальтару, і ў другую кішэню ён палез ужо бяз дрыжачкі ў руках. Зыкаў цяжка ўздыхнуў, але стаяў нярухома. Ён ня зводзіў ні на момант сваіх вачэй з твару вурадніка.

— Вось тут нешта важкае!—сполахна хрыпануў бухгальтар.

Зыкаў адчуў, што той дакрануўся да рэвальвэра, але вочы яго неадчэпна сачылі за руляю вураднїцкага пісталету.

— Ды мацайце вы там хутчэй!—нэрвова крыкнуў вураднік. Вочы яго скасіліся на момант на бухгальтара.

Раптам нешта цяжка грукнула аб ножку стала. Бухгальтар адскочыў, як гумавая куля, ад Зыкава. Вураднік сьмешна ікнуў, быццам што зьеў

сухое; адтапыранаю рукою ён прогся выцягнуць з похвы шаблю. Але не пасьпеў: у момант цяжкі кулак Зыкава кінуў яго на падлогу. Зыкаў са сьціснутымі зубамі і налітымі кроўю вачмі схапіў з падлогі цяжкі даўжэразны пісталет вурадніка; у цішыні хаты храпнулі-хліпнулі два размераныя гукі. За імі—трэці, але ўжо падобны да крыку цяляці, якому заціскаюць рот перад тым, як рэзаць.

Гэты крык абудзіў Зыкава. Ён кінуў пісталет, зірнуў яшчэ раз на грузкае цела ў шэрым шынелі. Яно варушыла нагамі, скрабло пальцамі рук па падлозе, нібы хацела згрэбці раскіданыя там паперы. Зыкаў нахіліўся, падняў некалькі кніжак і панёс іх да абернутага куфэрка. За нешта зачапіўся кажухом: пан Пісарэўскі слупам стаяў, рот яго лавіў паветра, твар быў белы, як папера. Зыкаў толькі цяпер заўважыў, што той стаіць; ён замахнуўся на яго кулаком, але не пасьпеў выцяць, бо пан Пісарэўскі, заенчыўшы, як перад сьмерцю, кінуўся куляю за дзьверы.

— Зловяць мяне цяпер,—падумаў Зыкаў, і кінуўся таксама на вуліцу. Цяжкі кажух, які замінаў яму бегчы, ён сьцягнуў з сябе, не прыпыняючыся, і кінуў на дварэ Кавальчыка.

Сымон Кавальчык высунуў з-за вушака свой пэргамэнтны твар, прыслухаўся і ступіў цераз парог у „чыстую“ хату. Пара, што валіла белымі хвалямі з халодных сенцаў, шкодзіла яму бачыць, што рабілася ўнізе. Ён пераступіў разы два-тры—і жахнуўся, заўважыўшы вурадніка ў калюжыне крыві. Як гэта здарылася, ён ня мог уцяміць, бо калі вураднік прыйшоў да яго, то загадаў усім сядзець дома і ня соваццa ў хату, дзе жыў кватарант. І вось такое здарэньне! Гэта-ж забойства зваліцца на яго самога, на яго сям‘ю.

— Хутчэй выцягнуць яго на вуліцу з усімі яго прычындаламі!—загадаў ён сваім, склікаўшы ў новую хату.

Жагнаючыся і трасучыся, вывалаклі вурадніка на вуліцу і кінулі там, а потым кінуліся скрэбці падлогу, адціраючы кроў. Старая Сымоніха стагнала, жагналася, няпрытомна мармытала.

— Казала я, што дабра нам ня будзе, як пусьцілі ў хату гэтага гарадзкога андуфэльта! Эх-ха, а ўсё дурная я, дурная... тыкаеш мне ў нос дурною... Ну, што цяпер будзе?

— Вядома, бяда!—уздыхаў Сымон.—Але няма чаго прычапляць сюды гэтага хлопца... І пярун яго ведае, як гэта ўсё шчаўплося? Ратуй ты, божа, ад хваробы...

Знадворку пачуліся крокі. Вось ужо стукаюць і ў сенцах. І Сымон, і яго старая Ганупя, і сыны акамянелі там, дзе хто стаяў ці ў якім стане быў. Ганупя так і засталася, нагнуўшыся з анучаю ў руцэ і разяўленым ротам, а маці—як ліла ваду з вядра, так і трымала яго нахіленым, хоць яно ўжо было пустое... У хату ўвайшлі два чалавекі, закручаныя башлыкамі так, што твараў іх нельга было бачыць. Адзін стаў каля парога, а другі прайшоў уперад.

— Ведаеце, людцы,—ляскаючы зубамі загаварыў Сымон,—мы вось сёньні вяпрука закалолі... і... сьвежавалі тут, пакуль няма нашага кватаранта...

Але прыйшоўшыя ня слухалі яго. Той, штс зусім увайшоў у хату, выцягнуў аднекуль з-пад кажуха посьцілку і бярэмамі пачаў скідаць у яе кніжкі, паперы, рассыпаныя па ложку, на стале, на падлозе. Ён так пасьпешна сабраў іх, што Сымоніха нават не пасьпела адыйсьці і вымавіць хоць слова. Праз хвіліны дзьве-тры толькі сьнег прарыпаў усьлед гэтым невядомым людзям. Яшчэ доўга моўчкі стаяла сям'я Кавальчыка, ледзь пераводзячы дух.

— Няхай бог крые! Што-ж гэта чаўпецца з намі?—усхліпнула са страху старая.

— Хутчэй хадзем класьціся, тушы агонь,—скамандаваў Сымон, а сам застаўся вартаваць у сенцах.

Працяг будзе

ФРАКЕЕЦ КІЛОН

Андрэй Упіт

Палонныя ляжалі доўгім шэрагам, зьвязаныя папары. Рукі і ногі былі ў іх скручаны разам на сьпіне высахшымі бычачымі рамянямі. Папары— відаць, з тэй мэтай, каб, торгаючыся ў сударгах і корчах, яны павялічвалі-б адзін аднаму пакуту. А магчыма дзеля таго, каб не рабілі спроб паадным выкаціцца з паласы сьвету, які ішоў ад вогнішча, і кінуцца ў прорву паміж скаламі. Але, магчыма, гэткі спосаб прыдумаў проста які-колечы камандуючы афіцэр, у выабражэньні якога ўжо больш не заставалася ніякага іншага спосабу катаваньня.

У стаптаных, пыльных сандаліях, у касцы [1]), але бяз броні, толькі з мячом у руцэ, уздоўж шэрагу палонных паволі туды і назад хадзіў стары легіянэр.

Магчыма было-б падумаць, што ён ходзіць тут дзеля ўласнае прыемнасьці, калі-б не яго разьмерана-важкая хада і калі-б па лязу мяча не цягнуліся запекшыя бурыя палосы крыві. Калі ён нагінаўся, каб падкінуць у вогнішча палена дроў, яго рукі, нібы ў чырвоных рукавіцах, блішчэлі да самага лакця. У сівой барадзе таксама былі чырвоныя плямы, здавалася нават, што нешта капнула і ў вочы.

Бітва скончылася часоў шэсьць назад, яшчэ на змроку. Цяпер у поцемках чуваць толькі выгукі вартаўнікоў наўкола пляцу з палоннымі. На сто крокаў ніжэй, на самым краю горнага шляху гучаць удары молатаў. Уздоўж шляху замала расьце дрэў, каб прыбіць шэсьць тысяч палонных нявольнікаў—дадаткова патрэбны яшчэ крыжы. Праз дзьве гадзіны, калі Марк Ліцыні Крас накіруецца з Капуаса ў Рым,—жывая алея павінна быць гатова.

Салдатам здавалася, што чакаць дужа доўга. Далей управа, дзе дарога вядзе ўгару, гарэла другое вогнішча. Там пры больш моцным агні, з цемры высока падымаўся крыж з прыцьвікаваным да яго чалавекам. Нядбайна прыбітая перакладзіна перакасілася, тулава прыцьвікаванага схілілася так, што падбародак немаль датыкаўся да кален яго. Калі на момант прыціхалі ўдары сякерай, там згары былі чутны крыкі, быццам хрыплы вой недарэзанага ваўка. Тады легіянэр спыняўся, адкідаў сівую грыву назад і, закрываючы рукою вочы ад свайго вогнішча, рабіў спробы лепш разгледзець.

---

[1]) У шоламе.

Кілон і Гіпні ляжалі апошняй парай у чарадзе. Зусім неспадзявана яны апынуліся разам. Гіпні быў адным з тых першых адважных, хто разам са Спартакам вырваўся з турмы гладыятараў у Капуасе і вызваліў іншых нявольнікаў. Ён прыймаў удзел ва ўсіх вайсковых падзеях паўстанцаў, тымчасам як Кілон пасьціў статак Лентула Бантуата. Толькі пасьля таго, калі Спартак са сваёю дружынаю прарваўся скрозь акружэньне ў лясох Бруціі ды зноў падыходзіў да Рыму, ён кінуў свой статак і ўцёк да галійцаў Эномая, а потым далучыўся да палка свайго земляка Спартака. Толькі ўчора пасьля палудня, калі загінуў іхні атаман і легіёны Краса лавілі іх, як бешаных сабак, па ўсяму прыгор'ю, ён раптам спаткаўся са старэйшым братам... Так яны разам трапілі ў палон і цяпер ляжалі побач у канцы чарады на прамокшай зямлі і чакалі, калі іх пацягнуць да прыдарожнага дрэва або на крыж, як таго там.

Сьпіны ў іх былі адна каля аднэй. Яны ляжалі на баку і кожны ўсімі фібрамі цела адчуваў самую малую дрыготку ў целе другога. Як гэта ні дзіўна, у адступленьні Кілон застаўся нават без параненьняў. Яго даўгія жоўтыя валасы абкружылі шыю брата, ён адчуваў, як кроў Гіпнія з раны ў шыі мочыць іх і яны моцна прыліпаюць да яго шыі. Ён сьціснуў зубы, высахшыя губы патрэскаліся і гарэлі, як у агні.

Застагнаўшы, ён адчуў штуршок локцем брата ў рабро і пачуў гняўлівы шэпт:

— Ціха!.. ці я цябе задушу сваімі ўласнымі рукамі.

Кілон ня сьцяміў усёй бязгрунтоўнасьці гэтае пагрозы пры створаным становішчы. З павагі ды страху да старэйшага брата ён стараўся затрымаць нават дыханьне. Да гэтага часу ён думаў, што рукі брата несьвядома корчацца ў сударгах, але цяпер ён пачаў разумець, што той шавеліць імі з таямнічай мэтай і пляновасьцю. Яго ўласныя рукі быццам здубянелі і нічога не адчувалі. Але кожнае датырканьне да пляча калола нібы войстрым цьвіком. Усё часьцейшымі і больш балючымі рабіліся ўколы. Усё мацней сьціскаў ён зубы. Яму здавалася, што брат яго ўжо проста страціў розум.

Але тут ён раптоўна адчуў, што нешта адразу яго звольніла ад таго, другога. Ногі заставаліся шчыльна прыцягнутымі да ног брата, але верхняя частка тулава здавалася вольнай і лёгкай. Здавалася, адрываецца і ляціць лёгкай зграбнай дугой далёка ўніз па ўзгорку, праз дарогу, у вольную цёмную далячыню.

Ён нічога ня мог разгледзець. Ляжачаму запылілі вочы сандаліі[1]) легіянэра і, як толькі рукі адыйшлі, першай справай было працерці вочы.

Удар у сьпіну спыніў і гэты рух.

На гэты раз ён не расслухаў шэпту брата. Але заўважыў, што Гіпні, пацягнуўшыся, нешта робіць рукой каля іх агульнага рамяня каля ног. Скрозь маладое цела Кілона прабег ток страху і дзіўнага прадчуваньня.

---

[1]) Абутак, падобны да нашых пасталоў (увага перакладчыка).

— Няўжо-ж?..

У той-жа момант ён адчуў, што і ногі аслабаняюцца ад палючага болю путаў. Ён ледзь апамятаўся і стрымаў крык нечаканасьці. І нібыта здалёк пачуў шэпт брата:

— Ты можаш рухаць нагамі?

У нагах Кілона калоў пякучы боль да самага калена, але рухаць імі ён мог.

— А рукамі?

І рукі зусім адыйшлі.

Але тут яны прыліплі да зямлі, як уцякаючыя ад кошкі мышы, і стараліся нават затрымаць дыханьне. Легіянэр сьцяміў, што ён задужа захапіўся прыемным відовішчам і павярнуўся, каб праверыць сваіх палонных. Але, перачанаўшыся, што ў шэрагу ўсё пастарому, зноў прайшоў да паглыбленьня ўзгорка і абярнуўся тварам да другога вогнішча.

Кілон без загаду зразумеў, што яму рабіць. Калі постаць Гіпнія, як таўстая шэрая гадзіна, папаўзла міма яго ног, ён таксама лежачы павярнуўся і папоўз за ім. Удары сэрца, як гонг, гучэлі ў вушах, шум ад яго казловай вопраткі на пакрытай пяском скале здаваўся яму голасным крыкам. Ад душэўнага ўзварушэньня ўсё яго цела пакрылася потам. Ён прыхіліў галаву да самае зямлі, і яму здавалася, што ён увесь схаваўся ў вялікім цені свайго брата.

Дапоўзшы галовамі да паглыбленьня, у пяці кроках ад вартаўніка, яны заўважылі, што наўкола іх усё заліта чырвоным полымем. Вартаўнік падаўся наперад, відаць, як мускулы яго плеч сударжна трасуцца ад сьмеху. Вой падстрэленага загучэў яшчэ страшней. Але фракійцы думалі цяпер толькі аб тым, што цень, па якім яны паўзьлі, зрабіўся цямнейшы.

Тады Кілон адразу схапіўся і спрытна, як малады тхарок, устаў на ногі. Але ён не пасьпеў за скокам Гіпнія. Той ужо быў там. Яго правая рука схапіла ззаду руку рымляніна з мячом, а левая, як сталёвы абруч, абвілася каля шыі, паволі адхіляючы ўсю постаць назад. Сівая грыва немаль дакранаецца да сьпіны. Вось блішчаць чырвоныя вылупленыя вочы. Вось высунуўся язык. Вось увесь твар зрабіўся мядзянабурым.

Але змучаны смагай і голадам гладыятар спаткаўся з напрактыкаваным ваякам, былым цыркавым барцом, які яшчэ толькі дзьве гадзіны назад зьеў прасмажаную на верцялі бараньню шынку і выпіў пляшку віна. Вольная рука паднялася, сталёвай дугой абвіла шыю, упілася чэпкімі пазурамі ў скалмачаныя валасы нявольніка. І пакуль чатыры пальцы яго ўпіваліся туды ўсё глыбей, вялікі палец набліжаўся да страшнае раны на чэрапе ворага.

Гіпні дыхаў, як вол, якому прыцягваюць вяроўкаю галаву да нагі. Палова яго ўвагі ды сілы была скіравана на тое, каб ня выклікаць увагі бліжэйшых вартаўнікоў. Ламаючы рымляніна, ён і сам адхіліўся назад так далёка, што, здавалася, вось-вось паваліцца назад пад важкім целам

ворага. Меч, які заварушыўся ў руцэ легіянэра, вывеў Кілона з хвілёвага аслупяненьня. Адным спрытным рухам ён выхапіў важкую зброю. І тады, падняўшы абедзьвюма рукамі, увапхнуў збоку ад сьпіны, павольна, але адважна, вымераўшы вачыма належнае месца, націснуўшы з усёй сілы.

Постаць Гіпнія выраўнялася. Рымлянін паваліўся каля яго ног. Момант трымаўся седзячы, і здавалася, што ён робіць спробу трымацца рукамі за зямлю. Але потым ён схіліўся лобам да кален і так спыніўся, раскідаўшы па бакох рукі, нібыта зламаныя крылы.

Гіпні выхапіў меч у брата і выпрастаўся ва ўвесь рост—якраз так, як калісьці ва фракійскім лесе каля забітага ляснога кабана або ў Рымскім цырку каля цела пераможанага ворага. Але толькі на кароткую хвіліну блісканула на яго твары радасьць выратаванага жыцьця. Вогнішча на ўзгорку палыхнула яшчэ вышэй. Вой прыцьвікаванага перамог трашчаньне палаючых вогнішчаў і п'янае гарланьне легіянэраў. І Кілон павярнуўся туды, і вочы іх абодвух выказвалі нявымоўны словамі жах.

Ці ад іскраў вогнішча, ці знарок падпалены гарэў ніз аблітага ліпучай смалой крыжа. Цёмна-чырвоныя зьмеі полымя, перакручваючыся з чорным дымам, прагна лізаліся ўгару па зялёнаму ствалу кедра. Ног прыцьвікаванага ўжо ня было відаць па калена, момантамі цёмна-чырвонае полымя ахоплівала і грудзі, але хвілінамі, калі вецер адкідаў яго ўбок, відаць было, як рукі торгаліся ў перацягнутых мускулах і галава кідалася з боку ў бок, як у сьлімака, прытаптанага нацьвікаванай сандаліяй. Ён больш ня выў, ён рыкаў, як у агоніі, і яго рыканьне жудасна перамешвалася з рогатам п'яных легіянэраў.

На другім баку ўзгорку пачуліся падыходзіўшыя галасы. У прыпадку сполаху абодва фракійцы кінуліся бегчы, забыўшыся аб спробе вызваліць яшчэ дзе-каго са сваіх таварышоў па няшчасьцю.

Нахіляючыся, па магчымасьці, ніжэй, немаль што прыпоўзкам, хаваючыся ў цемнаце, яны беглі па няглыбокай далінцы на правы бок. Гіпні ўперадзе, а за ім Кілон. Ростам з маладую лань—супроць сівога галійскага аленя, ён у бегу быў спрытнейшы за старэйшага брата. Рана на галаве і барацьба з рымлянінам стамілі Гіпнія,—Кілону здавалася, што той, абапіраючыся на меч, ідзе задужа павольным крокам. Шпаркасьць стралы, крылы сокала—былі патрэбны цяпер. Здавалася, тут-жа за сьпіной зьвіняць шчыты легіянэраў і над галавой, як у пагоні, разьвіваюцца цёмна-чырвоныя цмокі полымя.

Але патроху шум і полымя засталіся далёка за сьпіной. Нават у цемнаце можна было заўважыць, як звузілася далінка. Тут была ўжо вузкая цясьніна, з зусім стромкімі бакамі. У часе бегу плечы ўцекачоў часчасам зачэплівала войстрая скала або вісячая глыба. Яны пашлі павальней, з асьцярогай прыслухоўваючыся і дасьледваючы цемру.

Выцягнутымі рукамі Кілон даткнуўся сьпіны брата. Гіпні раптоўна спыніўся і глядзеў угару. Цясьніна скончылася, крутая сьцежка ад яе

падымалася па горнаму схілу. Але пры канцы выгінаўшайся сьцежкі, высока над галовамі ўцекачоў, гарэла вогнішча, час-часам у паласе сьвятла паблісквалі лязы мячоў або канты бронзавых шаломаў.

Уцекачы кінуліся назад. Гэта мясцовасьць ня была незнаёмай Гіпнію, але раптоўна асьветленая вогнішчамі цемра сьляпіла вочы, сьмяртэльная стомленасьць і страх пазбавілі здольнасьці разважаць. Ён бег наўгад, зусім ня думаючы аб тым, што такім чынам прыбяжыць на тое-ж самае месца, дзе ўжо напэўна знойдзены забіты легіянэр і пачалася пагоня за ўцёкшымі нявольнікамі. Вось яны трапілі ў нейкую іншую, раней незаўважаную шчыліну. Як і першая, гэта скончылася такой-жа крутой сьцежкай, падняцца па якой у іх ня было сілы. Таксама над ёй палала вогнішча і каля яго цямнелі абрысы вайскоўцаў.

Момант яны стаялі схіліўшыся і глядзелі ўгару. Полымя шуганула вышэй і асьвятліла іх твары з зусім круглымі вытарашчанымі вачыма. Яны цяжка дыхалі, як стомленыя загнаныя ў закутак і зачыненыя лясныя зьвяры.

Відавочна, усе шляхі адсюль закрыты. Абодва ўцекачы зразумелі, што ратунку ім няма. Павярнуліся і з апушчанымі галовамі пацягнуліся адзін за адным. Ня было ўжо ніякага сэнсу бегчы.

Гіпні спыніўся і пачаў прыслухоўвацца. Прыслухоўваўся і Кілон. Угары за цясьнінай воддаль чутны былі крокі, перагукваньні, лязганьне зброі. Зусім ясна, што набліжаюцца хутка. Праз край цясьніны паблясквала чырвоным, ня інакш гэта былі ліхтарні даганяўшых.

Упяршыню за ўвесь час уцёкаў уцекачы паглядзелі адзін на аднаго. Доўга і глыбока, нібы спрабуючы адгадаць думкі адзін аднаго. Але няма чаго было гадаць, абодва ведалі, што выхаду ім няма. І перад вачыма абодвых пачаў палымець крыж з прыцьвікаваным чалавекам, які кідаў галаву, як сьлімак, прыдушаны да зямлі нацьвікаванай сандаліяй.

Гіпні прытуліўся да сьцяны скалы і ня спушчаў вачэй з края цясьніны. Кілон бачыў яго аблічча, бледнажоўтае, нібы скала, да якой была прыхілена яго параненая патыліца. Разьюшаны натоўп даганяўшых набліжаўся. Жменя іскраў з абгарэлае паходні ўзьнялася ўгару з-за краю цясьніны.

Кілон стаяў тварам у той бок, скуль ішла сьмерць. Ён уздрыгануўся, як уджалены, і пасунуўся назад да другога краю цясьніны. Вочы Гіпнія глядзелі на яго з непарушанай страшнай пастановай, гэта ён зразумеў так выразна, як-бы той яму голасна сказаў. Яго рот адкрыўся, каб крыкнуць, адмовіцца і яшчэ выратаваць сваё жыцьцё.

Гіпні ўрачыста падняў да яго руку. Гэта рука ў асьвятленьні блізкіх факелаў здавалася загартаванай. Але яна ня дрыжэла, і голас Гіпнія быў халадпаваты ды цьвёрды, як пастанова самога лёсу.

— Іншага выхаду ў нас няма. Або ты думаеш яшчэ аб іншым?

Кілон апусьціў галаву. Што ён мог думаць:

— Былі-б у нас у абодвух мячы, мы кінуліся-б уперад, у бойку. Яны былі-б змушаны нас забіць, бо ахвяраваць кожнаму з нас па пяць чала-

век, пакуль мы ня стомімся, гэтыя падлюгі не пажадаюць. Цяпер-жа адзін з нас павінен папасьціся ім у рукі жыўцом. Я не хачу быць гэтым. Мо' ты маеш жаданьне гарэць факелам у якога-колечы слупа і асьвятляць шлях, калі па ім паедзе ў Рым Марк Ліцыні Крас?

Кілон прысеў, нібыта ўхіляючыся бязьлітасных рук, якія ўжо цягнуць яго на крыж.

— Не, не, не!

Гіпні толькі матануў галавой. Потым ён працягнуў сьціснуты кулак, з якога тырчэлі дзьве траўкі. І гэта зразумеў Кілон. Такі быў звычай нявольнікаў у гэтай вайне: каму дастанецца даўжэйшая, той павінен забіць другога, а потым забіць сябе. Кілон працягнуў руку так, нібыта да яе прывешаны быў кавалак важкое скалы. У гэты момант у яго было толькі адно жаданьне, ахапіўшае ўсю яго істоту: хоць-бы толькі гэтым быў ня ён, а яго брат!

Гіпні нахіліўся бліжэй і дакрануўся да яго пляча.

— Хутчэй! Мне здаецца, я іх ужо бачу.

Сапраўды, шалёны рык гучэў ужо над самай галавой Кілона. Напэўна яны сьпяшаліся, каб хто-колечы не забіў уцекачоў. Толькі сьмерць гэта задужа лёгкая для іх кары.

Заплюшчыўшы вочы, Кілон памацаў кулак брата. Не... І ўсё-ж ткі гэта ён!

Ахапіўшая гладкую цавейку мяча рука яго здавалася сьціскаецца ў корчах, як тады, у ляжачага на зямлі, ад моцна перацягнутых рамянёў.

Гіпні падганяў яго, сьпяшаючыся, задыхаючыся.

— Хутчэй! Ты не пасьпееш сам... Я іх ужо бачу! Тут...

Але Кілон ня мог глядзець на тое месца, дзе была прыціснута далонь Гіпнія. Ён шукаў вочы брата—разьвітацца, ці яшчэ за чым, ён сам ня ведаў. Але падвекі Гіпнія былі цяжка спушчаны на вочы. Губы сьціснуты, быццам нарыхтаваны затрымаць або заглушыць найслабейшы стогн, які мог вырвацца ад болю ды нянавісьці.

Здаецца, ён сам кінуўся на канец мяча, паднятага братам. Калі Кілон зноў павярнуў твар, той павольна соўгаўся па скале, закрыўшы твар далонямі, каб схаваць вочы ад чырвоных успалохаў факелаў, што ліліся ўжо ўніз проста на іх абодвух.

Дзікі рык радасьці і злосьці дваццаці глотак аглушыў ззаду Кілона. Тупат ног набліжаўся шпарка. Дробныя каменьчыкі каціліся са звонам, зьвінелі шчыты, лязы бягучых мячоў напеўна скавыталі, расьсякаючы паветра. Супроць зыркіх агнёў цень Кілона, чорны і аграмадны, цягнуўся ўгару па сьцяне скалы ды зьнікаў у цемры за абрывам.

Цень згінаўся, нібыта яго паліла полымя гэтых чырвоных факелаў. Кілону прышло ў галаву, што ён прыцьвікаваны да сьцяны скалы і торгаецца якраз так, як той там на дарозе ў Капуас. Свой лёс ён уцяміў сабе ясна. Ніякага ратунку або літасьці ён не чакаў. І ўсё-ж ткі ня выкарыстаў тых дзьвюх хвілін, у якія яго жыцьцё належала яму самому.

Ён ня быў трусом. У нядоўгія дні вайны ён прымаў удзел у шматлікіх бойках. Прывык біцца вока-на-вока, кожны момант адчуваючы канец мяча ворага супроць сваіх грудзей або сякеру над галавою. Адважнай рукой і з крыкам пераможцы ён шмат разоў апускаў свой меч у цела ворага. З асалодай дзікага зьвера ён забіваў рымскіх палонных, старых і дзяцей арыстократычных сямей і нават простых рабочых. Нават паднятая супроць сэрца брата яго рука перад гэтым ня дужа дрыжэла. Але цяпер яна бяз руху трымала кароткі меч, па войстраму лязу якога паволльна цякла на зямлю кроў Гіпнія.

Крывулінамі маланкі, з асьляпляючай яскравасьцю ў яго мазгох пляялося тое, што ў гэтыя дзьве беззваротныя хвіліны пратрымала яго ў аслупяненьні. Далёкая і немаль што чужая Фракія, з яе дзікімі гарамі, у глыбока-дымным кругавідзе. Жыцьцё пастуха, калі начамі часта адна дзяўчына, зграбная ды спрытная, як сэрна, абвівала гарачыя рукі каля яго шыі і ўсё цела грэла сваёй пяшчотай. Яго хвалёныя сьветлыя, як у жанчыны, мяккія валасы, яго непражытая, нявыведаная маладосьць, яго жыцьцё,—яго жыцьцё!

Нешта голасна і загадна крычала ў ім. Гэта было дужэй, чым яснае разуменьне тых жахаў, што яго чакаюць праз хвіліну. Гэты момант быў даражэй, чым даўгія жудасныя мукі ў новым палоне ў п'яных разьюшаных зьвяроў. Руку, якая сотні разоў забівала, нібы гуляючы, ён ня мог падняць супроць уласнага жыцьця.

Ён бясьсільна сьлізнуўся на калені, глыбока ўцягнуў паветра, нібы ўбіраючы ў сябе ўвесь сьвет, разам з напяваючым ветрам, і плакаў, ахапіўшы абедзьвюма рукамі цавейку рымскага мяча. І калі яму прышла ў галаву думка ўскочыць ды абмяняць сваё жыцьцё на два-тры жыцьця ворагаў, было ўжо позна. Дваццаць прагных рук разам хапаліся за яго валасы, за шыю, за яго рукі ды ногі.

З латыскай мовы пераклаў **Кастусь Езавітаў.**

НЕДРУКАВАНЫЯ ДАРЭВОЛЮЦЫЙНЫЯ ТВОРЫ [1])

Янка Купала

* * *

Каб я меў загончык нівы,
Каб я меў кусочак,—
З каласкоў-бы зьвіў вам, людзі,
Зьвіў-бы я вяночак.

Каб я меў лажок над рэчкай,
Каб меў сенажатку,—
Назьбіраў-бы вам букет я
З незабудкаў, браткаў.

Каб я меў сваю хаціну,
Каб я меў сялібу,—
Запрасіў-бы вас у госьці,
На кут пасадзіў-бы.

Дый ня мне вас так вітаці
Шчыранька, як дзеці,—
Крыў бог нівы, сенажаткі,
Хата—па ўсім сьвеце.

Хай хоць гэта мая думка
Ўспамін вам пакіне
Аб гаротным і маркотным
Беларускім сыне.

1910 г.

МАЛАДАЯ БЕЛАРУСЬ

Гэй ты, гэй, Беларусь, маладая старонка,
Што гібела сталецьці ў бяспуцьці, ў пацёмках,—
Гэй, скажы, скуль цяперашня слава твая?
Гэй, ты, гэй, Беларусь маладая мая!
. . . .

Не з вясёласьці яснай, ня з ясных палацаў,
А з канаючай крыўды ў пахіленай хатцы,
Вызываная праўдай, таптанай, жывой,
Я ўзышла, расьцьвіла непагаслай зарой.

Дарма хэўры чужынцаў мяне застаўляюць
Пакланяціся ім, прадаюць і купляюць
Ï апекай сваёй зьневажаюць мяне,—
З сваім людам ня дамся ў сваёй старане.

Ні насьмешак, ні пастраху ворагаў сільных,
Ня пужаюся й песень панурых, магільных,—
Сьвету цэламу лжывыя вочы пратру,
Што ўладарка я тут, не ўмярла і ня ўмру.

Гартавана сьлязьмі і крывёю народу,
Разаб'юцца цяпер аба мне ўсе нягоды,
Ï дзе ўпадак быў мой, стане думка сын мой,
Повен волі і славы нязломнай ступой.

Я сьвятла іскры ў думках бяздольных засею,
Аднаўлю сэрца іхнія гартам, надзеяй,
Пакажу ім жыцьця іх праўдзіву зару,
На разваліках нову ўсябытнасьць ствару.

Ï ад краю да краю ўсё далей і далей
Моц мая разальлецца нязможанай хваляй,
Песьняры аба мне будуць песьні складаць,
Народ будзе іх пець і мяне праслаўляць.

Грамадзянская згода, супольнасьць загосьце,
Аж усьцешацца прадзедаў цені і косьці,
Слоў унука ня зглушыць ніякі прымус,
Што ён роднай зямлі верны сын, беларус.

. . . .

Гэй, ты, гэй, Беларусь, маладая старонка!
Уставай-жа, ўставай з паніжэньня, з пацёмкаў,
Хай-жа будзе нязможана ўлада твая!
Гэй, ты, гэй, Беларусь маладая мая!

Вільня, 12/I—1909 г.

З ЛЮДЗЬМІ

Трудна, крыўдна жыць на сьвеце
Між нячулымі людзьмі,
Ня раз вочы маладыя
Заліваюцца сьлязьмі.

Ня раз сэрца затрасецца
Ад няпраўды векавой,
Ня раз так яны дадзенуць,
Што расстаўся-б і з душой.

Адных выракся-б навекі,
Кляцьбой плюнуў-бы другім,
За дазнаныя ўсе крыўды,
Эх, і мсьціў-бы, мсьціў усім!

9/-XI—906 г.

ПАЛІЛІСЯ МАЕ СЬЛЁЗЫ

Паліліся мае сьлёзы
На жывыя вербалозы,
На сухія ачароты,
На глухоты, на сьляпоты.

Паліліся мае сьлёзы
На сьпякоты, на марозы,
На глухія непагоды,
Маладыя мае годы.

Паліліся мае сьлёзы
На заломы, на дзярмёзы,
На падломленыя грудзі,
На ўсё, што было, ёсьць, будзе.

Паліліся мае сьлёзы
На напасьці, на пагрозы;
З цяжкай думкай—пакарыся!—
Паліліся, паліліся.

Паліліся мае сьлёзы
На гасьцінцы, перавозы,
На крывавыя паляны,
На забытыя курганы.

21/XI—1909 г.

ПОЭТАМ

Поэты вучаць месты, вёскі,
Як трэба жыць, багатым быць,
А самі-ж часта на падноскі
Ня ўмеюць грошы зарабіць.

Пяюць аб шчасьці, добрай долі,
Аб волі шчырай для людзей,
Пяюць, ня помняць, што ніколі
Ня будзеш песьняй сыт аднэй.

Сьпявайце-ж, мілыя поэты,
Дый трэба сьціха, меру знаць, —
Бо хіцер, хіцер наш век гэты—
Гатоў вам песьню апляваць.

31/III—1906 г.

ДУМКІ ПЕРАД ВЯСНОЙ

Што дзень вышэй, што дзень цяплей
Глядзіць з-пад неба сонца нам,
Сплывае радасьць да людзей,
Чуваць і песьні там ды сям.

Вяселіць сонца цэлы сьвет
Надзеяй блізкае вясны,
З якой зімы загіне сьлед,
Зямелька скіне свае сны.

Зазелянее лес і лог,
Забурліць звонка ручаёк,
Па вёсках возьмуцца да сох,
Задзьме ў жалейку пастушок.

Так будзе блогасна усім,
Надзеі поўны ўсе такой...
А мне-ж і думачкам маім
Чаму так смутна, браце мой?

Чаму так сэрца мне баліць,
Маркотна чахну на яву;
Як той канюх галосіць „піць!“
Так—шчасьця! шчасьця! я заву.

Марнее моладасьць мая
У бяспрытульлі, ў беднаце,
Нуда—нямручая зьмяя—
Дух мучыць, а бяда гняце.

І жудка мне, хоць і вясна
Ўжо да людзей з цяплом ідзе;
Як-бы пустынь вакол адна,
Ня чуць прывету ад людзей.

Гэй, хіба ты, мой цёмны бор,
Мой зразумееш боль і жаль
І думам гулкім аж да зор
Ускалыхнеш прыспану даль.

Гэй, хіба вы, зоркі мае,
Заглянецце ў душу маю
І далям скажаце, як мне
Жыць трудна, як горка цярплю.

1906 г.

ПЕРАД СЁМУХАЙ

Гаю, гаю, гаю,
Схаджу да дубровы,
Насяку там маю
Ахапак здаровы.

Будзе тут бярозка,
Будзе тут рабінка,
Будзе клёну горстка,
Будзе і калінка.

Перад хатай нізкай
Пасаджу я дрэўцы,
Ад вაконцаў блізка
Падбяру ім месца.

Ой, кумы, кумочкі,
Міла паглядзеці,
Як пачнуць лісточкі
Трэсьціся, шумеці,

Шаптаць, гаманіці
Сьціха між сабою,
Галоўкі хіліці
Тут-жа нада мною.

І мне здасца ў хаце,
Што дрэўцы бясконца
Раяцца, як даці
Долю мне й старонцы.

9/VI—1907 г.

СОН

Ня помню дня і тэй мінуты,—
Днём толькі, помню, ўсё, было,
Як змучан доўгаю пакутай
Пакінуў я сваё сяло.

Пуцінай плёўся каменістай
Паміж кустоў, папарных ніў,
Глядвела сонца. Пот краплісты
Худы мой твар мачыў, сьлязіў.

Я змогся. Ногі больш служыці
Мне не хацелі, чуць цягнуў.
І ўсеўся на курган спачыці,
І на кургане я заснуў.

І ўбачыў вобраз векапомны,—
О, ўбачыў відаў я са сто!
Сам тросься ўвесь, як няпрытомны,
Ішла адвага за нішто.

Я сьніў. А ўсё як-бы на яве
Кругом мяне жыло жыцьцём:
Той абымаў, той нож крывавіў,
Той спаў лятаргі зводным сном.

Збуджэньня дух махаў крыламі,
Няпамяць свой скідала пыл,
Вякі пражыты за вякамі
Ўставалі з попелаў магіл.

Сьпіхала ў долы праўду здрада,
За быт, за шчасьце йшла вайна,
Парад цягнуўся за парадам,
Жыла, ўмірала старана.

І бачыў я ваякаў сільных,
І бачыў подлых я трусоў,
І чуў кайданаў звон магільны,
І чуў я вольных кліч сыноў.

Душа і рвалася й цярпела,
Ў халодным поце віўся я;
Хацела крыкнуць—і ня сьмела
Натура вольная мая.

Збудзіўся я. Жыцьця крыніца
Зноў панясла ў сваім кругу...
Я йшоў, іду, але забыцца,
Што сьніў, ня мог і не магу...

21/III—1907 г.

ПА ДАРОЗЕ

Ідзеш па каменьнях,
Глядзіш на каменьне,
З каменьня і цэглы
Муры і скляпеньні.

Драўляныя хаткі,
Ў прысадах—дарогі,
Мураўка і кветкі
Кладуцца пад ногі.

*

Жалезныя краты
Звакол пазіраюць,
Шум, скрогат, задуха
Душу выдзіраюць.

Бязьмежнае неба,
Зялёнае поле,
Чырыканьне птушак...
А воля! а воля!..

1910 г.

КАРШУН

Пад небам высокім лётаў каршун,
З пагардай на рой пазіраў чалавечы,—
Аж бачыць—пад плотам ходзіць пявун—
Махнатая шыя, злацістыя плечы.

Як віхар, як куля, імчыцца каршун
І певеня тут-жа на сьмерць забівае,—
У бойцы няроўнай гіне пявун,
У бойцы няроўнай жыцьцём пакладае.

З трыумфам каршун пад неба ляціць,
Пад небам крумчыць над здабычай сваею,
Ды зноў, каб дзе пажывіцца, глядзіць,—
Забіць яшчэ й курку—ня траціць надзеі.

Але скуль тут не вазьміся стралец,—
Прыцэліўся, раптам, як гром, стрэл раздаўся,—
Ўзмахнушы у паветры крыльлем ледзь-ледзь,
Зьляцеў каршун з неба і болей ня ўзьняўся...

12/III—1906 г.

АДРЫВАК

I

Скінь, мой дружа, пыху з сэрца,
Скінь, вазьмі паслухай,
Што хачу тут расказаці
Думкай-маладухай.

Так, папростаму, пасвойску—
Не магу іначай—
Стану баіць, гаманіці
Аб жыцьці лядачым.

Сэрца сэрцам закалыша,
У душу загляне,—
Клок жыцьця людзкога возьме
І варочаць стане.

Хоць-жа высьмееш мо‘ слова,
Злосьці кінеш грудай,—
Хай патвойму будзе, дружа,—
Жалю мець ня буду.

Вось, калісьці, як узваліш
Лет на плечы многа,
Ўспомніш гэту казку-праўду
І ўздыхнеш з трывогай.

Курганоў-магіл бяз ліку
Накапаюць людзі,—
Ўсё схаваюць—шчасьце, волю,—
Праўда жыці будзе.

II

Там, дзе Нёман віці гоне,
Дзе Вільля лялее,
Там, дзе песьня аб Дунаю
Век плыве, як вея,—

Ў гэтым краю, ў Беларусі
Чаго ты ня ўбачыш!
Ажна сэрца затрасецца
І душа заплача.

Ці то пушча, ці то поле,
Ці гасьцінец біты,
Ўсё аплакана людзямі,
Ўсё сьлязьмі абмыта.

На сьвет вывесьці ўсё чыста,
Сьвету апісаці,—
З сэрца мусіш мець паперу,
Ў кроў пяро мачаці.

Сумаваці мусіш гэтак,
Як сумуюць хмары,
І зіхцець, як зіхацяцца
Сонцавы пажары.

Як твой воблік запануе
Зорна і крывава,—
Мо' тады калі што выйдзе,
Мо' дакажам славы.

1909 г.

ТАЕЙ, ДАЎГАЖДАНАЙ

Чакаў яе, чакаў з трывогай,
Лічыў хвіліны неспакойна,
Чакаў... і ня прышла нябога,
Не захацела быць так гойнай.

Што-ж, ня прышлося маім думам
Быць явай радаснай, жаданай;
Сам застануся з сваім сумам
Лячыць нязьлечаныя раны.

Пачну адвечную бяседу:
Паклічу верных сваіх другаў—
Яны, як добраму суседу,
Акажуць шчыру мне паслугу.

Мой першы друг—бязьмежна гора,—
Мне ня скупіць сваёй апекі,—
Душа яго, як тое мора,
Што ўсе ў сябе ўбірае рэкі.

Мая сама вярнейша дружка,
Мяне ня здрадзіўша ніколі,—
Нядоля—беспадобна служка,
Мая пацеха дома ў полі.

Яшчэ, яшчэ ня мала маю
Такіх дружкоў, бы ўвесну цьвету,
Іх тутка я не вылічаю,—
Нашто дарма хваліцца сьвету!

Вось як яны усе зыйдуцца
Ў маю сьвятліцу—маё сэрца,—
Імглою вочы прыбяруцца,
Душа на жальбу абапрэцца.

І блысьне першая сьлязіна,
За ёй апошняя заблысьне,—
Абедзьве па табе, дзяўчына,
Што я чакаў так бескарысьне!..

20/I—1915 г.

НА АДВІТАНЬНЕ

Будь шчасьліва, дзяўчынка, ў нядолі,
Хай пацеха цябе міне!
Мне з табой жыць ня суджана болей,—
Гоніць доля адгэтуль мяне.

Будзь шчасьліва, дзяўчынка-галубка!..
Ня крыўдую на гордасьць тваю,—
Ня чуў ласкавых слоў з тваіх губкаў,
Хоць так шчыра любіў і люблю.

Усё пекла я зьведаў каханьня,
Усе мукі яго скаштаваў,
А ўсю радасьць і рай мілаваньня
Недруг вырваў, спаганіў, стаптаў.

Я так шчасьця на сьвеце знаў мала,
І прывету ня знаў ад людзей,—
Цябе ўбачыў—і весела стала
І ты стала за ўсё мне мілей.

Як слуга, як нявольнік, табе я
Так стараўся служыць, дагадзіць!
Так любіў цябе шчыра, з надзеяй,
Што ўзаемнасьцю будзеш плаціць.

Ты-ж, дзяўчынка, за гэтую дружбу
Не жалела мяне анічуць,—
За прывет мой, за любасьць, за службу
Слова ласкі ня ўмела шапнуць.

Эй, дзяўчынка, дзяўчынка, сьвет відзе
Усю праўду, няпраўду усю,
І хто знае, ці часам ня прыдзе
Слушны дар за нядолю маю.

Будзь шчасьліва, дзяўчынка! Любіся
З тым, хто толькі зьняславіў цябе,
І, пазнаўшы ману ўсю, ня гніся,
Бо тады ўжо ня жыць лепш табе.

Мяне, знаю, дзяўчынка, забудзеш,—
Ці-ж на памяць слуга зарабіў?
Але хоць мо' і верыць ня будзеш,
Цябе першую я так любіў.

Яшчэ раз будзь шчасьліва, дзяўчынка,
Хоць ня лёгка нам шчасьце спаткаць!
Я-ж адзін, як над рэчкай вярбінка,
Буду жыць і цябе ўспамінаць.

І на памяць, што ў сэрцы мне ўскрэсьне,
Чым я жыў так і мучыўся чым,
Злажу самую лепшую песьню
Аб табе і каханьні тваім.

1907 г.

МАЛАДЫМ НА ВЯСЕЛЬЛІ

Ня дубок пры ніўцы ў гаю,
Ня ў лузе лілейка,—
Маладны тут засядае
З сваёй дабрадзейкай.

Хто уцеху ўсю іх пойме,
Што ў душу ім льлецца,
Хто спазнае, хто пяройме
Думкі наважэнцаў?

Зышла радасьць на абое,
Бачыць сэрца сэрца,
Міла шчасьце залатое
Сьцеліцца каберцам.

З госьці кожны віншаваньне
Гладкім слоўцам кіне,
Мае простае жаданьне
Також хай ня згіне.

Жычу меці, як нікому,
Жычу я ахвоча,
Маладой і маладому
Усё, што толькі хочуць.

Згоду ў хатцы, спор у хатцы,
Гонар між людзямі
І ў які год дачакацца
Забавы з кумамі.

У салодкім у каханьні
Вечна варкаваці
І ня знаць, чым ёсьць расстаньне,
Злых прыгод ня знаці.

Няхай век вам ня ўбывае
Ў жыцьці сонца, кветак...
Малады і маладая,
Жывеце сто летак!

Я так жычу, так віншую,
І ня лгу, здаецца,—
Хто мілуе, хто цалуе,
Ўсяго спадзяецца.

Вільня,
11/VII—1909 г.

НЕ ЧАПАЙСЯ, ПАНІЧОК!..

Не чапайся, панічок!
Жартуй, але ў меру,
Шэпты лісія—на бок!
Я табе ня веру.

Не чапайся ты, аса!
Багацтва не ўдзялю я,—
Ёсьць дзявоцкая краса,
Ўзяць хочаш і тую.

Не чапайся! Не раўня
Табе я, мужычка,
Цябе жджэ недзе твая
Панна-белалічка.

Не чапайся! Ідзі к ёй,
Шапчы, весяліся,
З ёй і песенькі ты пей,
З ёй і абніміся.

Не чапайся! Вы паны—
Ты з жонкай сваею,
Ўзялі скарб мой вы адны—
Веру ды надзею.

Не чапайся! Ўжо сынка
Песьціш з беларучкай,
А мужыцкая дачка,
Хай гіне, як сучка.

І я згіну сіратой,
Ты, паніч, ня згінеш...
Не чапайся!.. Што з табой?!
Стой!.. Куды?.. Што чыніш?!

19/VI—1907 г.

„ШУМАН“ [1])

З віленскіх абразоў

Ці то летам, ці зімою,
Сып да Шумана, друг мой!—
Там расстанецца з нудою,
Хто з кішэняй няпустой.
„Шуман“ Вільні кроў і косьць,
Быў і будзе, як і ёсьць.

Рэжа музыка ахвоча,
Песьні, гоман—за адно,
Страва, карты, хто што хоча,
Льлецца рэчкаю віно.
„Шуман“ Вільні кроў і косьць,
Быў і будзе, як і ёсьць.

Там сабой таргуюць дзеўкі,
Бацька, сын купляе іх;
Там хватаныя капейкі
Пераводзяцца у міг.
„Шуман“ Вільні кроў і косьць,
Быў і будзе, як і ёсьць.

Цешся, горад! Што там знача
Вёска з голадам, з бядой?!
Хтось там стогне, хтось там плача—
Плюй, махай на ўсё рукой!
„Шуман“ Вільні кроў і косьць,
Быў і будзе, як і ёсьць.

[1]) „Шуман“—у тым часе быў у Вільні шыкозны рэсторан, дзе паны і купцы прапівалі прыдбанае чужымі рукамі дабро.

Я. К.

Хто ў казіны рог ня зьехаў,
Хто з сумленьнем—справу знай:
Гэй, да Шумана на ўцеху—
Ўтапіць долю, славу, край!
„Шуман“ Вільні кроў і косьць,
Быў і будзе, як і ёсьць.

Вільня, 1909 г.

КАЛАТУХА

Род за родам ходзіць ходам...
Многа клопату з „Усходам“.
Водзіць гандаль, як быкамі,
„Младатурак“ султанамі.
Патрасае Талеранам
Пэрсіянец з Сатарханам.
Шум падняўся на поўсьвета...
Бачыць рускі усё гэта,—
Вухам кожны шум хапае
І „на вус“ сабе матае.
А ўсё клопаты Эўропе:
Хто ухопе, хто ня ўхопе?

1909 г.

ХАЎРУСЬНІКАМ

„Gazeta Codzienna“
І „Виленский Вестник“
Сабраліся хэўрай,
Як сьвіньні на сьметнік.
Ды ну-ж гаманіці,
Ўхмыляцца пад вусам,
Як лепш атуманіць
Мазгі беларусам.
„Gazeta“ бармоча:
Нех бэндзе ён ляхам,
А „Вестник“—пусьць лучша
Маскоўскім прот шляхам!
Спрачаліся доўга,
Як край наш раскрасьці,
Дый сьпеліся ўрэшце...
Парваць на дзьве часьці.

Адна часьць Варшаве
Лізаць ногі будзе,
Маскве хай—другая
Нясе свае грудзі.

Забыліся толькі
Хаўрусьнікі ночы
Спытаць беларуса,
Чым сам ён быць хоча.

19/X—1913 г.

Увага. У той час—калі ня мыляюся—„Gazeta Codzienna“ была органам віленскіх „эндэкаў“, а „Виленский Вестник“—офіцыёз віленскага генэрал-губарнатара. Абедзьве газэты, як маглі, змагаліся з „Нашай Нівай“ і наогул—з беларускім рухам. Мушу ўспомніць тагочасную адну пашыраную чутку, паводле якое польскія „эндэкі“ і расійскія „кадэты“ ўжо тады падзялілі Беларусь на дзьве часткі: заходняя—палякам, усходняя—расійцам. *Я. К.*

ЎСЁ САЮЗЫ...

Ўсё саюзы ў беларусаў,
Ўсё апякуны,—
А бадай-жа на іх немач!
Адкуль-жа яны?!

Быў „Крестьянин“, плёў „Крестьянин“
Сеткі, як павук.—
Глупства вышла—бач няма ўжо
За што заціць рук.

Скуль узяўся яшчэ шэльма—
„Общество“ скуе,—
„Белорусское“ няйначай,
Цёмныя мае.

Саланевіч ды з кампаняй
Сцапаў гэту мысьль,
А ўсё „истинным“ тым духам
Сьмярдзіць, знай, дзяржысь.

Ох, паможа саюз гэткі
Беларусі нашай,
Як „Крестьянин“, як знаёмы
У хваробе кашаль.

1908 г.

Увага: „Крестьянина“ выдаваў Кавалюк, а Саланевіч пасьля (здаецца) „Северо-Западную жизнь“. Абедзьве газэты выходзілі, канечне, за грошы „ахранкі“ і абедзьве змагаліся з „Нашай Нівай“, разумеецца, і з беларускім нацыянальным рухам. *Я. К.*

НІБЫ КАЗКА

На сьвеце на белым жыў Янка адзін,
Быў добры сусед ён і добры быў сын,
Любілі яго ўсе, на куце сядзеў,
Ніхто лепшай ласкі, як Янка, ня меў.
І праўда—з яго быў нішто чалавек,
І, пэўне, так зжыў-бы ён цэлы свой век.

Дзе жыў гэты Янка, там двор блізка быў,
Туды схадзіць часам наш Янка любіў,
Але—не на працу, а так сабе,—знаць,
Пабыць з панічамі, жыцьцё іх пазнаць.
І добра пазнаў ён іх гэта жыцьцё,
Бо стала нямілым яму сваё ўсё.

А толькі, як Янка ня корчыўся ўвесь,
Ніяк цераз панскі парог не пралез;
Ні хорт і ні выжал цяперака стаў,
Ад вёскі адбіўся, ў палац не папаў.
У вёсцы ўсім страшны, глядзіць, нібы пан,
У двор-жа як прыдзе—такі самы хам.

Нарэшце дакучыла Янку жыць так.
Нырнуў сюды-туды, папаў нейкі знак,—
Прадаўся (так чуў) ў нейкі чорны саюз[1])
І гэй-жа ўсіх вабіць у гэты хаўрус!
Што станецца далей з героем маім,
Я вам раскажу другім разам аб тым.

1908 г.

ЭПІГРАМЫ

На Бел. Выд. Суполку
„Загляне сонца і ў наша аконца"

1

Што і мы аб чымсь дбаем,—выдавецкую маем
Суполку ад прошлага лета,
Дый ажно „Загляне сонца і ў наша аконца"
Таварыства ахрышчана гэта.

---

[1]) Пасьля рэволюцыі 1905 г. на Беларусі было многа размножылася ўсялякіх расійскіх чорнасоценных саюзаў, якія мелі за мэту змаганьне з рэволюцыйнымі думкамі і асабліва з беларускім нацыянальным рухам. Такі саюз і меў тут на ўвазе аўтар.

Я. К.

Але ўсё йшчэ цямноты... Як да кожнай работы,
Ня надта сьпяшыць мы ахвочы;
Знаць, пакуль гэта „сонца“ гляне ў наша аконца,
Начная раса выесьць вочы.

2

Горы абяцаці—
Ня споўніць крыхі—
Не сьвятыя лепяць
Гэткія гаршкі.

Ёсьць у нас „суполка“—
Цешся, беларус,
Тваёй мовай кніжак
Надрукуе стус.

Ой, сьпяшыць суполка
Кніжкі выдаваць,
Хіба на тым сьвеце
Будзем іх чытаць.

1917 г.

НА...

Вось так хлопец, вось так ён,
Слухай яго голь!
На славах—магутны слонь,
А на дзеле—моль.

Праўда, што ня ўмее красьць,
Дык лжэ горай баб,—
Абяцанак горы дасьць,
А выканаць слаб.

Пражыве ён многа лет,
Вечна сыт і рад,
І пройдзе нават сьвет,
Дый ня вернецца-ж назад.

26/VII—1906 г.

НА...

Ён і работнік грамадзянскі,
Мужыцкі пан і служка панскі,
І антыквар, і археолёг,
І бібліолёг, і філёлёг,
І быў-бы слаўным ён зусім,
Каб быў чым-колечы адным.

НА...

То беларус, то палячок,
А чым папраўдзе—не згадаць.
Паслухай, гладкі панічок:
Пашто так скурай гандляваць?

НА Д...

У кавярні водзіць рэй і лад,
Бывач яе заўсёдны, шчыры,
Сатыры піша там на ўсіх,
А сам—сьмяшнейшы ад сатыры.

18/X—1913 г.

НА...

Варшаўскіх брукаў марны франт,
Пусты на словах, хлюст, пэдант,
На дзеле—невук, дылетант,
А як поэта—ў прэйскурант
Гадзішся толькі, мой ты франт.

18/X—1915 г.

НА...

Мо' чалавекам з рук, з вачэй
Цябе, панок, і дразьняць недзе,
Дый людзкага ў душы тваей
Ня чуў, каб хто калі што ўгледзеў.

1907 г.

НА...

Любіць ён работу,
Нават—аж да поту,—
Але між суседзяў,
На куце, ў бяседзе.

1908 г.

ДЭПУТАТУ N N

Пасаромся, дэпутаце,
Хоць сваёй чорнай бялізны,
Ты-ж другой, кром Беларусі,
Не павінен мець айчызны.

А калі так вельмі хочаш
Мець і мачыху кром маткі,
То йдзі вон ад нас, шаноўны!
Забірай свае манаткі.

Замест пасьвіцца над праўдай,
Пасьвіць душы йдзі ў загіне,
Хоць табе йдзе лепш да твару
Пасьвіць крадзеныя сьвіньні.

1908 г.

ВОДКЛІК З 29 КАСТРЫЧНІКА 1905 г. У МЕНСКУ

Божа наш божа, што гэта будзе,
Што гэтак сталі таннымі людзі?
Царскія слугі б'юць іх, страляюць,
І сваіх брацьцяў за сабак маюць.
А за што-ж гэта?—ўсё за свабоду,
Што ў моры фальшу йшлі шукаць броду.
Люд збудзіць хоча праўду з магілы,
Каб не марнелі думкі і сілы,
Меў бедны ўволю грошы і хлеба,
Бо й бедным такжа шмат чаго трэба.
Дарма, што бедны, дарма, што ўбогі,—
Трэба капоту, лапаць на ногі,
Пачак запалак, пачак табакі,
Чарку гарэлкі зглуміць усякі,
Булку і скварку трэба на сьвята
Пачаставаці кума ці свата...
Шмат чаго трэба. Цар-жа бічуе,
А бедны з гора бічу ня чуе.
Росьціць надзею рай мець за сьлёзы,—
Што вясна будзе, зьнікнуць марозы.
І хоць за праўду гіне нявінна,
Сьмела йдзе ў бойку... Так быць павінна.

Вось, як анэгдай было бліз вагзала:
Крыві нямала зямля папівала;
Трупаў, калекаў няшчасных бяз ліку

К зямлі прыпала, а з енку і крыку
Вокал гудзела, як дзе на пажары,
Аж сонца нават схавалася ў хмары.

Зышліся цешыцца з царскага ўказу,
Што ўсім свабоду прыносіў адразу.
Кожны пасвойму судзіць стаў аб гэтым:
Ці ўказ праўдзівы, ці будзе прасьветам
У нашым горы, у нашай няволі,
Ці ўжо кайданаў ня ўзложаць ніколі?..
І ў гэтым можа сказаў хто замнога...
Аж тут зброд царскі, забыўшыся бога,
Дай-жа страляці, як па скаціне,—
За праблеск волі няшчасны люд гіне,
Вось тут пазнай, ці свабоду нам далі,
Ці ашуканствам у бойню загналі?
Цяпер-жа ўсякі пасвойму тут судзе:
Адны талкуюць, што горш яшчэ будзе,
Што—цяпер стрэльбы грымяць каля хатаў—
Будуць-жа потым валіць і з гарматаў.
А іншы кажа, што цар нацарыўся,
Што досыць крыві ён нявіннай напіўся,—
Нібы бяз цара абыцца ён можа.
А хто-ж драць будзе, як цар голаў зложа?..
Цяпер-жа ты ці цьвяроз, ці упіся,
Цар ёсьць з табою, ва ўсё ён убіўся.
Калі у свабодзе такой пажывецца,
То і за сонца плаціць давядзецца.

1906 г. (?)

Увага аўтара. Пад арыгіналам гэтага вершу такі подпіс: паправіў і перапісаў з чужога арыгіналу Я. Купала. *Я. К.*

У ЛЮДЗЕЙ І Ў НАС

З расійскага—Някрасава

У людзей у хаціне—прастор, чыстата,
А у нашай курной—цемната, цесната.
У людзей і у пост сала повен гаршчок,
А у нас і ў нядзелю алей ды часнок,
У людзей кум з кумой падараюць дзяцей.
А у нас яшчэ ім дай з бядноты сваей.
У людзей на вуме, каб з кумой пагуляць,
А у нас—каб хаця не пайці жабраваць.

12/VI—1906 г.

ГАСЬЦІНЕЦ

З расійскага—Кальцова

Шлях-гасьцінец даўно
Прада мной лёг, ляжыць,
Дый па ім нельга мне
Ні лятаць, ні хадзіць.

Хто-ж трымае мяне,
Каго кінуць мне жаль,
Што да гэтай пары
Ня пушчуся я ў даль?

Ці то доля на сьвет
Сірацінай прышла,
Ці са шчасьцем сьляпым
Звод разлуку ўзяла?

На гады я ня стар,—
Звонка песьні пяю,
Поўна дум галава,
Поўна сэрца агню.

Скарб нялічаны мой
Пад замкамі ляжыць
І хадун вараны
Асядланы стаіць.

Але волі няхват
Мне у сьвет паляцець,
У чужой старане
На людзей паглядзець.

Дзе падчас—у бядзе—
Сябе ў крыўду ня даць,
Проць благіх непагод
Грудзьмі сьмелымі стаць.

Быць вясёлым, скакаць
На бяздольлі сваём,
На загубу пайсьці,
Песьні пець салаўём.

Вільня. 16/IX—1929 г.

З ПЕСЕНЬ БАРАЦЬБЫ ЗА ВОЛЮ

З расійскага—Дм. Цэнзара

Сьпеце, хто згінулі ў бойках за люд,—
Край за вас будзе маліцца...
Скора памінкі адбудуцца тут,
Маці-зямля адрадзіцца.

Блісnumь паходні Усходу й прыгон
Мучыць ня будзе народа,—
Будуць мінуўшыя бітвы, як сон,
Будзе вясна і свабода.

Толькі ня прыдуць на сьвята вясны
Тыя, што надта любілі...
Сьпеце, палеглыя, сьпеце, тут мы
Плачам на братняй магіле!

1905 г.

НА ПАЛЕСЬСІ

З польскага—Кандратовіча

Сярод багнаў і бораў,
На пясочку на рыжым
Села вёска ў пакоры,
Як убогі пад крыжам.

Шумяць тонкія сосны,
Нуды ў шуме тым многа:
Выгляд вёскі нязносны,
Выглядае убога.

Людзі ў зрэбных сярмягах,
Лапці ногі ім вяжуць,
У ваччу голад, смага.
Б'е ад іх дым і сажа.

Тарчаць пуняў і хатаў
Ломам сьцены-шкілеты,—
Замест гонтаў на латах—
Лахманы з ачарэтаў.

Гняздо-ж бусел бясьпечна
На страсе пачаў класьці:—
Селянін верыць вечна,
Што яго ў гэтым шчасьце.

Не пляці гэткіх божбаў...
Жывуць буслы пустынна,
Калі-ж слухаць варожбаў,—
Шчаснай ваша краіна.

О, жывем мы шчасьліва!..
Трудна хлеба век меці,
Глядзіць пусткаю ніва,
Пустка ў пуні і клеці.

Думкі скрыты памрокай:
То прасьветласьць, то цьма там;
Уздыхаеш глыбока
Над сабою, над братам.

Нікне з сэрца надзея,
Праўдзе верыць марудзіш...
Надта-ж гора дадзене—
На сьвет цэлы забудзеш.

Сьцежкі росіш сьлязою,
Гляне труд без патолі;
Варажба варажбою,
А нядоля нядоляй.

Недзе ў далі палае
Наша сонца-багацьце,—
Бусел стуль вылятае
Бедакоў прывітаці.

Людзі бусла пусьцілі
Чысьціць сьвет з брыды ўсякай,
Дый ці-ж птушынай сіле
Усіх зьнішчыць вужакаў.

Зводзімся забабонам,
Як бяду напаткаем,
Няма долі даўно нам,—
Варажбой намагаем.

Чалавеку бясконца
Шчасьце ў прышласьці сьніцца,
Покі-ж выгляне сонца,
Грызе вочы расіца.

1905 г.

НА ШЛЯХОХ ВОЛІ [1])

Якуб Колас

X

Дзяжа трохвёрстку разглядае,
Каб уясьніць акопны плян.
І раптам спаў з вачэй туман:
Пастой—Падгаіна... Рудая...
Да гэта-ж вёска і ёсьць тая!
А дзе Засьценьне? дзе Раван?
На карце назвы, як жывыя,
Растуць, варушацца хутчэй,
І нікнуць літары з вачэй,
У плямкі сходзяцца сьляпыя
Ці гнуцца ў кульбачкі крывыя,
Каб скрыць імя сваё ямчэй.
А вось яно, вось дзе Засьценьне!
Бы кропка, значыцца кружок
І зьмейка-рысачка—Стружок!
І ясна ўсё, няма сумненьня...
Па карце робіць вылічэньне—
Як блізка вабны беражок!
Бярэ маштаб, кладзе, раўняе—
Ад нашай лініі вёрст шэсьць!
Адкрыцьце гэтае і весьць
Усё сабою засланяе
І ўвесь настрой яго мяняе,
А сэрца томіць нешта, есьць.
Бязладны тлум глухіх парываў,
Няясных вобразаў, праяў
У міг адзін прад ім паўстаў,
І аднавіліся так жыва
Мінуты дзён былых, жычлівых,
Што ў гэтай буры пагубляў.

---

[1]) гл. „Полымя“ № 2.

Ён карту складвае, хавае,
І дзе ў зямлі паўздоўж дратоў,
Калючых гідасных платоў,
І гэта лёха грабавая
На момант мысьлі разьбівае,—
А як надзейны гэты схоў?
А што калі адтуль мартыры—
Хіба што ёсьць дзіўнога ў тым?—
Агнём распрыжацца крутым
Якраз вось тут, у гэтай дзіры?
І ляжа трупам ён у жвіры,
Як лёг і той, забіты ім?
І пэўна жджэ яго расплата
За грэх, за пролітую кроў:
Ён больш, чым Каін, вінаваты
Бо і ня ведае ён брата—
Каго забіў, са сьвету зьвёў?
Акопам сунецца ён далей
Між цёмных выступаў зямлі,
І разам думкі з ім ішлі,
І страхі ўсюды выступалі,—
У кожны момант кожнай хвалі
Свае надзеннасьці былі.
Паміж траверсаў-ушчалопаў
Шарэюць постаці салдат,
Што свой выконваюць нарад,
Яму так жудасна ў акопу!
Ідзе да іх, бы зьбіты з тропу,
Ён проста ім, як людзям, рад.

ДЗЯЖА

Што, хлопцы, добрага у вас?

УНЦЕР КРАЙКА

Да так што нічаво.
Ён там глядзіць на нас,
А мы тут на яво.

ДЗЯЖА

А што-б рабілі вы,
Каб вораг стаў з акопаў выпаўзаць?

КРАЙКА

Мы пачалі-б яго лузаць.

ДЗЯЖА

Ну, малайцы, і дух ваш баявы!..
А дзе здабыў Георгія ты, брат?

КРАЙКА

На Сане, ваша бродзь, каля Карпат.

ДЗЯЖА

Ну, раскажы, за што і як
Здабыў пачэсны гэты знак?

КРАЙКА

Была задача баявая
Нашай роце:
Заняць узгорак каля гаю
На балоце,
Заняць, што-б там ні стала,
Хоць памры ўсе без астатку.
Анцілерыя мал-мала
Ў аўстрыякаў пастраляла,
Сказаць, ужо больш для парадку,
Пашлі мы гэта ў наступленьне,
А ён як сыпне з кулямёту,
Так і шчапае нашу роту!
І не даюць нам падкрапленьня.
Залеглі мы на відавоку,—
Ну, не падступішся ніяк.
Мы акапаліся сяк-так,
А дальш ня сунешся ні кроку.
Ляжым так гэта, я-ж цікую
І сьцяміў, дзе іх кулямёт,
І дакладаю рэч такую,
Сам выклікаюся ў паход.
Далі зьвяно.
Маўчком
Паўзком
Мы, як вужы,
Шыбуемся каля мяжы,
І нас ім ня відно.
Падпаўзьлі і—шусь зьнянацку!
Адабралі мы іх цацку.
Іх чацьвёра,
А нас пяць.
Анямелі і маўчаць,

Падымаюць рукі ўгору
І бяз слова
Просяць літасьці у нас.
Мы штыкамі іх—раз-раз!
І—гатова!
Наша ўзяла і—канец!

ДЗЯЖА

Ну, і маладзец!
Ваяк адмысловы!

Але ня тое, не, ня тое
Сказаць хацелася яму,
Ды не сказаў таго. Чаму?
Ён думкі тыя ў сабе тоіць,
І часам лепш сказаць пустое,
Чым іх адкрыць абы каму.
Ён зноў адзін, пясчынка ў моры,
З дарогі зьдзьмуты ветрам пыл
Сярод варожых яму сіл.
Паслухаў—шолах поўніць норы,
Зірнуў—там ноч спускае шторы,
І гасьне ў мроку небасхіл.
Патоп цямраны нярухома
Струменіць сон, спакой зямлі,
А ты ня сьпі, ты не драмлі:
Што будзе ўночы, невядома—
Зарніцы бліскаюць, і громы
На левым флангу загулі
І віск-выцьцё, ды так-жа нудна,
Прарэжа мрок, як гураган,
Нібы застогне сам шатан,
Каб сон навеяць непрабудны.
І не паддацца страху трудна,
Ніжэй панікнеш на дырван.
Ці не пачнецца наступленьне
Ці з іх ці з нашай стараны?
Чаго ўсхадзіліся яны?
Як жутка ў гэтым сутарэньні!
На чыстым доле, бяз сумненьня,
Гарматы больш яшчэ страшны.
Але выходзіць ён з акопу—
На версе дышыцца вольней,
А ноч становіцца цямней,
І скрозь цямраную затопу

Ня возьмуць сьледу яго, тропу,
І тут глядзець на ўсё зручней.
Знаходзіць добрую мясьціну,
Гарбок зямлі—прыродны шчыт,
І забясьпечан ён, прыкрыт.
Зарніца! стрэл! І сноп раскінуў
Чырвоных стужак на даліну
У наш бок іхні дынаміт.
Блісь-блісь! успыхваюць бліскаўкі,
Агністанітныя брыжы,
І мрок хістаецца, дрыжыць,
Бы нейкі люты зьвер загаўкаў,
Скрышыўшы ўсякія застаўкі,
Варожы, прагны і чужы.
Зьвініць зямля зацятым звонам,
І стогне ноч, галосіць даль,
Ён грудзі рве жалеза, сталь,
А над зямлёю засмучона
Зьвісае дымная заслона
Ды йдзе ў паветра сінеч-смаль.

Ў акопе гутараць салдаты.

АДЗІН САЛДАТ

Ну, гэта—глупства, так
Палохае нас толькі аўстрыяк.

ДРУГІ САЛДАТ

Але бяруцца штось заўзята
(І ў багародзіцу іх мацьЦ).

ТРЭЦІ САЛДАТ

Але і нашы не маўчаць—
Грымяць ня кепска, таўставата!

ПЕРШЫ

А нашы што? Цяля укралі ў бога?
Хапае гэтага дабра—
Мінулася галодная пара,
Калі ня мелі мы нічога:
Ні патронаў, ні снарадаў,
Хадзілі з голым кулаком
Ды адбіваліся штыком,
А нас лупілі, як тых гадаў.
Цяпер-жа фабрыкі, заводы

І робяць толькі на вайну—
Снарадны голад наш мінуў:
Вайна цягнуцца будзе годы.

ДРУГІ

Сядзіць на фабрыцы рабочы
Там, у тылу, і дні і ночы
Ды робіць гэтае дабро
Табе ў пашчэнку, у рабро—
На фронт, нябось, і ён ня хоча,
Куе, машынаю грукоча,
Каб меў ты ўставіць чым пяро,
Мы вас, моў, там не забываем—
А самі тож не дурачкі!—
Ваюйце толькі, землячкі!
І мы вам, брацьце, памагаем!

ПЕРШЫ

Вось то-та і яно!
А ня было-б прыпасаў,
І скончылі-б вайну тым часам!
А так—канца ёй ня відно.

ТРЭЦІ

Няма канца, канец яшчэ ня скора...
А дома ўсё гібе, прападае,
І сам тут прападзеш, як мыш рудая!..
Эх, гора наша гора!
Ніхто не спагадае...
Эх, маць твая такая!

ДРУГІ

Чаго зажаліўся так горка?
Хіба ня помняць аб салдату?
Хіба ня шлюць нашаму брату
Кусочкаў мыла і махоркі?
І мыйся, і куры,
І ворага з Расеюшкі туры!

ПЕРШЫ

Ну, вось і сьціхла страляніна...
Калі ўжо стануць наступаць,
Тады ня так пачнуць шчапаць,
Саб'юць на сукінага сына
Акопы ўсе і ўсе драты,

І самі выскачаць краты
Са шчылін гэтых, з гэтых нор—
Ня той, брат, будзе калянкор!

ТРЭЦІ

Ніхто ня хоча замірэньня,
І кожны прагне верх узяць.
Эх, растакоўская іх мацЬ!
Яшчэ ўсё мала разбурэньня,
Ўсё за вайну яшчэ стаяць.
А ўсунуць-бы сюды такіх ваяк,
Староньнікаў вайны,
Што на вайну глядзяць са стараны,
Да паганяць-бы іх, як кручаных сабак,
Няхай-бы спробавалі смак
І наступленьня і атак,—
Ня тое пра вайну сказалі-б тут яны!

ДЗЯЖА

А штаб паведаміць па-свойску:
„На фронце ўсё без перамен,
І „превосходный“ дух у войску.

І ён сядзеў, сядзеў і слухаў
І фронт усутыч назіраў.
Гарматны стрэл то заміраў,
То дзесь у месцы іншым бухаў
Зацята, здушана і глуха,
Нібы там вохкала гара.
Ракеты ўдоўж акопных ліній
Віліся ў небе матыльком,
Як-бы падмігвалі цішком
Засланай цемрадзьдзю нізіне,
Ня стой, разьведчык, на даліне,
На землю кідайся нічком!
Будзь чуйным, дружа,—сьмерць вартуе
Тут кожны міг твой кожны крок,—
Падступства коціцца здалёк,
І вораг пастку тут гатуе,
І брата брат не паратуе,
Калі ім паў на вочы мрок.
Зямлю і мора, высь над долам
Насыціў злобай дух вайны,
Бы ходзіць нехта патайны,
Ліхі і злы з панурным чолам

І ў сэрца льле атрутны шолам,
Каб кроўю змочваць дырваны.

Бяжыць хвіліна за хвілінай.
Дзяжа ня сьпіць, ня можа спаць,
Хоць сон кладзе сваю пячаць,
А думкі ткуць сваю тканіну.
Ці сьніць ці бачыць ён айчыну?
Засьценьне-ж тут рукой падаць!
І гэта блізкасьць так хвалюе.
Прад ім, бы той агністы слуп,
Стаіць пабіты громам дуб,
А Насьцю бачыць, як жывую,
Бы хто ў вачох яе малюе!
Як міл ён, вобраз той, і люб!
А ў галаве ўстаюць пытаньні,
Нястырна лезуць раз-па-раз.
Але хто-ж дасьць на іх адказ?
І ў сэрцы родзіцца жаданьне
Разьвеяць мрок таго нязнаньня,
Што так гняце і томіць нас.
І ён глядзіць у мрок імглівы,
У тую сторану зямлі,
Дзе дні вясёлыя плылі,
А з імі песень пераліўы,
Дзе лета з поклічам тужлівым
У вырай несьлі жураўлі.
І як дзіўно: на трэцім лецe—
Бы нейкі лёс ёсьць сапраўды—
Ён зноў закінуты сюды,
Прайшоўшы пэўны круг на сьвеце!
І гэты лёс ён запрымеціў
Яшчэ ў тылу, яшчэ тады.
Дазнацца трэба, здабыць весьці,
Дабіцца мэты тут адной—
Няпраўдай, праўдаю, маной:
Туды, на той бок пералезьці,
Пра ўсё даведацца на месьце,
Якою-б ні было цаной!

Вось тое цьвёрдае рашэньне
І пастанова і дэвіз,
Што ставіць сам сабе Барыс,
І ён пяройдзе бяз сумненьня,
Бо сьцежкі ведае ў Засьценьне,
Ён знае кожны роў і хмыз.

Жыцьцё-ж мільёнамі дарожак
У многалучнасьці праяў
Ідзе няспынна ў гаме зьяў,
Каго прыб'е, каму паможа,
Каго ў халодны дол уложыць.
Дзяжа ўсё гэта назіраў.
І ўсе штодзенныя праявы
Калецтва, сьмерці і пакут
На душу клалі толькі мут,
Ня так зражае шал крывавы,
Сышоўшы ў стан звычайнай справы,
І ўсё звычайным стала тут.
Але ня фронтам, не вайною,
Не драбязьлівасьцю разваг,
Што ты—нікчэмнасьць, пыл і прах,
Сарваны ліст і кучка гною,—
Жыве ён думкаю адною:
Як сьмелы выпаўніць замах?
Ён разглядзеў усе мясьцінкі,
Да кропкі вывучыў раён
І сотні розных тут імён,
Усе узгоркі і далінкі,
Балотцы, кусьцікі, маршчынкі,—
Усё, што вычытаць мог ён.
І ўсё прымаў ён пад увагу:
Законы строгія вайны,
І намер гэты патайны,
І афіцэрскую прысягу,
І рызыкоўнасьць, і адвагу,
І дызэртырства бяз віны.
Але-ж ён, праўда, так мяркуе:
Туды прабрацца і назад,
Калі на добры выйдзе лад—
Ён тут нічым не рызыкуе,
Наадварот—за рэч такую
Здабудзе славы сабе шмат.
Аб ім напішуць і ў газэтах,
А ў „Огоньку" дадуць портрэт,
Яго праславяць на ўвесь сьвет;
А не дасягне свае мэты,
Што-ж? сам паплаціцца за гэта,
І марна згіне яго сьлед.
А можа быць і не загіне,
У горшым выпадку палон,

Калі такі ўжо яго кон,
І ад вайны там адпачыне:
У гэтым віры-трасяніне
Такіх налічыцца мільён.
А тут, у „Рускім Інвалідзе“
Старанна выведзе пісец:
„... Прапаў бяз весьці!“ і—канец.
Да Насьці гэта вестка прыдзе,
І будзе ўсё ў законным відзе—
Ідзі, з кім люба, пад вянец!

Намечан дзень, і час назначан,
Калі ён рушыцца ў паход,
Усё абдумана ўпярод,
І кожны выпадак прадбачан—
Уводзіць самая задача,
Вось гэта труднасьць, пераход...
Надлецьцем сон у дзьве гадзіны,
Калі ўстае туман-дымок,
Найболей крэпак і глыбок...
Прывет вам, родныя мясьціны!
Ды як спаткаеце вы сына,
Што к вам набліжвае свой крок?

20/I—3/II 1929 г.

ЗАГАРЫЦЦА СЭРЦА...

Аркадзь Моркаўка

Загарыцца сэрца... што-ж? дрыжы і бойся,
Гавары: сустрэча не ў пару.
Гавары, што косаў залатая восень
Знае прысак пешчаў блізкіх рук.—
Гэта толькі словы. Гэта кажуць вусны.
А на сэрцы граюць самаграі-гусьлі.

Між агнёў дзівосных ў крышталёвым садзе
Ты міжвольна пойдзеш, быццам цень.
Ліст на сьлед нябачны будзе сонна падаць,
Будуць птушкі вострыя ляцець.
І празрыстым звонам будзе зваць крыніца,—
Гэта край ружовы будзе сэрцу сьніцца.

З нячуваным болем гэты край пакінеш,
Абвіешся лёгкім пылам зор
І растанеш песьняй там, дзе месяц сіні
Патануў за гнуткаю лазой.
І застынуць словы. І замоўкнуць вусны.
І парвуцца ў сэрцы самаграі-гусьлі.

30-XII—28 г.

НАРОДНАЯ ГАСПАДАРКА БССР НА ШЛЯХОХ КАСРТЫЧНІКА [1]).

Л. Расін

Процэсы аграмаджаньня ў народнай гаспадарцы БССР

Необходимо стремиться к достижению более быстрого. чем в капиталистических странах, темпа народно-хозяйственного развития и непременного систематического повышения удельного веса социалистического хозяйственного сектора, что является решающим и главным моментом во всей хозяйственной политике пролетариата.

Резолюции и постановления XV с'езда ВКП(б) (стенограф. отчет, стр. 1292).

Мы бачылі, што народная гаспадарка краіны ўздымаецца, уздымаецца прамысловасьць, уздымаецца сельская гаспадарка, уздымаюцца ўсе іншыя яе галіны. Але констатаваць толькі гэту акалічнасьць для нас зусім мала, бо шлях Кастрычніка заключаецца ня столькі ва ўздыме нагогул, колькі ў кірунку гэтага ўздыму. Уздымацца бо можа і капіталістычная гаспадарка, і ў розныя гістарычныя эпохі рознага роду іншыя сыстэмы гаспадаркі! Але куды мы ўздымаемся? Якава якасьць і кірунак нашага разьвіцьця? Ці паднімаемся мы ў нашым разьвіцьці на больш высокую соцыяльную ступень, ці тупаемся на месцы? Толькі гэтым і азначаецца каштоўнасьць тых ці іншых дасягненьняў у колькасным росьце нашае народнае гаспадаркі. Зьвернемся таму да разгляду соцыяльных форм вышэй констатаванага разьвіцьця вытворчых сіл краіны.

Пачнем наш агляд з прамысловасьці.

I

Усім вядома, што прамысловасьць у СССР знаходзіцца пераважна ў руках аграмаджанага сэктару (дзяржавы і коопэрацыі), для прыватнага капіталу тут вельмі абмежаванае поле дзейнасьці. Досыць сказаць, што ўвесь прыватны сэктар ужо ў 1925—26 г. займаў толькі 9,5 проц. у асноўных фондах прамысловасьці і 19,9 проц. у агуловай продукцыі, пры гэтым роля яго ў агуловай продукцыі буйнай прамысловасьці (цэнзавай) азначалася ўсяго 4,0 проц., а ў 1927—28 годзе значэньне пры-

---

[1]) Гл. „Полымя“ № 1.

ватнага сэктару зьніжаецца ўжо толькі да 1,7 проц. Трохі іншае палажэньне прыватнага капіталу ў Беларусі. Тут, дзякуючы раду гістарычных прычын соцыяльна-політычнага і экономічнага характару, у даваенны час пераважнае значэньне мела дробная саматужна-рамесьніцкая прамысловасьць, буйная-ж прамысловасьць была разьвіта параўнаўча слаба. Гэты свой характар прамысловасьць Беларусі ў пэўнай меры захавала да цяперашняга часу. Праўда, адносная вага дробнай прамысловасьці ва ўсёй прамысловай вытворчасьці краіны зьнізілася за апошнія тры гады з 44,1 проц. у 1925—26 годзе да 34,7 проц. у 1927—28 г., але значэньне яе ў прамысловай вытворчасьці БССР і ў 1927—28 г. больш як у два разы перавышае адпаведнае значэньне дробнай прамысловасьці ў прамысловай вытворчасьці па Саюзу ўцалку [1]). Адсюль вынікае, што шляхі аграмаджаньня ў БССР трохі адрозьніваюцца ад адпаведных шляхоў па Саюзу, процэсы аграмаджаньня тут непараўнана трудней, бо адпаведнае ўзьдзеяньне павінны адчуваць дзесяткі тысяч дробных вытворцаў, раскіданых па ўсёй краіне. Калі па Саюзу ўжо ў самым пачатку дзяржава мела ў руках такі магутны падважнік узьдзеяньня, як буйная прамысловасьць, то ў Беларусі ўплыў гэтага падважніка на дробную прамысловасьць, зьвязаную пераважна з сялянскім сырцом і сялянскім спажыўцом, быў непараўнана слабей. Ня гледзячы, аднак, на гэта, процэс аграмаджаньня ў БССР усё-такі не адстае ад такога-ж процэсу па СССР.

Паказальнікі процэсаў аграмаджаньня ў прамысловасьці.

	Адносная вага аграмаджанага сэктару							
	У БССР				У СССР			
	1925-26 г.	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.	1925-26 г.	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.
Асноўныя фонды	75,4	80,0	85,8	90,3	90,5	91,1	92,0	92,9
Агуловая продукцыя	67,5	73,8	83,4	89,1	80,1	82,8	87,3	89,3
У тым ліку буйнай	96,9	98,6	99,4	99,2	96,0	97,8	98,3	98,4
" " дробнай (без сыравіны заказчыкаў)	29,7	36,6	54,4	66,6	17,1	21,0	32,3	39,5

Аграмаджаны сэктар у прамысловай вытворчасьці БССР як па асноўных фондах, так і агуловай продукцыі пераважае. На яго долю ў 1925—26 г. прыпадала 3/4 усіх асноўных фондаў і больш 2/3 усёй агуловай продукцыі. Апошнія гады далі няўхільнае павялічэньне аграмаджанага сэктару, які разьвіваўся як за кошт новага ўжо з самага пачатку дзяржаўнага будаўніцтва прамысловых прадпрыемстваў, так і за кошт

[1]) Адносная вага дробнай прамысловасьці ва ўсёй прамысловай вытворчасьці па Саюзу складала ў 1927—28 г. 12,7 проц.

прыватнага сэктару, вымушанага спыніць вытворчасьць ці перабудавацца на коопэрацыйных асновах, пераходзячы, такім чынам, пад непасрэдны контроль і кіраўніцтва пролетарскае дзяржавы. Досыць паказаць, што аграмаджаны сэктар прамысловасьці даў павялічэньне сваёй продукцыі параўнаўча з папярэднімі гадамі ў 1926—27 г. на 14,5 проц., у 1927—28 г. на 36,1 проц. і ў 1928—29 г. дасьць далейшае павялічэньне на 38,0 проц., продукцыя-ж прыватнай прамысловасьці падае ў 1927—28 г. на 23,8 проц. і ў 1928—29 г. зьнізіцца, як мяркуецца, на 14,7 проц. Вынікам такой дынамікі вытворчай дзейнасьці паасобных соцыяльных сэктараў прамысловасьці было далейшае павялічэньне адноснае вагі аграмаджанага сэктару, значэньне якога ў 1927—28 г. азначаецца па асноўных фондах у 90,3 проц. і агуловай продукцыі ў 89,1 проц.

Параўнаньне адпаведных даных па БССР і СССР паказвае, што роля аграмаджанага сэктару ў прамысловай вытворчасьці БССР прыкметна слабей, чым у СССР, што тлумачыцца адносна большым значэньнем у Беларусі дробнай прамысловасьці з перавагаю прыватнага сэктару. Апошні, як відаць з табліцы, сконцэнтраваны выключна ў дробнай прамысловасьці, значэньне-ж яго ў буйной прамысловасьці выражаецца толькі тысячнымі долямі. Але і тут адбываецца няўхільны процэс „клясавага замяшчэньня“. Калі роля прыватнага сэктару ў дробнай прамысловасьці ў 1925—26 г. азначалася 76,6 проц., то ў 1927—28 г. вага яго зьніжаецца да 64,8 проц., а ў 1928—29 г. яго роля будзе зьведзена да 60 проц. Характарна, што процэсы аграмаджаньня ў прамысловасьці БССР разьвіваюцца нават больш хуткім тэмпам, чым па Саюзу, прычым адносная вага аграмаджанага сэктару ў дробнай прамысловасьці тут нават вышэй, чым па Саюзу (у 1927—28 г. 54,4 проц. супроць 32,3 проц.).

Такім чынам, у галіне прамысловасьці БССР апошнія гады характарызаваліся пашыраным аднаўленьнем вытворчасьці соцыялістычных элемэнтаў, прычым гэты процэс адбываўся адначасова як па лініі пашыранага аднаўленьня вытворчасьці, так і па лініі клясавага замяшчэньня, колектывізацыі, аграмаджаньня і зьвязанага з імі ўзбуйненьня прыватнай дробнай саматужна-рамесьніцкай прамысловасьці. На мяжы 1928—29 г. агуловая продукцыя прамысловасьці аграмаджана па Саюзу на 87,3 проц. і па БССР на 83,4 проц. Гэты процэс ня спыніцца і ў 1928—29 г. Тое нямногае, што застаецца яшчэ не аграмаджаным, ня можа і ня будзе мець колькі-небудзь прыкметнай ролі ў народнай гаспадарцы краіны. Тая сувязь паміж горадам і вёскай, якая ажыцьцяўляецца на рынку шляхам таварна-грашовых адносін, ёсьць сувязь паміж вёскай і соцыялістычным горадам.

Але якава справа ў вёсцы? Ці пануе там беспадзельна прынцып прыватнай уласнасьці і прыватна-ўласьніцкія формы вытворчасьці, ці пролетарская дзяржава і там зрабіла патрэбныя соцыяльныя зрухі?

Да разгляду гэтага пытаньня мы зараз і пераходзім.

II

Адносная вага аграмаджанага сэктару ў асноўных фондах і агуловай продукцыі сельскае гаспадаркі за апошнія гады зьмянялася такім чынам:

	1925-26 г.	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.
Асноўныя фонды . . .	1,0	1,1	1,4	1,7
Агуловая продукцыя . .	7,1	6,9	7,0	7,5
У тым ліку зямляробства (расьлінаводз. і жывёлагад.)	1,9	2,0	2,2	2,6

Гэтыя даныя кажуць аб тым, што ў галіне сельскае гаспадаркі аграмаджаньне за апошнія тры гады амаль не прасунулася наперад, адносная вага аграмаджанага сэктару тут вельмі нязначная, прычым да апошняга часу ён ня выявіў нават тэндэнцыі да росту. Разам з тым адзначым, што, прыкладам, такое-ж самае палажэньне і па Саюзу, хоць там апошні год адзначае ўжо ўздым крывое аграмаджаньня. Трэба, аднак, узяць на ўвагу што актыўны ўплыў у гэтым стасунку пачаўся толькі пасьля XV зьезду партыі, які паставіў гэту работу ў аснову ўсёй партыйна-савецкай работы ў вёсцы на бліжэйшы пэрыод. У веснавую і асеньнюю пасеўныя кампаніі мінулага году організавалася ня мала рознага роду коопэрацыйных аб'яднаньняў, продукцыя якіх, як продукцыя аграмаджанага сэктару, зможа быць улічана толькі ў продукцыі 1929—30 г. [1]).

Досыць паглядзець на дынаміку колгаснага руху для таго, каб пераканацца ў тым, што процэс колектывізацыі, пакуль што праўда павольна, але ўсё-ж ідзе наперад, ахапляючы ўсё большыя пласты сялянства.

Дынаміка колгаснага руху ў БССР (на канец году).

	1925-26 г.	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.
Усяго колектыўных гаспадарак	380	441	995	1353
У іх: а) зямельнай плошчы ў гектар.		50410	82640	132300
б) сялян. гаспадарак .	3956	4466	7950	13850
У $^0/_0{}^0/_0$ да ўсіх сялян. гасп.) .	0,51	0,57	1,00	1,72

За апошнія гады лік колгасаў і колькасьць сялянскіх гаспадарак, якія аб'яднаны імі, павялічылася больш як у $2^1/_2$ разы, коопэраванасьць ўзьнялася з 0,51 проц. на 1-X — 1926 г. да 1,00 проц. на 1-X — 1928 г., прычым пераважная частка гэтага прыросту прыпадае на 1927—28 г. які даў павялічэньне ліку колгасаў на 125,6 проц., ліку аб'яднаных сялянскіх гаспадарак на 75,9 проц. і колектывізаванай зямельнай плошчы на 63,9 проц. На 1928-29 г. мяркуецца далейшае павялічэньне колгаснага руху, які мераецца дзесяткамі процантаў.

Але гэтым ня вычэрпваюцца яшчэ паказальнікі ў галіне аграмаджаньня. Апрача колгасаў, у БССР налічваецца больш 2 тысяч рознага роду

[1]) Продукцыяй расьлінаводзтва данага году лічыцца агуловы збор папярэдняга году, які разьмяркоўваецца толькі ў наступным годзе. Збор збожжа, напр., у 1927—28 г. лічыцца агуловай продукцыяй 1928—29 г.

коопэрацыйных аб'яднаньняў, якія ахапляюць некалькі соцень тысяч сялянскіх гаспадарак. Усякага роду коопэрацыйныя аб'яднаньні: малочна-жывёлагадоўныя, машынныя, садова-агародныя, пчалярскія, насенныя, мэліорацыйныя і рад другіх, якія коопэруюць пакуль што толькі паасобныя віды гаспадарчай дзейнасьці, паступова перарастаючы ў больш высокія грамадзкія формы організацый—зьяўляюцца пераходнай ступеньню да поўнай колектывізацыі сельскае гаспадаркі.

Ня гледзячы, аднак, на гэта, мы ўсё-ж павінны констатаваць, што сельская гаспадарка пакуль што зьяўляецца тым „вузкім месцам“, дзе соцыялістычныя элемэнты яшчэ вельмі мала ўкараніліся.

Калі аграмаджаньне і коопэрацыя дробнай прамысловасьці натыкаецца на значныя труднасьці, што вынікаюць іменна з дробнага характару вытворчасьці і яе раскіданасьці, то яно яшчэ трудней, непараўнана больш складана ў сельскай гаспадарцы, дзе вытворчасьць распылена паміж мільёнамі дробных і драбнюткіх сялянскіх гаспадарак. Ленін у сваім вядомым артыкуле аб коопэрацыі, паказваючы на важнасьць і канечную патрэбу коопэрызацыі сельскае гаспадаркі, што „нам засталося *„толькі“* адно: зрабіць наша насельніцтва настолькі цывілізаваным, каб яно зразумела ўсе выгады ад удзелу усіх чыста ў коопэрацыі і наладзіла гэты ўдзел“, разам з тым пісаў, што „для таго, каб зрабіць гэтае *„толькі“*, патрэбен цэлы пераварот, цэлая палоса культурнага разьвіцьця ўсёй народнай масы“. Таму мы дасягненьні ў гэтай галіне павінны расцэньваць ня толькі па непасрэдных паказальніках конкрэтнай колектывізацыі, але і па тых „падглебавых“ процэсах, якія падрыхтоўваюць для яе ўмовы, ствараюць першыя элемэнты, накапленьне якіх выкліча пераход колькасьці ў якасьць.

І вось, калі зьвярнуцца да гэтых прадпасылак колектывізацыі сельскае гаспадаркі, то справа будзе выглядаць ужо зусім не такою безнадзейнаю, як яна здаецца на першы пагляд.

XV зьезд партыі ў сваіх рэзолюцыях і пастановах па гэтым пытаньні адзначыў, што „шляхі разьвіцьця вёскі азначаюцца разьвіцьцём гораду, і што капіталістычным элемэнтам вёскі супрацьстаіць у нашых умовах ня толькі батрак, бядняк і серадняк, але і ўся дыктатура пролетарыяту з яе магутнымі экономічнымі каманднымі вышынямі (у першую чаргу—соцыялістычнай індустрыяй), коопэрацыяй і іншымі падважнікамі плянавага ўзьдзеяньня на сельскую гаспадарку“.

Элемэнты разьвіцьця колектывізацыі пранікаюць у сельскую гаспадарку і рознымі ўскоснымі шляхамі. Сюды ў першую чаргу трэба залічыць плянавыя загатоўкі сельгаставараў дзяржаўнымі і плянавымі загатоўцамі, контрактацыю засеваў, сельска-гаспадарчы крэдыт, сыстэму дастаўкі машын і г. д. Усё гэта стварае патрэбныя ўмовы, прадпасылкі колектывізацыі сельскае гаспадаркі. Калі зьвярнуцца да нашых плянавых загатовак, то мы атрымаем вельмі цікавыя даныя, якія сьведчаць аб усё

больщым ахопе дзяржаўнымі і коопэрацыйнымі організацыямі таварнай продукцыі сельскае гаспадаркі.

Вось гэтыя даныя.

	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.
Загатоўкі аграмаджанага сэктару ў %% па ўсёй таварнай масе сельгаспродуктаў . . .	28,3	36,2	50,7

Сялянства, стала быць, да 1/3 усёй сваёй таварнай продукцыі рэалізавала цераз аграмаджаны сэктар. У 1928-29 г. значэньне аграмаджанага сэктару павінна ўзвысіцца да 50,7 проц. Мы далей пакажам, што пераважную частку прамтавараў сялянства набывае таксама цераз аграмаджаны сэктар. Рынкавы памен, такім чынам, з кожным годам усё больш і больш траціць уласьцівыя гэтаму гістарычнаму віду памену рысы, захоўваючы толькі яго форму. Гэта форма, аднак, з кожным годам усё больш перастае адказваць зьместу процэсу памену ва ўмовах савецкае гаспадаркі і павінна будзе саступіць сваё месца організаванаму продукта-разьмеркаваньню паміж горадам і вёскай. Гэты процэс будзе прысьпяшацца контрактацыяй засеваў, якая набывае ўсё больш шырокія разьмеры.

Ужо самы факт росту соцыялістычнай прамысловасьці, аграмаджаньня памену, да якога індывідуальная сялянская гаспадарка вымушана зварочвацца штодзенна,—ужо самы гэты факт, апрача ўплыву яго на ўздым сельскае гаспадаркі наогул, ня можа не рабіць пэўнага ўплыву і на соцыяльную організацыю сельскае гаспадаркі. Тое соцыялістычнае асяродзьдзе, якое ствараецца вакол сельскае гаспадаркі, павінна, хоць-бы па закону злучаных пасудзін, узьдзейнічаць на вёску, так-жа сама, як апошняя ўзьдзейнічае на горад, жывячы яго прыватна-капіталістычныя элемэнты. Наша вёска ня можа разьвівацца капіталістычна, калі горад разьвіваецца соцыялістычна. У экономічным і соцыяльным змаганьні дзьвюх супроцьлеглых сыстэм перамагчы павінна тая сыстэма, якая адпавядае больш высокай організацыі грамадзтва. Гістарычна горад заўсёды вёў за сабою вёску, быў рэволюцыянэрам у стасунку да апошняй. Маркс наконт гэтага пісаў, што „ўся экономічная гісторыя грамадзтва рэзюмуецца ў руху гэтай (горад—вёска.—*Л. Р.*) супроцьлегласьці („Капитал“, т. I, стар. 266). Але калі рэволюцыйнасьць капіталістычнага гораду ў прамысловасьці ў стасунку да вёскі выражаецца ў зьнішчэньні самастойнасьці селяніна, вызваленьня яго ад „атупляючай абстаноўкі вясковага жыцьця“ (Маркс) шляхам ператварэньня ў наёмнага рабочага, то соцыялістычны горад выганяе гэту атупляючую абстаноўку з вёскі і, перабудоўваючы соцыяльную організацыю вёскі, уздымае сельскую гаспадарку на больш высокую тэхніка-экономічную ступень.

Сельская гаспадарка можа разьвівацца толькі як буйная гаспадарка, бо дробная вытворчасьць мае на ўвазе раздрабленьне зямлі і рэшты

сродкаў вытворчасьці. Яна выключае як концэнтрацыю гэтых апошніх, так і коопэрацыю, падзел працы ўнутры аднаго і таго самага вытворнага процэсу, грамадзкае панаваньне над прыродай і грамадзкае рэгуляваньне яе, свабоднае разьвіцьцё грамадзкіх вытворчых сіл. Яна сумяшчальна толькі з вузкімі традыцыйнымі граніцамі вытворчасьці і грамадзтва. Імкненьне ўвечніць яе раўнасільна імкненьню „дэкрэтаваць усеагульнае пасярэдніцтва“ (Маркс, „Капітал“, т. І, стар. 612). А разьвівацца, як буйная гаспадарка, яна ў нашых умовах можа толькі як гаспадарка колектыўная, як гаспадарка аграмаджаная.

У самай вёсцы ёсьць ня мала ўмоў, якія палягчаюць і прысьпяшаюць гэты пераход да буйнае аграмаджанае гаспадаркі. Пераважная большасьць бядняцкіх і серадняцкіх сялянскіх гаспадарак непасрэдна зацікаўлены гэтым, і патрэбен быў якісьці знадворны штуршок для таго, каб драмаўшыя да гэтага часу сілы ўскалыхнуліся і пачаўся непасрэдны пераход да колектыўных форм гаспадаркі. Гэтым штуршком зьявіўся XV партыйны зьезд, які абвясьціў разам з узмоцненым наступам на капіталістычныя элемэнты вёскі разьвязваньне потэнцыяльных сіл колектывізацыі вёскі. Мінулы год не выпадкова адзначыў вялізарны рост рознага роду коопэрацыйных аб‘яднаньняў сялян. У мінулым годзе выявіліся тыя падглебавыя процэсы, якія адбываліся ў самай вёсцы ў апошнія гады, тое Ленінскае „толькі“, якое ў некаторай частцы ўжо ажыцьцёўлена. Бядняцка-серадняцкія пласты сялянства, перадавая яго частка, ужо зразумела, што выйсьці з эканомічнага тупіка дробнае гаспадаркі можна толькі шляхам колектывізацыі, якая стварае патрэбныя ўмовы для росту вытворчых сіл сельскае гаспадаркі. Гэта, зразумела, ня значыць, што індывідуальная форма сялянскае гаспадаркі ўжо да канца вычарпала ўсе магчымасьці для свайго ўздыму, але магчымасьці гэтыя, асабліва ў Беларусі з яе вострым малазямельлем і беднасьцю сялянскіх гаспадарак капіталамі, вельмі вузкія. Для сельскае гаспадаркі, каб прысьпешыць яе разьвіцьцё, патрэбна ўкладаньне значных капіталаў як для організацыі зямельнай плошчы, так і тэхнічнага пераўзброеньня сельскае гаспадаркі. Гэтыя ўкладаньні не пад сілу індывідуальнай сялянскай гаспадарцы, а часам і тэхнічна немагчымы: ужываньне, напр., складанай машыны выгадна толькі пры пэўнай больш ці менш буйнай велічыні зямельнай плошчы і гаспадаркі. Досыць параўнаць дынаміку ўраджайнасьці ў індывідуальных сялянскіх гаспадарках і ў колгасах для таго, каб пераканацца, што перавага ў гаспадарчых адносінах бязумоўна на баку буйнае колектыўнае гаспадаркі.

Ураджайнасьць збожжавых культур у саўгасах і колгасах вышэй ураджайнасьці ў індывідуальных сялянскіх гаспадарках (у $^0/_0$ $^0/_0$).

1925 г.	1926 г.	1927 г.	1928 г.
+20,2	+11.7	+18.8	+21,4

Ураджайнасьць у колгасах і саўгасах, такім чынам, заметна вышэй ураджайнасьці індывідуальных сялянскіх гаспадарак. Пры гэтым трэба ўзяць на ўвагу, што нашы колгасы сваёй тэхнікай пакуль што мала адрозьніваюцца ад індывідуальнае сельскае гаспадаркі, што самыя сярэднія разьмеры колгасаў яшчэ надта невялікія для таго, каб у колькінебудзь значнай ступені выявіць перавагу буйнае гаспадаркі. Гэта адносна большая вытворчасьць павінна быць аднесена пераважна за кошт організацыйных форм гаспадаркі—зьнішчэньня далёказямельля, цераспалосіцы і правядзеньня зямляўпарадкаваньня. У гэтых лічбах, такім чынам, не адбіваюцца ўсе магчымасьці ўздыму вытворчасьці сельскае гаспадаркі шляхам колектывізацыі.

Аб тым, што сялянства бачыць і разумее перавагі колектыўнае гаспадаркі і робіць адпаведныя вывады, сьведчыць і зробленае нядаўна Наркамземам дасьледваньне організаваных у 1928 годзе колгасаў.

Вось некаторыя даныя з гэтага дасьледваньня:

Характарыстыка гаспадарак, што організаваліся ў 1928 г. ў колгасы.

№№ па парадку	Групы гаспадарак па засеву	Разьмеркав. сял. гаспад. орг. у кол. гасп. у 1928 г. па засеўных групах	З агульнага ліку гаспадарак, організ. у колектывы ў 1928 г.: Бяскон-ных (У процантах)	Бескароўных (У процантах)	% гаспадарак, што мелі цераспалоснае зямлякарыстаньне	Прычыны ўступленьня ў колгасы: Малазямельле	Магчымасьць атрымаць лепшую зямлю	Магчымасьць павялічыць зямлякарыстаньне	Магчымасьць весьці культурна гаспадарку	Усе прычыны
1	Безасеўныя	21,2	70,0	40,0	60	24,0	1	—	56	19
2	З засевам да 2-х дзесяцін	37.4	20.0	5.0	80	19	—	1	25	55
3	З засевам ад 2 да 4 дзесяцін . .	33.5	3,0	1,0	84	7	1	2	49	41
4	З засевам ад 4 да 6 дзесяцін . .	5,8	4,0	2,0	90	4	4	9	53	30
5	З засевам ад 6 да 8 дзесяцін . .	1.2	—	—	80	—	—	—	83	17
6	З засевам больш 8 дзесяцін . .	0,9	—	—	80	—	14	—	57	29
	Бяз розьніцы у групах .	100,0	20.0	10.0	78	13	1	2	40	44

Пераважную частку гаспадарак, што організаваліся ў 1928 г. ў колгасы, становяць бядняцка-серадняцкія гаспадаркі з рабочай жывёлай і каровамі. Бясконныя сярод іх складаюць 20 проц., а бескароўныя нават толькі 10 проц. Характарна, што 78 проц. гаспадарак да ўступленьня ў колгасы мелі цераспалоснае зямлякарыстаньне, 4 проц. вотрубнае,

11 проц. пасёлкавае і 7 проц. хутарское; 24 проц. гаспадарак у выніку рэволюцыі атрымалі зямельныя прырэзкі. Цікава апошняя частка табліцы, якая характарызуе прычыны ўступленьня ў колгасы. З яе відаць, што пераважная частка гаспадарак уступіла ў колгасы, маючы на ўвазе „магчымасьць больш культурна весьці гаспадарку“, прычым 60 проц. усіх гаспадарак, што ўступілі ў колгасы, назіралі і знаёміліся з жыцьцём колгасаў да свайго ўступленьня ў іх. Таксама заслугоўвае ўвагі, што з агульнага ліку колгасаў, організаваных у 1928 г., 18 проц. організаваліся на надзельнай зямлі, 35,5 проц.—на фондавай зямлі і 52,7 проц. на надзельнай з прырэзкай, г. зн. колгасы організуюцца пераважна на сялянскай-жа надзельнай зямлі, што зьяўляецца вельмі важнай акалічнасьцю, якая дазваляе ўясьніць і ў пэўнай меры ацаніць гэты процэс.

Тут ня месца шмат гаварыць аб выгоднасьці буйнае гаспадаркі ў параўнаньні з дробнай; хто цікавіцца гэтым пытаньнем, няхай прачытае прамову тав. Якаўлева на XV партыйным зьезьдзе, які на прыкладах Смаленскай і Арлоўскай губэрань адпаведнымі дыяграмамі давёў гэта палажэньне з максымальнай пераканальнасьцю і нагляднасьцю (гл. стэнограф. справаздачу XV зьезду ЎсеКП(б), стар. 1207 і далей). У Беларусі ўраджайнасьць у сялянскіх гаспадарках і да гэтага часу яшчэ прыкметна адстае ад ураджайнасьці за даваенныя часы, што ў пэўнай меры тлумачыцца драбленьнем зямлякарыстаньня і сельска-гаспадарчага капіталу. Так, ураджай з адзінкі плошчы ў 1928 г. ніжэй сярэдняга ўраджаю за 1909—1913 г. г. па галоўных культурах на 7 проц., а па ільнапакульлю нават на 30 проц. Калі зьвярнуцца да тых зьмен, якія адбыліся ў структуры сялянства ў сэнсе разьмеркаваньня яго па асноўных вытворчых адзнаках, то атрымаем наступныя вельмі характарныя даныя, паказаныя намі ў ніжэйпаданых дыяграмах.

Разьмеркаваньне сялянскіх гаспадарак па засеўных групах.

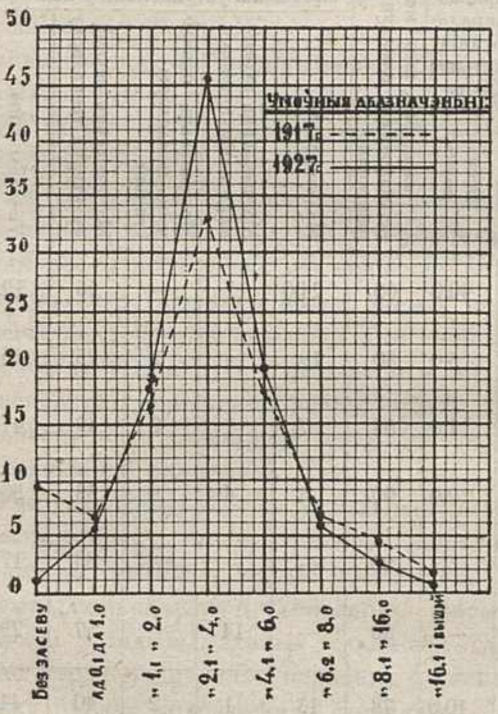

У гэтай дыяграме досыць выразна відаць той процэс „асераднячэньня“, які меў месца ў нашай вёсцы за пасьлярэволюцыйны пэрыод: крайнія флянговыя групы скараціліся і адпаведна павялічылася сярэдняя група. Калі ў 1917 годзе беззасеўных было 9,9 проц. усіх сялянскіх

гаспадарак, то ў 1927 г. іх налічваецца толькі 1,4 проц.; адносная вага высока-засеўных груп (ад 8 дзесяцін і вышэй) зьніжаецца з 5,3 проц. ў 1917 г. да 3,2 проц. ў 1927 г.; за кошт гэтых крайніх груп павялічваюцца сярэдня-засеўныя групы. Гэты процэс „асераднячэньня“ яшчэ больш рэльефна выступае ў паказальніку забясьпечанасьці сялянства жывёлай.

Разьмеркаваньне сялянскіх гаспадарак па забясьпечанасьці жывёлай.

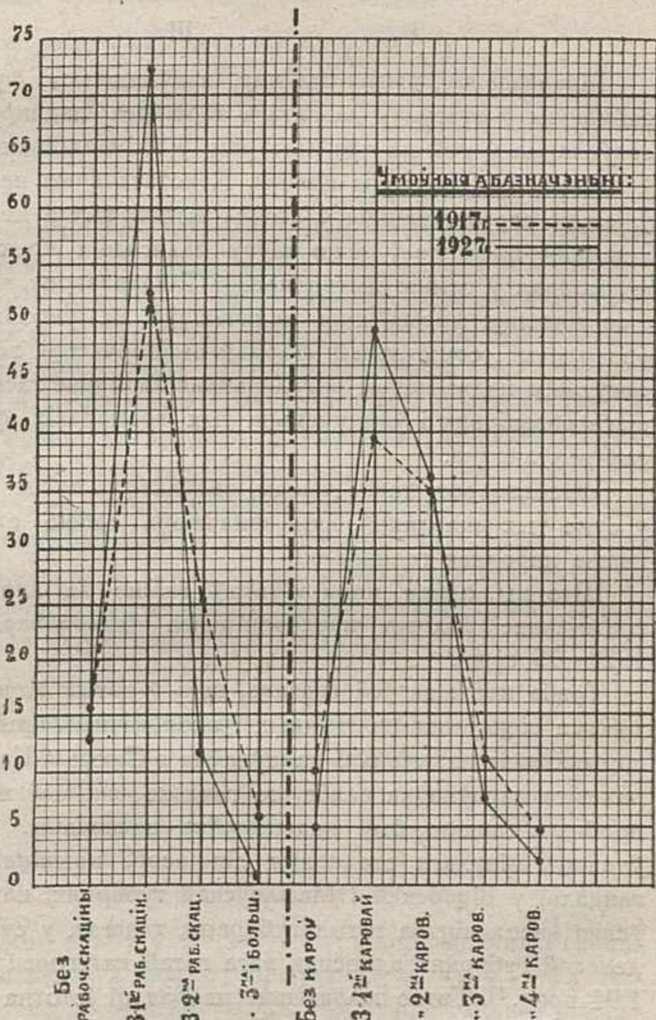

Такім чынам, пасьлярэволюцыйны пэрыод характарызуецца падцягваньнем бядняцкіх пластоў вёскі да серадняцкага ўзроўню за кошт кулацкіх груповак. Гэты соцыяльны зрух у вёсцы выклікаў пэўнае драбленьне гаспадарак і разам з тым зьніжэньне таварнасьці і прыбытковасьці сельскае гаспадаркі. Уздым сельскае гаспадаркі магчымы на аснове концэнтрацыі раздробленага і распыленага індывідуальнага сялянскага зямлякарыстаньня і паасобных сялянскіх капіталаў. У капіталістычным грамадзтве гаспадарчы прынцып узбуйненьня адбываецца шляхам вымываньня сярэдніх груп сялянства і росту яго флянгавых груповак—кулакоў і асабліва беднякоў-напоўпролетараў, г. зн. у канечным падрахунку шляхам паўпэрызацыі асноўнай масы сялянства. У нашых-жа ўмовах гэты шлях выключаны, узбуйненьне сельскае гаспадаркі можа адбывацца на аснове ўздыму ўзроўню дабрабыту асноўнай масы сялянства. Апошняе-ж магчыма толькі шляхам коопэраваньня і колектывізацыі сельскае гаспадаркі.

Такія прадпасылкі аграмаджаньня сельскае гаспадаркі, якія з жалезнай канечнасьцю рана ці позна павінны прывесьці да ажыцьцяўленьня Ленінскага коопэрацыйнага пляну ў сельскай гаспадарцы. 1927—28 год зьяўляецца першым годам пачатку ажыцьцяўленьня гэтага пляну, наступныя гады яго ажыцьцявяць.

Пераходзім да разгляду процэсаў аграмаджаньня ў галіне гандлю.

III

Таваразварот, сфэра памену, зьяўляючыся функцыяй вытворчасьці, займаючы ў стасунку да гэтага апошняга падпарадкаванае палажэньне, зьяўляецца ў той-жа час люстрам, у якім адбіваюцца і соцыяльныя зрухі ў народнай гаспадарцы краіны. Констатаваныя намі значныя дасягненьні ў галіне аграмаджаньня ў сфэры вытворчасьці не маглі не аграмаджваць і памену; апошняе ў сваю чаргу палягчае і прысьпяшае процэсы аграмаджаньня ў галіне вытворчасьці. Таваразварот, яго абсолютны ўзровень і соцыяльная форма, якія азначаюцца ва ўмовах савецкае гаспадаркі разьмерамі і соцыяльнай формай вытворчасьці, зьяўляецца ў той-жа час магутным падважнікам рэгуляваньня народнае гаспадаркі наогул і далейшага разьвіцьця і ўзмацненьня тых грамадзкіх форм, вынікам якіх ён сам зьяўляецца.

Таваразварот, такім чынам, зьяўляецца зусім не апошнім элемэнтам у суме тых складанак, якія азначаюць сабою ступень аграмаджанасьці нашае народнае гаспадаркі.

Што мы, аднак, маем у гэтай галіне за апошнія тры гады, якаво соцыяльнае аблічча пасярэдніцкага таваразвароту БССР на мяжы 1928—29 году?

Трэба перш за ўсё сказаць, што ў гэтых адносінах Беларусь у сілу тых-жа соцыяльна-політычных і экономічных прычын аказвалася ў менш спрыяльным палажэньні параўнаўча з Саюзам. Калі прамысловасьць была разьвіта параўнаўча слаба, то гандаль, які меў характар пераважна раздробнага гандлю, быў надзвычайна пашыраны. Досыць паказаць, што ў канцы мінулага сталецьця лік асоб, крыніцаю існаваньня якіх быў гандаль, у Віцебскай і Магілеўскай губэрнях, напр., складаў 5,29 проц. ўсяго насельніцтва гэтых губэрань, тады як у суседніх Пскоўскай і Смаленскай губэрнях адносная вага гэтай катэгорыі асоб складала ня болей 1,94 проц. [1]). Гэтае палажэньне наўрад ці істотна зьмянілася ў наступныя гады. Гандлёвыя функцыі ў Беларусі былі, такім чынам, распылены паміж шматлікімі гандлярамі, якія ўступалі свае функцыі аграмаджанаму сэктару гандлю толькі тады, калі яны канчаткова былі біты ўсёй экономічнай політыкай савецкае дзяржавы. Натуральна таму, што аграмаджаньне гэтай сфэры народнай гаспадаркі ў Беларусі таксама адбывалася ў даволі складанай абстаноўцы.

[1]) Б. Д. Бруцкус. Профессиональный состав еврейского населения России, стар. 30.

Апошнія гады і асабліва 1927—28 г. усё-ж далі вельмі рашучы пералом у соцыяльнай структуры нашага гандлёва-пасярэдніцкага апарату і соцыяльным складзе таваразвароту краіны. З гуртавога гандлю прыватнік к пачатку 1928—29 г. ўжо амаль зусім выцінуты. Яго адносная вага ў гуртавым гандлі зьніжана з 7 проц. ў 1925—26 г. да 1,7 проц. ў 1927—28 г. У дробным гандлі, аднак, прыватнік больш жывучы, хоць і там ён за апошнія гады прыкметна здаў свае позыцыі.

Соцыяльны склад раздробнай гандлёвай сеткі БССР (у %%)

	1925-26 г.	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.
Дзяржаўны і коопэрацыйны гандаль .	20,3	21,4	27,0	31,4
Прыватны гандаль	79,7	78,6	73,0	68,6
Разам	100,0	100,0	100,0	100,0

Соцыяльны склад раздробнае гандлёвае сеткі ў Беларусі на працягу апошніх гадоў зьмяняўся ў бок узмацненьня аграмаджанага сэктару і адпаведнага скарачэньня прыватнага. У 1927—28 г. агульны лік гандлёвых крам у БССР складаўся з 73 проц. прыватных і 27 проц. дзяржаўных і коопэрацыйных. Трэба, аднак, мець на ўвазе, што колькасны стасунак паміж лікам гандлёвых адзінак розных сэктараў не зьяўляецца яшчэ паказальнікам, які поўнасьцю адлюстроўвае фактычныя суадносіны паміж паасобнымі сэктарамі. Прыватныя гандлёвыя прадпрыемствы—пераважна прадпрыемствы дробнага гандлю з параўнаўча невялікімі зваротамі—ніяк нельга раўнаваць з коопэрацыйнымі ці дзяржаўнымі. Калі разьмежаваць звароты адпаведных соцыяльных сэктараў па колькасьці належачых ім гандлёвых прадпрыемстваў, то атрымаем наступныя вельмі цікавыя даныя, якія характарызуюць разьмеры гандлёвых прадпрыемстваў паасобных соцыяльных сэктараў:

Сярэдні зварот на адну краму (у тыс. руб.)

	1925-26 г.	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.
Дзяржаўная	34,5	40,1	44,0	46,3
Коопэрацыйная . . .	37,3	45,0	51,8	57,2
Прыватная	7,6	7,1	7,0	7,0
Бяз розьніцы . .	13,7	15,1	18,8	22,0

Сярэдні зварот на адну краму ў дзяржаўным і коопэрацыйным гандлі, такім чынам, вышэй адпаведнага звароту прыватнай крамы ў 7—8 разоў. Характарна, што ў той час, як дзяржаўны коопэрацыйны гандаль буйнее, прыватны гандаль, наадварот, выяўляе тэндэнцыю да зьніжэньня сярэдняга звароту на адну краму, г. зн. разам з агульным скарачэньнем ліку крам падае гандлёвая нагрузка існуючых яшчэ прыватных крам, што зьяўляецца прадпасылкай далейшага іх згортваньня і ліквідацыі.

Даныя ў папярэдніх табліцах датычыліся ўсёй гандлёвай сеткі БССР уцалку. Цікава, аднак, прасачыць разьвіцьцё гэтага процэсу ў горадзе і ў вёсцы.

Соцыяльны склад раздробнай гандлёвай сеткі (у %%)

	Горад		Вёска	
	Дзярж. і коопэр.	Прыватн.	Дзярж. і коопэр.	Прыватн.
1925-26 г. . .	15	85	42	58
1926-27 „ . .	16	84	40	60
1927-28 „ . .	20	80	47	53
1828-29 „ . .	24	76	52	48

Як відаць з табліцы, адзначаны вышэй процэс згортваньня прыватнай гандлёвай сеткі характарны як для гораду, так і для вёскі, пры чым у вёсцы аграмаджаны гандаль у 1928—29 годзе лікам крам ужо пераважае. Зварочвае на сябе ўвагу надзвычайна высокая адносная вага прыватнай гандлёвай сеткі ў гарадох, дзе на яе долю прыпадае да 4/5 усіх гандлёвых крам. Прадпрыемствы гэтыя, аднак, у пераважнай сваёй частцы першага і другога разраду з сярэднім зваротам 7,3 тыс. руб. (у 1927—28 г.), тады як сярэдні зварот коопэрацыйнай крамы складае 84,5 тыс. руб. Адпаведныя лічбы ў вёсцы будуць: 5,7 тыс. руб. для прыватнай крамы і 25,4 тыс. руб. для коопэрацыйнай.

Гэтыя даныя, якія маюць самастойную цікавасьць, як мы на гэта ўжо паказвалі, не характарызуюць, аднак, поўнасьцю процэсу аграмаджаньня ў галіне гандлю. Больш паказальны ў гэтым стасунку абсолютныя разьмеры таварнай масы, што праходзіць праз каналы паасобных соцыяльных сэктараў. Калі мы зьвернемся да гэтага паказальніка, то атрымаем такія даныя:

Соцыяльны склад раздробнага пасярэдніцкага тавараразвароту БСРР (у %%)

Гады	С. С. С. Р.			Б. С. С. Р.			У тым ліку: Горад			Вёска		
	Аграмаджаны	Прыватны	Усяго	Аграмаджаны	Прыватны	Усяго	Аграмаджаны	Прыватны	Усяго	Аграмаджаны	Прыватны	Усяго
1925-26 г. . .	56,2	43,8	100,0	53,7	46,3	100,0	50,6	49,4	100,0	66,7	33,3	100,0
1926-27 „ . .	64,7	35,3	100,0	60,7	39,3	100,0	58,2	41,8	100,0	71,8	29,2	100,0
1927-28 „ . .	76,7	23,4	100,0	70,4	29,6	100,0	68,1	31,9	100,0	79,0	21,0	100,0
1928-29 „ . .	80,5	19,5	100,0	76,4	23,6	100,0	74,2	25,8	100,0	84,0	16,0	100,0

Адносная вага прыватнага гандлю, які займаў у раздробным пасярэдніцкім тавараразвароце БССР у 1925—26 г. 46,3 проц., зьніжаецца ў 1928—29 г. да 23,6 проц., г. зн. значэньне прыватнага гандлю ва ўсім раздробным тавараразвароце краіны зьніжаецца на палавіну, адпаведна ўздымаецца значэньне аграмаджанага сэктару, пераважна коопэрацыі. Пры гэтым прыватны раздробны гандаль ня толькі траціць сваю аднос-

ную вагу, але і абсолютныя разьмеры яго звароту выяўляюць зьніжэньне ў 1926—27 г. на 3,3 проц., у 1927—28 г. на 22,3 проц. і ў 1928—29 г. зьнізіцца на 11,6 проц. У той-жа час агульны раздробны зварот краіны павялічваецца за гэтыя гады адпаведна на 14,4 проц., 4,3 проц. і 11,2 проц. (у стасунку да папярэдніх гадоў).

Параўнаньне соцыяльнага складу раздробнага пасярэдніцкага таваразвароту БССР з адпаведнымі данымі па СССР і паказвае на тыя спэцыфічныя ўмовы, што склаліся гістарычна, соцыяльнай структуры гандлю Беларусі, аб якіх мы гаварылі вышэй. Прыватны сэктар тут на працягу ўсіх разгледжаных намі гадоў больш значны, чым па Саюзе. Гэтыя свае асаблівасьці таваразварот Беларусі захоўвае і ў 1928—29 годзе. Адносная вага прыватнага гандлю ў гэтым годзе ў БССР складзе 23,6 проц. супроць 19,5 проц. у СССР.

Разглядаючы другую частку нашай табліцы, мы бачым, што значэньне прыватніка ў вёсцы значна слабей, чым у горадзе. Адносная вага прыватнага сэктару ў сельскім гандлі, зьведзеная ўжо ў 1925—26 г. да $^1/_3$ усяго звароту, у 1928—29 г. скарачаецца, прыкладам, да $^1/_6$; у горадзе, аднак, яна ўсё яшчэ захоўвае за сабою $^1/_4$ усяго пасярэдніцкага таваразвароту.

Такі вынік трохгадовага процэсу аграмаджаньня ў сфэры таваразвароту краіны, вынік трохгадовага змаганьня за колектывізацыю тавараправодных каналаў і за аграмаджаныя формы сувязі паміж таваравытворцам і спажыўцом, паміж горадам і вёскай. Тыя клясавыя замяшчэньні, якія мелі месца ў сфэры гандлю, павінны, аднак, расцэньвацца ня толькі з пункту погляду аграмаджаньня самога таваразвароту, але, што значна важней, з пункту погляду таго ўплыву, які гэта замяшчэньне робіць і будзе рабіць на паглыбленьне процэсаў аграмаджаньня ў народнай гаспадарцы наогул і ў вёсцы паасобку. Аграмаджаньне памену, апрача ўсяго іншага, стварае патрэбныя ўмовы і прадпасылкі для ажыцьцяўленьня вялізарнейшай задачы па рэконструкцыі і індустрыялізацыі народнае гаспадаркі. Пролетарская дзяржава, апанаваўшы паменам, тым самым атрымлівае ў свае рукі магутны падважнік узьдзеяньня на ўсе галіны народнае гаспадаркі, сродак, які паслабляе ўплыў стыхійных фактараў і гарантуе, такім чынам, найбольш неадчувальнае ажыцьцяўленьне вялізарных гістарычных задач, што стаяць перад народнаю гаспадаркаю краіны.

* * *

Падагульняючы ўсё сказанае, мы констатуем, што апошнія гады зьяўляліся гадамі ня толькі росту народнае гаспадаркі краіны наогул, але і гадамі формаваньня і ўзмацненьня соцыялістычных элемэнтаў ва ўсіх яго галінах. Пашыранае аднаўленьне вытворчасьці народнае гаспадаркі, сьпіраль нашага гаспадарчага разьвіцьця зьяўлялася адначасна сьпіральлю аграмаджаньня, якая ўзьнялася за гэтыя гады на вельмі высокі ўзровень.

Гаспадарчы організм нашай маладой савецкай рэспублікі бясспрэчна ўмацаваўся як колькасна, так і якасна. На мяжы 1928—29 году народная гаспадарка краіны аказваецца аграмаджанай у прамысловай вытворчасьці на 78,5 проц. і ва ўсім пасярэдніцкім тавараздвароце (уключаючы і гуртовы) на 84,6 проц. У сельскай гаспадарцы гэты процэс аграмаджаньня толькі-толькі пачаўся. Мінулыя гады, аднак, і тут не „прапалі дарма", яны падрыхтавалі глебу, стварылі канечна патрэбныя прадпасылкі для гэтага процэсу, які ўжо пачаўся ў 1927—28 г. і які набудзе сваё далейшае паскоранае разьвіцьцё ў наступныя гады.

Азіраючыся назад, об'ектыўна падагульняючы пройдзены шлях, мы няўхільна павінны зрабіць вывад, што балянс мінулых гадоў зводзіцца з вялізарным плюсам на карысьць народнае гаспадаркі наогул і яе соцыялістычных элемэнтаў асабліва. Тыя перашкоды, якія пролетарская дзяржава спатыкае ў сваім разьвіцьці, тымчасовыя няўзгоды, якія прыходзіцца пераживаць на гэтым цяжкім і бяспрыкладным шляху, ня могуць зацямніць тых дасягненьняў, якія нясумненна зроблены; яны ня могуць засланіць сабою тыя багатыя пэрспэктывы, якія адкрываюцца перад нашай маладой савецкай краінай.

ДЛЯ ВЫТОКАЎ МАСТАЦКАЙ ПРОЗЫ ЯКУБА КОЛАСА [1])

А. Вазьнясенскі

Дагэтуль мы разглядалі тыя зьявы стылю, што ствараюць гумарыстычную стыхію ў апавяданьнях Я. Коласа. Цяпер мы павінны разгледзець мову яго ўжо незалежна ад гумарыстычнай стылізацыі, выўчыць яго мастацкую мову, якую ён ужывае наогул, як звычайную і літаратурную мову. Гэты сур'ёзны (не гумарыстычны) стыль аднолькава ўласьцівы як апавяданьням комічным, так і сур'ёзным. Мы разгледзім яго зноў у сувязі з асноўнымі часьцінамі яго тэматыкі—з дзеючымі асобамі яго апавяданьняў і з тымі абставінамі, што іх акружаюць.

Усе стылістычныя зьявы ў мове пісьменьніка, з пункту погляду іхнай прыроды ды ўласьцівасьцяй, распадаюцца на дзьве вялікія групы: адны з іх даюць рэальнае, навочнае, плястычнае выяўленьне, а другія—псыхолёгічнае, эмоцыянальнае. У межах гэтых двух шэрагаў маецца некалькі больш прыватных пачленаваньняў, у залежнасьці ад таго, якую мастацкую ролю выконваюць пэўныя моўныя прыналежнасьці. Стыль першага шэрагу ўжывае аўтар звычайна ў тых выпадках, калі ён малюе знадворны выгляд герояў ці рэчаў, калі дае іхныя знадворныя портрэты. Мовай-жа другой катэгорыі ён пераважна карыстаецца пры выяўленьні ўнутраных бакоў вакольных рэчаў, зьяў ды жывых істот, іх псыхолёгічнага руху. Пры гэтым больш падрабязны пісьменьнік у другім выпадку і менш—у першым. Адпаведна з гэтым і колькасьць паасобных стылістычных прыналежнасьцяй большая пры абрысоўцы ўнутраных перажываньняў і меншая ў выяўленьнях знадворных станаў.

У сваіх апісаньнях *знадворнага абліччa дзеючых асоб* ці *іх дзеяньняў* аўтар ужывае звычайна зрокавыя *эпітэты*. Ён паказвае пераважна звычайныя, якія перш за ўсё кідаюцца ў вочы, прыметы таго героя, якога ён апісвае, адзначаючы сваімі эпітэтамі ці *форму* пэўнай часьці цела чалавека (круглыя вочкі), ці яго ўсяго (худы, высокі Андрэй), ці *колер* тэй або іншай прыналежнасьці чалавечага організму (рыжыя вусы). Для абазначэньня, якраз, гэтых звычайных прымет дзеючай асобы пісьменьнік карыстаецца такімі-ж самымі звычайнымі зрокавымі эпітэтамі,

---

[1]) Гл. „Полымя" № 1.

ня ўжываючы зусім вытворных ды штучных. Яго эпітэты такія-ж простыя, якія простыя тыя прыметы, што хоча адзначыць аўтар, апісваючы таго ці іншага героя. Пры абазначэньні агульнага аблічча героя аўтар ці зазначае яго прыблізна ўзрост (стары Пятрусь, маладая Галда), ці-ж азначае яго такімі эпітэтамі, як—высокі, гарбаты ды інш.

У некаторых выпадках, ужываючы зрокавыя эпітэты, аўтар не здавальняецца толькі імі; ён тут-жа конкрэтызуе тыя прыметы, што маюцца ў іх. Так, зазначаючы тое, што вусы Сьпірыдона („Так і трэба ашуканцу") былі *сьветлымі*, аўтар тут-жа дадае: пад колер сьмятаны (188). Гэта сьведчыць, што прымета зрокавасьці, плястычнасьці ў разгляданых эпітэтах не аднолькавай якасьці; у адных выпадках гэтыя прыметы больш выразныя і пэўныя, асабліва ў тых эпітэтах, што абазначаюць афарбоўку ці колер тых або іншых рэчаў (рыжы, чорны ды інш.), тымчасам як у другіх яны больш адносныя ды ўмоўныя (стары, высокі і г. д.).

Што да тых об'ектаў, якіх аўтар праваджае эпітэтамі, дык гэта— ці цэльная постаць героя, ці-ж галоўныя яе часьціны; часьцей за ўсё адзначаюцца якасьці галавы героя, а потым і другіх яго часьцін—носа, вачэй, вусоў і г. д. Але, як ужо зазначалася пры разглядзе тэматыкі, на апісаньні знадворнага выгляду герояў аўтар спыняецца надта мала і не надоўга; з прычыны гэтага і колькасьць стылістычных сродкаў, а прыватна эпітэтаў, параўнальна з колькасьцю іх пры выяўленьні другіх бакоў акаляючых абставін, невялікая. Прыклады, найбольш характарныя для данага выпадку, можна адзначыць наступныя: „хмель пачынаў туманіць яго (Міхася) *лахматую галаву*" („Апавяданьні", 10); „ходзіць па мястэчку вураднік, пакручваючы *рыжыя вусы*" (ib., 29); „пытаўся вечарам вураднік свайго належнага *гарбатага стражніка*" (ib., 29); „*худы высокі Андрэй* вынуў люльку" (ib., 39); „выступіў Грыгор, *шырокаплечы мужык* з *рудою барадою*" (ib.,); „*круглыя, цёмныя вочкі* Міхася" (ib., 44); „стукала саракоўка аб *тоўстую мазалістую руку*" (ib., 60); „пяць *сьветлых*, пад колер сьмятаны валаскоў пад носам, каторыя азначалі сабою Сьпірыдонавы вусы" („Родныя Зьявы", 188); „такія-ж *сьветлыя*, як і вусы, вочы, *сьветлыя бровы*, каторыя з першага погляду трудна было разглядзець" (ib., 188); стораж з *чырвоным носам*" (ib., 200); „селяніну (Піліпу) з *чорнай барадою*" (ib., 202); „Юрка важна пашоў... *босымі чорнымі ножкамі*" (210) [1]).

---

[1]) Пар. таксама: „фігура Паўлюка з *маленькімі цёмнымі вусікамі*" („Апавяданьні", 45); „апусьціўшы *пасівелую галаву*" („Родныя Зьявы", 15); „заблішчэлі *старыя вочы дзеда*" (ib., 47); „круціў *стары Юрка сівою галавой*" (ib., 49); „сам быў *маладым хлопцам*" (ib., 49): „Мужыкі... мерылі *шырокімі крокамі* поле" (ib., 50); „*мазалістыя рукі* з вялікім трудом пісалі фаміліі сваіх уладзельцаў" (ib., 52); „ён (Арцём) высунуў сваю *кудлатую*, *ўскалмачаную галаву*" (ib., 128); „*тоўстыя агрубелыя пальцы* спабожна перабіралі струны" (ib., 193) і г. д.

Такога-ж характару і *параўнаньні,* ужываныя аўтарам з тых-жа самых мэтаў. Як і ў папярэднім выпадку, пісьменьнік карыстаецца параўнаньнямі для больш маляўнічага выяўленьня героя ці ў яго цэлым (стаяў Васіль, як палатно, белы), ці-ж толькі асобных яго часьцін (нос яго быў чырвоны, як бурак), але ў пэўны статычны момант яго бытаваньня, ці-ж больш за ўсё ён бярэ гэтыя спосабы стылю пры апісаньні дзеяў героя, іх руху ў тэй ці іншай форме (людзі *хадзілі,* як цені; *задрыжэў* увесь, як праступнік).

Самыя вобразы, якімі карыстаецца аўтар, бяруцца ім з рэчаў ды зьяў, такіх блізкіх да таго героя, якога ён малюе, г. зн. да беларускага селяніна; ён запазычае іх з яго-ж блізкага яму быту. У якасьці вобразных разуменьняў фігуруюць такія рэчы звычайнага вясковага ўжытку, як палатно, асіна, мурашка, бурак, баран, злодзей, вуж і г. д. Але гэты быт, паводле свайго зьместу, як вядома, надта вузкі ды абмежаваны; у ім цяжка шырака разгарнуцца мастацкай вынаходлівасьці аўтара; таму і колькасьць асобных самастойных вобразаў з гэтага, якраз, быту надта абмежаваная; з прычыны гэтага, у яго сустракаюцца часамі паўтарэньні адных і тых-жа вобразаў (як куля, Р. З., 34, 202), як злодзей (Р. З., 62, 212 ды інш.).

З прычыны таго, што дзеяньне і рух герояў у апавяданьнях, як было зазначана раней, займаюць надта многа месца, дык і агульная колькасьць параўнаньняў, якія аўтар ужывае часьцей за ўсё, якраз пры выяўленьні іх, значна большая, чым эпітэтаў. У якасьці ілюстрацый можна падаць такія: „ня раз стаяў Васіль, *як палатно, белы* ад крыўды і несправядлівасьці, выслухіваючы спавяданьні пана лясьнічага“ („Васіль, Чурыла“, 5); „успамінаў Васіль, што ў яго ёсьць жонка, ёсьць маленькія дзеткі, і рукі самі апускаліся, і стаяў ён, *як акамянелы,* маўчаў—ні слова“ (ib., 5); „морда лясьнічага... дрыжэла, *як лісьця асіны перад навальніцаю*“ (ib., 7); „дамарослага пісара цягнулі праз усю хату, *як мурашкі хрушча*“ (ib., 20); „нос яго (памоцніка пісара) быў заўсягды чырвоны, *як бурак*, і выдаваў яго шчырую дружбу з манапολькаю“ (ib., 24); „стаяў ён (сядзелец) сагнуўшыся і круціў шыяй, *як аглушаны баран*“ (ib., 27); „людзі хадзілі, *як цені*, халодныя, сярдзітыя“ (ib., 56); „толькі ён (стары Базыль), *як той стары падгніўшы дуб*, растраціўшы сваё лісьце, стаіць між зялёнымі дубамі“ (ib., 17); „ён, *як куля*, рванецца на двор“ („Родныя Зьявы“, 34); „Міхалка задрыжэў увесь, *як злоўлены праступнік*“ (ib., 36); „прылажыўшы руку да вуха, каторае *быццам гарэла* на агні, пабег дадому“ (ib., 36); „Увечар, *як рой пчолаў*, гудзелі мужыкі ў школе“ (ib., 52); „Толькі ён, *як злодзей*, крадзецца адзін“ (ib., 62); „аб‘езчык забегаў вокал лясьніка, *як ганчак*, вынюхіваючы сьляды“ (ib., 71); „Аб‘езчык, *як каршун,* зірнуў на лясьніка“ (ib., 71); „Аб‘езчык зьвіваўся, *як вуж*“ (ib., 72); (Дзямян), „вылятае, *як бура*“ (ib., 98); (Іван) „варушыўся і пакутваў, *як пасолены мянёк*“ (ib., 160); „ты (староста) гэта, *як жабрак*, нядоімкі зьбіраеш (ib., 183); „дзяўчыны-красуні, такія прыгожыя, сьве-

жыя, *як майскія краскі*“ (ib., 193); „Старшына стаяў белы, *як сьнег*“ (ib., 201); „Юрка... пазіраў сваімі сінімі, *як васілкі, вочкамі*“ (ib. 209) [1]).

Такія-ж самыя ўласьцівасьці стылю ў аўтара пры выяўленьні знадворнага выгляду тых прадметаў ды зьяў, што ствараюць абставіны, на фоне якіх дзейнічаюць героі. Пры дапамозе эпітэтаў ён малюе асобныя рэчы прыроды ці быту акаляючых вясковых абставін. Асабліва часта зьвяртаецца аўтар да эпітэтаў у малюнках прыроды. Гэта акалічнасьць зусім зразумелая, калі прыняць пад увагу, што мотывы прыроды, як гэта відаць з агляду зьместу апавяданьняў, займаюць надта паважнае месца. З бытавых абставін ён пры дапамозе эпітэтаў малюе розныя рэчы з адзеньня, памяшканьняў і г. д., г. зн. такія зьявы вясковага ўжытку, якія асабліва блізкія герою і, так сказаць, акружаюць яго з усіх бакоў.

Малюючы дзеючых асоб, пісьменьнік меў на ўвазе маляваць пэўныя бакі іх—а менавіта, агульнае аблічча, як уцалку, так і ў пэўных часьцінах, а таксама і афарбоўку, колер іх. Тыя-ж мэты ён ставіць і пры апісаньні абставін. І тут ён, ужываючы розныя, пераважна, зрокавыя эпітэты, імкнецца адзначыць агульную форму ці колер усяе рэчы (над белаю зямлёю, з высокага пацямнелага неба, старыя дубы ды інш.), ці-ж асобных часьцін (блішчасты месяц, блішчастыя зораньки, касматыя яловыя вяршыны і г. д.). У рэдкіх выпадках, побач з гэтымі ўласьцівасьцямі, адзначае ён і прыметы эмоцыянальнага характару (*халодных* і чорных хвалях).

Некаторыя зрокавыя эпітэты, якія ня маюць пэўнай конкрэтнасьці, аўтар тлумачыць дадатковымі заўвагамі; так, кажучы пра высокі дубовы пень („Малады дубок“), ён больш дакладна адзначае вышыню яго; ён кажа: высокі, *у палавіну чалавека.*

Паўтарэньні асобных эпітэтаў у пісьменьніка здараюцца вельмі часта. Гэта тлумачыцца тым, што аўтар звычайна адзначае самыя агульныя ўласьцівасьці знадворных абрысаў і фарбаў наўкольных рэчаў (высокі, зялёны ды інш.), а кола стылістычных разуменьняў для іх досыць абмежаванае. Роўным чынам, адзначаючы агульныя формы рэчаў шляхам зазначэньня на прыблізны ўзрост іх, пісьменьнік таксама надта абме-

[1]) Ці яшчэ прыклады: „галава (старосты) была, *як саганец*—ніводнай мысьлі ня выцісну з яе“ („Апавяданьні“, 22); „і цяпер чалавек даццаць“ „падазроных“ жыхароў бяз мейсц бадзяюцца, *як басякі*“, (ib. 26); „Твар яго быў белы, *як-бы вымараны мукой*“ („Родныя Зьявы“, 67); „Андрэй стаяў, *як аглушаны*“ (ib., 67); „*як гад*, сіпеў аб'езчык“ (ib., 71); „хрыпеў ён (Максім), *як зьвер*“, (ib. 72); „Максім нахмурыўся, *як-бы цень лёг на яго лоб*“ (ib., 82); „Андрэй, *як праступнік*, апусьціў галаву“ (ib., 83); „убег ён (Пілip) у воласьць, *як куля*“ (ib., 202); (старшына) „хадзіў па воласьці, *як сам цар...*, а гэты сагнуўся, як жабрак, і маўчыць, *як немка*“ (ib., 202); „Юрка цэлы дзень, *як злодзей*, туляўся па зарасьлях“ (ib , 212); „Юрка так перапужаўся, што ня мог узварухнуцца, *якбы ён акамянеў*“ (ib., 213); „ён (Юрка) калоціцца, *як асіна*“ (ib., 221); „Юрка дзень за дзень гас, *як тая куравая газоўка, каторай бракуе газы*“ (ib., 231); „Юрка, *як пасынак*. пазіраў з душнай і смроднай хаты“ (ib., 231).

жаваны ў слоўных сродках; таму ён часта і ўжывае такія эпітэты агульнага характару, як „стары“, „малады“ ды інш.

Прыклады эпітэтаў: „*касматыя* яловыя вяршыны трасьліся“ (3); „*блішчасты месяц*, як *кружок залаты*“ (11); „*гара высокая і прыткая*“ (16); „над *белаю зямлёю* зьвісьлі *бясформеныя сівыя хмары*“ (42); „пакрыты *чыстым настольнікам*“ (43); „Тарасавы сыны выбіралі *цёмны куток*“ (ib.); „харошанькую *зялёную, купчастую елачку* паставілі каля стала“ (45); „з *высокага пацямнелага неба блішчатыя зоранькі*“ (47); „пасядалі ў салях за *шырокімі і доўгімі сталамі*“ (17); „могілкі, абкопаныя *нявысокім пяшчаным валам*“ (50); „*высокі, у палавіну чалавака, дубовы пень* ясна выдзяляўся сярод дзеравяк і сьвяціў сваім *сьветлажоўтым верхам і сьвежымі трэскамі* вокал, а *шырокая разложная верхавіна* і *адсечаныя сукі* пазіралі так нявесела“ (55); „ён прапаў у *халодных і чорных* ад *змроку хвалях Нёмана*“ (78) і г. д.[1]).

Што да другога спосабу, якім карыстаецца аўтар у данай галіне — параўнаньняў, дык яны ўвогуле маюць у сабе тыя-ж самыя ўласьцівасьці, што былі зазначаны ўжо раней. Аўтар ужывае гэтыя параўнаньні

---

[1]) „*Белаваты дымок* падымаўся“ (43); „Маці паклапацілася напхаць *мяккі сяньнік* і прыгатаваць *чыстую пасьцель*“ (44); „*у полі шырокім* ляжалі... хаты“ (48); „*крывыя подпісы* мужыкоў“ (52); „Максім угледзеў *маладую бярэзінку* з абломанымі галінкамі“ (55); „стаяў глухі шум *старых хвой і ялін*“ (56); „*высокія асіны і бярозы* прылучалі зрэдку і свой голас“ (56); „*маладыя высокія елкі* ўжо разгарнулі свае *кашлатыя зялёныя лапы*“ (56); „зьняў з-за плеч сваю *старасьвецкую стрэльбу*“ (56); закрыў *зялёным мохам*“ (56); „*старая вярба* шумела“ (59); „*высокае, роўнае, выноснае*, як точанае, яно (дрэва) здавалася, сумыслу тут вырасла“ (59); „сьвяціліся вокны мужыцкіх хат *чырвонымі і бледнаватымі плямкамі*“ (62); „жалобна шорхаў *сухі заваяўшы ліст*“ (68); „*вострая сталь* глыбока ўрэзалася *ў маладое дрэва*“ (63); „*чорная карова*... і *чырвоны конік* уставіліся пільна“ (73); „Андрэй... упаў... *на халодную і мокрую зямлю*“ (78); „расьцілалася *поле, голае, пустое, ababранае*“ (85); „стаялі *парыжэлыя стагі*“ (85); „былі даўней шырокія рэкі“ (88); (конік) „выгінаў сваю *худую шыю з курчатаю грывай* і борзда драбязіў *таўставатымі ножкамі*“ (91); „*старым касьцям* куды лепш было-б ляжаць“ (97); „начлежнікі выбіралі *высокі, сухі груд*“ (99); „за лугам чуць-чуць выступала сваім *чорным абрысам зубатая палоска* яловага лесу, а над ім мігацелі *чырвоныя стужкі* трывожных зарніц“ (100); „гэтыя *тоўстыя вязы* казалі яму“ (Сьцяпану) (111); „*Далёкая цёмная палоска* лесу абвязалася наміткаю сіняватай смагі“ (126); „зьвярнуў з *шырокай дарогі*“ (146); „прасунулася *маленькая, чорная, жвавая жывёлка*“ (167); „афарбаваным пад *бурачны квас*“ (188); „выбілася з зямлі *тоненькая чырвонаватая травінка*“ (204); „з яшчэ *болей тоненькіх зялёных ніточак-травінак*“ (204); „*маладая расьлінка* стаяла“ (205); „стары лес закрываў яе“ (ib.); „ніхто не замячаў *маладой травінкі*“ (205); „*маленькая хвойка* ня ведала“ (206); „хвойка... была ўжо даволі *высокім дрэвам* з *купчастаю верхавінаю*“ (207); „узгорачак жаўцеў сваім *чысьценькім пясочкам*“ (214); „царква весела выглядае сваімі *высокімі вежамі* з *зялёнага вянку стройных ліпак* і *купчастых бярэзін*“... (214); „ён пазіраў на *зялёныя пагоркі*, на *маладыя ўсходы* ярыны“ (215); „выбраўшы *высокую старую хвою*“ (216); „неба над ім было зацягнута *чорнымі* ўгары, *купчастымі з чырвонымі краямі* хмарамі“. „Зьнізу гэта *чорная хмара* падпіралася *чырвонымі вялізарнымі слупамі*“(224); „над яго магілкаю стаіць *высокі крыж*“ (232). „Вецер... асушаў роску з *зялёнага лісьця* яго“ (235) і г. д.

і для тлумачэньня рэчаў ці зьяў у іх адзіным цэльным выглядзе (лес, закрыўшыся белым інеем, усё роўна як узлажыў к сьвяту чыстую кашулю) ці ў асобных часьцінах (вырысоўваліся ў небе іх вяршыны, як крыжыкі, як вежы царквей). Часьцей за ўсё ён карыстаецца імі для больш яркай конкрэтызацыі тых ці іншых прымет пэўнага разуменьня, якое маецца ў межах тэмы параўнаньня. Ён конкрэтызуе ці якасьці, якія выражаюцца прыметнікамі (з шырокімі, як заслонка; халодная, як жалеза, ды інш.), ці дзеяньні дзеяслоўных формаў (цягнуўся, як падкова; усхліпвала, як маці, страціўшы дзяцей сваіх, ды інш.).

Як і ў папярэднім выпадку, малюнкі вобразаў параўнаньняў аўтар бярэ з тэй-жа самай бытавой крыніцы, асабліва блізкай да простага абыдзеннага жыцьця беларускага селяніна. Гэта—такія вобразы як: воўчае вока, заслонка, сьвяточная чыстая кашуля, крыжы цэркваў, падкова і г. д. У гэтым стасунку пісьменьнік круціцца ў тым-жа самым коле слоўных вобразаў, якім ён карыстаецца і ў папярэднім выпадку. Прыклады параўнаньняў: „Здалёк ваконца (у хаце) здавалася *воўчым вокам*“ (3); „блішчасты месяц, *як кружок залаты*, стаяў“ (11); „хто (быў) у кажусе з шырокімі, *як заслонка*, каўнярамі“ (18); „лес перастаў хістацца, маўчаў, закрыўшыся белым іхнеем, усё роўна *як узлажыў к сьвяту чыстую кашулю*“ (42); „стройныя елкі падымалі свае галовы высока над другімі дзярэўямі і хораша вырысоўваліся ў небе іх вяршыны, *як крыжы, як вежы царквей*“ (42); „Тарасава пасада стаяла каля самага лесу, каторы цягнуўся, *як падкова, роўным поўкругам*“ (42); „сковарады весела бранчалі на прыпеку, і мяккія, гарачыя аладкі, *як грушы*, кідаліся спрытнаю рукою Касі“ (43); „борзда, *як грыб*, вырастала гара“ (55); „новыя дзярэўі былі нізкія, крывыя, няўдалыя, *як сухотныя*“ (57); „раса блішчала ранкам, *як сьлёзы*“ (57); „зямля зморшчылася, *як старуха*, пакалолася і плакала“ (67); „белыя хмаркі, *як пух*, плывуць“ (4) і г. д. [1]).

---

[1]) „Адзінокі месяц плыў над ёю, *як сярэбраны круг*“ (33); „сярэбраны месячык то круглы, то вузкі, *як серп*, як хораша сьвеціць“ (4); „дарога мая *чуць віднаю шэраю ніткаю* ідзе“ (5); „распаўзьліся па полю, *як чэрві ў нягоду*, бедныя мужыцкія хаты“ (6); „божыя зоркі, *як саромлівыя дзяўчаткі*, пазіралі на зямлю“ (8); „хвалі Нёмна, што *пакручастым зьмеем* абвівае“... (18); „гэты дуб крыху пахіліўся на бок, як *падгуляўшы гаспадар*“ (25); „вада то ўздымала яе, то адпускала, то раскідала ва ўсе бакі і гуляла ёю, *як вецер дымам*“ (25); „сіняе неба ласкава зьвесіцца над зямлёю, *як маці над калыскаю*, дзе ляжыць яе любае дзіцятка“ (33); „плыт плыве па ёй (вадзе) лёгка, *як трэска*, толькі ў нартох зьвіваецца ён, *як вужака*“ (44); „дваровае поле, *як падкова*, акружылі іх благія палеткі“ (49); „шырокая разложная верхавіна і адсечаныя сукі пазіралі так нявесела, так сумна, *бы тыя пакінутыя бацькам дзеці*“ (55); „*Як дарагі нябожчык*, стаяў ён (дубок) у вачох беднага лясьніка“ (58); „халодная, *як жалеза*, вада плюхала ў пустыя берагі і ўсхліпывала, *як маці, страціўшы дзяцей сваіх*“ (78—79); „Максім нахмурыўся, *як-бы цень лёг на яго лоб*“ (82); „вісела хмурае неба, *як кепска загаранае поле*“ (85), „А можа яны (галінкі) шапталі што Андрэю, *як шэпча маці*, схіліўшыся над дзіцем“ (87); „Мікола калаціўся, *як асінавы ліст*“ (94); „луг быў голы, *як бубен*“ (99); „зоры, *як божыя матылёчкі*, трапыхаліся“ (100); „*як крумкачы на падлу*, накінуліся

Як відаць з паданых прыкладаў, аўтар у сваіх выяўленьнях знадворнага боку тых абставін, што ён малюе, абмяжоўваецца толькі малой колькасьцю пэўных зьяў стылю, галоўным чынам, эпітэтамі ды параўнаньнямі; імі ён пераважна і опэруе, як выяўленчымі стылістычнымі сродкамі. Крыху іншым пісьменьнік робіцца, калі пераходзіць да абрысоўкі ўнутраных станаў тэй-жа самай асярэдзіны, якую ён малюе. Тут, як ужо зазначалася, ён перш за ўсё значна больш падрабязны і значна больш спыняецца на выяўленьні гэтага, якраз, моманту; дзякуючы гэтаму, значна павялічваецца і колькасьць стылістычных зьяў, якія ўжывае ён для данага выпадку, хаця па сваіх формальна-поэтычных прыметах яны тыя-ж самыя, што і ў папярэднім выпадку; і тут аўтар ужывае тыя-ж самыя эпітэты ды параўнаньні, як галоўныя стылістычныя спосабы выяўленьня.

Пры апісаньнях псыхолёгічных станаў сваіх герояў, а таксама і акаляючых іх рэчаў аўтар часта ўжывае адзін спосаб, які праходзіць амаль праз усе разгляданыя намі апавяданьні; гэты спосаб, які выражаецца, галоўным чынам, пры дапамозе эпітэтаў, часткова і параўнаньняў, ёсьць у тым, што аўтар уводзіць у свае выяўленчыя сродкі якуюсь адцягненую мэтафізычную аснову: стылістычна яна выражаецца найчасьцей неазначальным займеньнікам—нейкі, некі, нешта і г. д. Яна звычайна становіць сабой азначэньне ці эпітэт, для разуменьня якое ў сваім зьмесьце таксама мае пэўныя моманты таямнічасьці, невядомасьці ды мэтафізычнасьці; сюды, напр., належаць такія разуменьні, як: сіла, трывога, страх, жуда, таямніца ды інш. Час-часом здараюцца выпадкі абазначэньня гэтай таямнічасьці і пры дапамозе адпаведных прыметнікаў, напр.: нявідзімы, страшны, нячысты, невядомы і г. д., якія звычайна таксама ставяцца ў ролі тых эпітэтаў, што характарызуюць тое ці іншае разуменьне. Часамі аўтар ужывае ў такіх выпадках неазначальны займеньнік—нешта, штось, злучаючы яго з адпаведным прыметнікам, сугучным яму па сваёй таямнічасьці: нешта цяжка, штось страшное ды інш. У большасьці выпадкаў гэта таямнічная сіла, якая дзее на героя ці ёсьць у акаляючых яго абставінах, пахмурнага, сярдзітага характару (страшное, грознае ды інш). Адзін раз ён нават конкрэтызуе гэта разуменьне, кажучы, што пэўна, пад нейкай сілай трэ' разумець сілу нячыстую (Р. З., 103). Часамі, аднак, яна мае

на гаспадарку старога нябожчыка" (110); „палоска лесу абвязалася наміткаю сіняватай смагі, *як маладзіца хусткаю, каб ня так пякло* сонца" (126); „стаў узьнімацца сіні дымок, *як пара з катла*" (135); „зьвіўся, *як вуж*" (147); „сьветлая мінуціна мігалася яму, *як адзінокая зорачка ў бязрадасную восень*" (158); „блох у нас, *як пяску*" (170); „ні—адна матка не магла так прыгожа ўбраць сваё дзіця, *як убрала сонейка гэту травінку*" (204-205); „яны (мурашачкі) клапаціліся, бегалі, *як перакупшчыкі-жыдкі на кірмашы*" (205); „вось прыляцеў беленькі матылёк, *як чыстая сьняжынка*, блішчучы на сонцы сваімі крыльцамі; а вось снуюць малюсенечкія матылёчкі, чырвоненькія, сіненькія, жоўценькія, усё роўна *як зьбіраюцца яны на баль*—так прыгожа ўсе убраны! (215—216). „Хмары, *як мухі над гаршком куцьці*, віліся чорным роем над зямлёй" (238) і г. д.

становкі характар, выражаючы сабой сьветлыя настроі ў прыродзе ці ў чалавеку—нейкая бяспрычынная радасьць і г. д.

Як спосабы стылю, такія выразы ствараюць атмосфэру эмоцыянальнай таямнічасьці і ў той-жа час зацікаўленасьці чытача, бо ў яго, дзякуючы гэтай інтрыгуючай сіле, часта незразумелай і таямнічай, зьяўляецца пэўная зацікаўленасьць да таго малюнку, што ён рысуе жаданьне давесьці агляд яго да канца, каб даведацца аб выніках уплыву гэтага надпрыроднага фактару. Цяпер адзначым выпадкі рознастайных выражэньняў для гэтага спосабу, галоўным чынам, пры дапамозе азначэньняў і эпітэтаў: „*некая глухая трывога* залезла ў душу Алесі“ (4); „*абмылкаю нейкаю* прышоў на сьвет гэты чалавек“ (лясьнічы) (6); „ён маліўся богу, едучы цераз гэтае *страшнае месца*“ (12); „скарэй-бы ад гэтага *нячыстага месца*“ (13); „*нейкая цёмная* сіла пазайздросьціла шчасьцю людзей“ (55); „каркалі крумкачы і наганялі нуду на душу людзей *невядомым страхам* палохалі сэрца“ (56); „*страшны шум* пайшоў па „мёртвым полю“ (57); „прайшоў *страшны момант*, і стала спакойна“ (57); „*нейкая беспрычынная радасьць* расхадзілася па ўсіх закутках яго цела“ (100); „*нейкая сіла* (ведама, нячыстая) не давала людзям спаць на гэтым месцы“ (103) і г. д. [1]).

Ёсьць некалькі прыкладаў, калі аўтар разуменьне аб таямнічай нябачнай сіле ўводзіць і ў вобразы сваіх параўнаньняў; вось такія выпадкі:

„Лапы то падымаліся, то апускаліся, *як-бы лавілі нявідзімага ворага*, каторы не даваў спакою і запраўляў трасьціся лес... („Апавяданьні“, 3), „нічога не магло разглядзець вока адзінокага Васіля; усё роўна *як нехта выкінуў* яго непатрэбнага, беднага, у гэтую зяўру страшнай ночы“ (6); „хацеў Юрка пабегчы, ног ня можа аддзерці ад зямлі, *як-бы іх хто прымураваў*“ (Р. З., 224).

Незалежна ад зазначанага спосабу, агульнага для ўсіх апавяданьняў аўтара, у стылі Я. Коласа, што ўжываецца ім пры выяўленьні ўнутраных

---

[1]) „Ціхая скарга грымела ў небе *страшным голасам бога*“ („Апавяд.“ 58); „і куды ты нясеш мяне“, „*няведомая дарога*“ (Р. З., 3, 5). „Далёкае, *невядомае сіняе неба!*“ (3); „*сьпевы* былі *нейкія невясёлыя* і яму стала маркотна (25). „Асабліва *нешта страшнае і няпрыветнае* прыгатаваў яму густы алешнік“ (35); „былі мамэнты, калі ў Лукашову душу ўлівалася *нейкая горасьць* і туманіла яе“ (43); „*нейкі страх і трывога* душылі яго“ (58); „*нейкая жуда* ахапіла Андрэя“ (62), „і было *штось страшное* ў гэтым нямым спакою лесу“ (63); „Андрэй першы раз пачуў, што [*нейкая сьцяна* вырасла ў гэту ноч між ім і Максімам“ (68); *нейкі холад* прабег па ўсім яго целе“ (69); „у сярэдзіне ў яго *нешта* заныла“ (74); „Андрэй быў павярнуўся, кабісьці назад, але яго цягнула *нейкая сіла* да гэтай кучкі“ (81); „ужо два тыдні, як над сялом павіс *нейкі страх* і трывога, чаканьне *чагось страшнага і неадваротнага*“ (90); „ён (Тамаш) чуў, што *нешта цяжка* навалілася на яго плечы“ (102); „ззаду за ім павінна быць *нейкая грозная сіла*, ад каторай і нясьлі яго непаслушныя ногі“ (127); „як-бы *нейкая злая воля* неадступна цягнулася за Іванам“ (155): „і столькі ў іх (зыках) было... *нейкай патайной жальбы*“ (206); „Юрку здавалася, што гэта ня хмарка, а *нейкі сьвяты* стаў на небе і моліцца“ (215); „мяне сягоньня мама клікала да сябе,—сказаў з *нейкаю таемнаасьцю* ў голасе Юрка“ (230) і г. д.

псыхолёгічных рухаў, трэба адрозьніваць, як і раней, дзьве тэмы: з аднаго боку, душа дзеючых асоб, іх унутраныя настроі, думкі ды жаданьні, а з другога—унутраныя рухі сярод тых рэчаў знадворнага сьвету, што акружаюць героя ды жывуць разам з ім сваім жыцьцём. Гэтыя дзьве тэмы выяўляюцца аўтарам неаднолькава. Як і пры абрысоўцы знадворнага боку тых об'ектаў, што ён малюе, ён быў больш падрабязны пры апісаньнях знадворнага сьвету, прыватна-ж прыроды, такім-жа ён застаецца і тут. Над псыхолёгіяй герояў ён спыняецца менш, як на ўнутраных дзеяньнях розных зьяў прыроды. Таму і стыль яго колькасна багацейшы ў другім выпадку, чым у першым.

Што да агульнага характару стылістычных сродкаў, ужываных аўтарам у сваіх апавяданьнях для абедзьвюх адзначаных тэм, дык яны, паводле сваёй мастацкай якасьці, досыць далёка стаяць ад тых, што ён браў пры сваіх выяўленьнях знадворнасьці акаляючай асярэдзіны. Гэтыя стылістычныя сродкі або адцягнутага характару, або эмоцыянальна-псыхолёгічнага.

Прыватна, эпітэты, якімі аўтар карыстаецца і тут у шырокіх разьмерах, досыць выразна падзяляюцца на дзьве групы, між якімі, аднак, ёсьць шмат супольнага; з аднаго боку, эпітэты эмоцыянальныя, псыхолёгічныя, а з другога—адцягненыя. Першыя з іх, такія, як: горкі, ціхі, хмурны гнеўны, суровы і г. д., ён ўжывае для абазначэньня пэўных *эмоцыянальных* станаў героя ў той момант яго бытаваньня і дзеяньня, які аўтарам малюецца. Цікава пры гэтым зазначыць, што большасьць эмоцый, адзначаных пры дапамозе гэтых эпітэтаў, маюць характар цяжкіх перажываньняў. Сюды належаць такія прыклады: „*горкія думкі* (Васіля) кружыліся над яго галавою“ (5); „далей гэтых граніц ня ходзіць *забітая прыніжаная душа* простага чалавека“ (6); „*бесталковыя дзікія думкі* заварушыліся“ (6); „вецер падхапіў яго *немы крык*“ (7); „а вунь там відаць *худы змучаны заплаканы твар Алесі*“ (7); „*хмурныя гнеўныя зоркі*“ (48); „зоркі кінулі *суровы погляд*“ (48); „сьпяваў ён доўгія, нудныя песьні, песьні нядолі“ (Р. З., 7) ды інш. [1]).

Больш рэдкія выпадкі радасных пачуцьцяў, перажываных героямі апавяданьняў; можна адзначыць такія прыклады:

---

[1]) „*Дзікі крык* вырваўся сам проці волі Васіля („Апав.“, 7); „беспрыменна падазрыцельны!—сказаў стражнік *ціхім і працяжным галасам*“ (29); „вочкі былі поўны *ціхіх думак*“ (44); „многа *горкіх думак* бушавала ў душы Тараса“ (46); „*глухая злосьць* на праклятую гару падымалася ў сэрцы людзей“ (56); „Чаму (неба) не асушыш нашы *горкія сьлёзы?* не супакоіш *хворую душу і сэрца?*“ (Р. З., 4). „Мужыкі хадзілі з *хмурнымі тварамі*“ (50); „такія *нядобрыя думкі* апанавалі цяпер Андрэя“ (76); „ласьне чалавек ня мае права хоць на адну мінуту, *сьветлую мінуту ў жудаснай імгле цёмнага жыцьця?*“ (158); „Мы, далёка пакінуўшы за сабой вясну свайго жыцьця, часта сядзімо каля гнілога карыта *растрэсеных думак і абманных* надзей“ (195); „Усе гэтыя зыкі ішлі з глыбіны *праўдзівай душы*“ (206); „прагнаць *нядобрыя думкі*“ (229); „*гарачыя сьлёзы* абмачылі яе“ (232); „аб гэтым судзяць *мудрыя і кемныя людзі*“ (235) і г. д.

„Паўлюк быў *слаўны хлопец!*“ (44); „гаварыў ён і залівауся *вясёлым сьмехам*“ (Апавяд., 45); „бяда, гора, голад і холад злучыліся, каб прагнаць згэтуль усякую *весялейшую думку, ясьнейшы сон*“... (48); „пісар меў на рэдкасьць *чуткую душу, мяккае сэрца і жывое слова*“ (Р. З., 149); „*прыемнае пачуваньне агульнага здаволеньня* ахапіла ўсё яго (пісара) цела“ (166); „хто з нас... не парываўся, увесь аддаўшыся ў абладу *сьветлым марам*, у невядомую даль“ (195) і г. д.

Апрача эпітэтаў, якія ў даным выпадку становяць для аўтара галоўны мастацкі сродак для выяўленьня псыхолёгіі героя, можна адзначыць і прыклады ўжываньня *параўнаньняў*, але надта мала.

Усе гэтыя параўнаньні ў большасьці выпадкаў маюць адцягнена псыхолёгічны характар і тлумачаць тыя ці іншыя душэўныя станы герояў ці-ж станы больш складаныя („ціха было на сэрцы“, *як ціха была сама ночка*“ (Р. З., 8), або-ж звычайнымі зьяўляюцца эмоцыянальныя рухі герояў („лаяўся пан лясьнічы, *як дзівы майстар свайго дзела*“ (Апавяд. 6); „*як чалавек, каторага агарнулі грэшныя жаданьні*, Андрэй наўперад азірнуўся“ (Р. З., 59); „*як чалавек, катораму няма чаго баяцца*, пашоў уладжывацца каля гаспадаркі“ (73—74). Самыя вобразы параўнаньня, як відаць з прыкладаў, маюць мала конкрэтныя малюнкі—адцягненыя—„як дзівы майстар свайго дзела“—якія пераходзяць часамі ў малюнак прыроды з эмоцыянальнай афарбоўкай: „як ціха была сама ночка“.

Пры апісаньні *абставін* у іх унутраных станах пісьменьнік карыстаецца тымі-ж самымі спосабамі стылю і таго-ж самага мастацкага характару, што і пры выяўленьні псыхолёгіі герояў: эпітэты.

Ён ужывае іх, каб надаць эмоцыянальнасьць, адухоўленасьць няжывым рэчам і зьявам. У гэтым выпадку стылістычна выяўляецца той спосаб аўтара, пра які ўжо была гутарка раней, менавіта, яго імкненьне адухавіць, паказаць у чалавечым абліччы ўсе зьявы і рэчы ў акаляючай асярэдзіне. Дзякуючы псыхолёгічным эпітэтам, няжывая рэч выступае ў жывым выглядзе; так, ён ужывае такія эпітэты: „маленькае ваконца хаткі *смутным значком* пазірала ў поле“ (Апав., 3); „якія здарэньні маглі прылучыцца з Васілём у гэту *неспакойную ноч*“ (4); „у ахвяру *сярдзітай буры*“ (6); „*вясёлы вечар!* ўсе нецярпліва чакалі“ (44); „ногі яго ўсё нясьлі... у гэты *страшны пануры лес*, дзе пяпер так цёмна і жудасна“ (Р. З., 62); „*шэрае, невясёлае жыцьцё* прайшло“... (158); „*цярплівыя камяні* і тыя нылі ад жару і лопаліся“ (57); „*болей сьмелы вецер* гаварыў грамчэй“ (13); „гэта дуб, звалены *бязжаласным тапаром*“ (56) [1]) і г. д.

---

[1]) „Каб скарэй збавіцца ад *сабачай* службы“ („Апавяданьні“, 5); „бедныя *коні* варушыліся ўсім целам“ (41); „настала ночка новага году, ночка хаця *марозная, але ціхая, спакойная*“... (47); „песьні волі разьліваліся на ўсіх кутках шчасьлівай старокі“ (55); „ня чутно ўжо было там *вясёлых песень*“ (56); „пугач і сава ўночы сьпявалі ім „вечны спакой“ сваім *нудным крыкам*“ (56); „лес, поле, луг з *нуднаю мальбою* пазіралі на неба“ (57); „*як добра ў ціхую ночку*“ (4); „*горкаю ўпёкаю, ціхаю скаргаю*

Эпітэты адцягненыя аўтар бярэ, як гэта было і раней, каб адзначыць велічыню рэчаў ці пэўных станаў, а таксама і для адзначэньня часу (адцягненага), у які бярэцца пэўная зьява; прыклады: „была ўжо глыбокая ноч“ („Апавяданьні“, 4); „устрапянула іх згроза вялікая“ (48); „блеск (зорак) пераліваўся дзіўнымі колерамі нязьлічоных агнёў“ („Родныя Зьявы“, 100); „з вялікага страху бедны жолуд задрыжаў“ (14) і г. д.

Зноў-жа рэдкія выпадкі конкрэтызацыі некаторых эмоцыянальных эпітэтаў у такім прыкладзе: „чаго ён (Андрэй) прышоў сюды варушыць і трывожыць яго цяжкі, блізкі да сьмерці сон“ („Родныя Зьявы“, 63). Аўтар эпітэт „цяжкі“ больш дакладна азначае словамі: „блізкі да сьмерці“. Па-за гэтых тлумачальных заўваг адцягненыя эпітэты даюць вобразы, неабмежаваныя ў сваіх разьмерах; з прычыны гэтага, успрыйманьню чытача адкрываецца шырокая прастора для яго вынаходлівасьці ды фантазіі пры конкрэтнай пабудове сабе таго малюнку, што дыктуецца вобразам эпітэту.

Асабліва відочна гэту прастору для чытацкага выабражэньня адкрываюць адцягненыя параўнаньні, якія аўтар ужывае пры выяўленьні данае тэмы. Дзякуючы таму, што тыя слоўныя выразы, якія ствараюць вобраз, у параўнаньні звычайна больш многалікія, чым у эпітэтах, з прычыны гэтага і малюнкі, якія ён рысуе, больш шырокія. Параўнаньні, што ёсьць у Я. Коласа, у даным выпадку выключна амаль адцягненага характару; таму і абставіны, якія ён малюе, дзякуючы свабодзе вынаходлівасьці чытача, абарачаюцца ў малюнкі з шырокім ды рознастайным зьместам. Вось прыклады:

„Вяршыны трасьліся, *як у шалёным танцы*“ („Апавяданьні“, 3); „гэты кут аставаўся глухі, акамянелы, і сьвет жыцьця новага адскаківаў ад яго, *як адскаківае луч сонца ад ледзяной гладзі*“ (4); „жыцьцё яго (Васіля) устала прад ім, *як жывое*, усё роўна, як пазіраў ён на яго, як на адзін цэлы закончаны вобраз уніжэньня і крыўды“ (5); „жаласна ківаліся каласы ў полі, то кланяліся зямлі, то падымаліся к небу, усё роўна, *як прасілі яны* ратунку“ (57); „дубы спакойна, *як чалавек, каторы ўсё пераведаў на сьвеце, усё пражыў і ўжо нічога новага не чакае ад жыцьця, апроч сьмерці*“ (Р., З. 18); гэты першы зык быў падобны да *цяжкога адрывістага кашлю*, каторы вырываўся з глыбіні надарваных грудзеў сухотніка“ (63); „усё вокал была так глуха, так нёма, усё роўна, *як закамянела, або вымерла*“ (66); „ціха стагнала праз сон сьвіньня такім *змарнелым стамлёным галаском, усё роўна, як-бы ёй заставалася тры*

плывуць“ (Р. З., 6); „многа ўсякіх зьмен часоў бачылі гэтыя *нямыя сьведкі* прошласьці!“ (18); „устануць прад вачыма *дзіўныя малюнкі роднай вёскі*“ (34); „сабакі. пабрахаўшы, замаўкалі, і патрывожаная ноч яшчэ цяжэй насядала на *халодную, сырую зямлю*“ (58); „неба ціснула яе сваім *густым і цяжкім змрокам*“ (66); „сабакі чулі гэты страх *магільнай цішы*“ (66); „*гэта маўчалівая і страшная ноч* не дала яму ніякага адказу“ (67); „ноч *доўгая, жудасная, трывожная ноч*, яшчэ цяжка аблягала зямлю“ (67—68); „гэта была *цяжкая і неспакойная ноч* у жыцьці Андрэя“ (69) і г. д.

чвэрці да сьмерці" (67); „яна (сьвіньня) спакойна ляжала ў сваім бярлогу і, здавалася, ніколечкі ня дзівілася, *як-бы даўно ведаючы, што і чалавек зазвычай бывае* сьвіньнёй" (73); шумелі паціхоньку хваёвыя галінкі, *як-бы віталі першы сьняжок*" (87) і друг.

Канечна трэба сказаць яшчэ некалькі слоў пра стылістычныя зьявы, што зьяўляюцца выражэньнем лірычнай манеры аўтара ў яго апавяданьнях, якая часамі выступае і ў апавяданьнях другой групы. Больш багата ды рознастайна яна выяўляецца ў апавяданьні „Думкі ў дарозе", якое, як зазначалася, становіць сабой лірычны верш у прозе. Асабісты ўдзел аўтара, праўдзівей, яго хваляваньне і зацікаўленасьць у ім, выяўляецца цэлым шэрагам стылістычных спосабаў—воклічамі, пытаньнямі ды паўтарэньнямі. Усе яны пераплецены адно з адным, з прычыны чаго і ўнутраны настрой аўтара, які яны выражаюць, выступае асабліва рэзка ды выразна. Апрача таго, гэтая-ж самая псыхолёгічная напружнасьць падкрэсьліваецца і тым, што адзначыныя слоўныя сродкі лірычнага ўдзелу аўтара зьвяртаюцца да рознастайных кліматычных цэнтраў. Так, ён зьвяртаецца з пытаньнем да дарогі, малюнак якой ён толькі што даў: „і куды ты нясеш мяне, невядомая дарога?"... (3). І тут-жа непасрэдна ён зьвяртаецца да неба, падкрэсьліваючы свой зварот да яго шэрагам воклічаў, паўтарэньняў ды пытаньняў: „А неба! Далёкае, невядомае, сіняе неба!" (3)... „Далёкае неба, сіняе неба! Чаму не дасі адказу на нашу пакуту, на нашы надзеі, на нашы блуканьні? Чаму не асушыш нашы горкія сьлезы?"... (4). Далёкае неба! Сіняе неба! Што ёсьць на сьвеце дзіўнейшае, як ты" і г. д. (4). Гэтыя стылістычныя зьявы прыстасоўна да тэй самай тэмы (неба) паўтараюцца яшчэ некалькі разоў і далей. Потым аўтар азіраецца на свой родны край, на сваю родную вёску ды выяўляе свае пачуцьці да іх пры дапамозе тых самых воклічаў ды паўтарэньняў. „О, мой родны край!" (5)... „Як нявесела, як няпрытульна пазіраеш ты, мужыцкая вёска, сірата між людзкой будовы!" (6)... „О, мой родны край!" (6) і г. д. У выніку ўсё апавяданьне насычана слоўнымі выразамі лірычнага характару, якія надаюць і ўсяму твору такі-ж сама лірыка-псыхолёгічны характар.

Падобную-ж лірычную зацікаўленасьць аўтар выяўляе і ў апавяданьні „Злучыліся". Ён наогул з напружнай увагай сочыць за гісторыяй маладога героя Юркі, але імкнецца перадаць яе ў эпічна-спакойных тонах. Прынамсі стылістычна асабістая прысутнасьць мастака ў значнай часьціне апавяданьня не заўважаецца. Але ў моманты высокай напружнасьці яго спакой канчаецца, і ён асабіста выступае на поле дзеяньня. У гісторыі Юркі гэта адбываецца тады, калі герой правініўся перад мачыхай сваёй (разьбіў гаршчок з малаком), і яму пагражала вялікая кара. Аўтар тады кажа:

„Ня дай божа, каб застала яго мачыха... А мо' было-б і лепш. Аддубасіла-б за адным разам—і канец. Або мала ўсчувала яго мачыха? Ці не яго гэта плач напаўняў двор бадай ня кожны дзень?.. Ці ня ён, зьня-

важаны і пакрыўджаны, шчаміўшы зубы, ляжаў на цьвёрдай пасьцельцы, уткнуўшыся тварам у саламяную сваю падушку, каб спыніць крык болю і ўтрымаць сьлёзы? Ці не яго гэта грудзі паліліся агнём жаласьці і нявыказанай жальбы? А што будзе цяпер? Як вывернешся з гэтага ліха?“.. (213).

Сваімі пытаньнямі мастак імкнецца згадаць далейшы лёс героя і да пэўнай меры забясьпечыць ды захаваць яго ад суровых вынікаў яго правіннасьці.

Ён адцягвае разьвязку гэтага эпізоду, прымушаючы Юрку выправіцца ў поле да ўлюбёнай ім елкі. Тут аўтар зноў, шляхам воклічаў ды зваротаў, дае знак, што ён сам прымае ўдзел: „І, трэба сказаць, харошае тут месьцечка!.. Ах, як тут прыгожа! А сонейка добранька і прыветна грэла тут!“ і г. д. (213—214). Гэты ўдзел аўтара пры дапамозе тых самых стылістычных сродкаў заўважаецца і далей, пакуль герой ня вышаў шчасьліва з таго становішча, што стварылася.

Часамі пытаньні аўтара адначасна з лірызмам выконваюць, як гэта было ўжо адзначана прыстасоўна да гумарыстычнай мовы, і задачы композыцыйнага характару. Яны лёгічна зьвязваюць часьціны твору і ў той-ж час палягчаюць аўтару задачу апавяданьня. Прыклады такога ўжываньня пытальных сказаў можна адзначыць у апавяданьнях „Старасьць ня радасьць“ і „Малады дубок“. У першым з іх аўтар ужывае пытальныя сказы пры пераходзе ад апісаньня сьветлай маладосьці героя Базыля да яго сумнай старасьці. Абрысаваўшы яго маладыя гады, ён пытае: „І дзе яно ўсё падзелася? Ці было ўсё гэта?“ (16). Гісторыя старасьці, якая апісваецца далей, і зьяўляецца адказам на пастаўленыя пытаньні. Ці ў другім апавяданьні: „Як яна (расьлінка хвойкі) сюды папала?“ (205) зьяўляецца звычайным зьвяном між малюнкам цяперашняга стану елкі „цянюсенькая ножка, а на ёй угары на два пальцы ад зямлі выплелася з яшчэ болей тоненькіх нітачак-травінак прыгожая каробачка; на самым версе гэтай каробачкі сядзела цёмная шапачка“ (204) і г. д.) і яе мінулага („на гэта пытаньне, прыведзенае вышэй, можа адказаць адзін толькі вецер“... (205).

Застаецца яшчэ адзначыць, што ў межах сур'ёзнай гутаркі аўтара, як пэўная рэмінісцэнцыя ці рэфклексыя ад яго сьмеху, маецца шэраг языковых моўных зьяў з адзнакамі гумарыстычнымі. Амаль выключна гэты гумарыстычны струменчык выяўляецца ў лаянках, якімі часамі карыстаецца аўтар і ў гэтых апавяданьнях, а потым у прыказках і прымоўках, што маюць гумарыстычнае адценьне і ўваходзяць звычайна ў склад параўнаньняў. Прыклады для першых выразаў:

„Чорт яго разьбярэ, хто жыве тут не на абмылцы“ („Васіль Чурыла“, 6); „у злосьці назваў Грышка Базыля Насалём, а Базыль Грышку абазваў Рабэйзаю“ („У старых дубох“, 21); „Якому-ж лысаму чорту гатаваў я гэты дубок?“ („Малады дубок“, 78); „Дзе цябе чэрці душаць?“ (ib., 79); „Чорту лысаму!“ (ib. 80); „Каб ты ногі паламаў, каб

ты дарогі ня бачыў!“ (ib. 85); „шэльма“ („Злучыліся“, 216); „Уй, батрак сусьветны!“ („Казкі жыцьця“, 237) і г. д.

Прыклады для другіх: „папасьці ў турму або чорту на скавараду“ („Васіль Чурыла“, 6); „Хоць на пупе круці“ (Калядны вечар“, 45); „Хто ўкраў парасё, таму і ў вушох пішчыць“ („Малады дубок“, 64); „Тырчаў на дарозе пень, пакуль за яго не ачапляліся, а сталі чапляцца—пню ня стрымацца“ (ib., 82); „Цяпер твая споведзь паможа мне, як мёртваму кадзіла“ (ib., 84); „Вароны паважаюць яго (крумкача), як жыды рабіна“ („Казкі жыцьця“, 234); „высушу, як шкурат у Пятроўку“; (ib., 237) і г. д.

Разгляд мастацкага стылю Якуба Коласа дае магчымась вызначыць пэўныя агульныя вывады аб ім. Зусім ясна ў мове пісьменьніка адзначаюцца дзьве стыхіі—гумарыстычная і сур'ёзная. Кожная з іх мае свае слоўныя сродкі выразу, стыль пэўнага характару. Сярод іх пануючым спосабам стылістычнага выяўленьня, найбольш улюбёным аўтарам, зьяўляюцца эпітэты і параўнаньні. Другія мастацкія моўныя зьявы ён амаль ня ўжывае. Тая і другая стыхія знаходзяцца ў цеснай сувязі з конкрэтным зьместам тэматыкі яго творчасьці. Лірычны спосаб апавяданьня аўтарам ужываецца досыць вузка і выражаецца звычайнымі ды характарнымі для яго сродкамі мастацкай мовы.

VI

Гістарычны разгляд мастацкага стылю Якуба Коласа, констатаванага раней, значна цяжэйшы, чым тлумачэньне тэматычнага боку яго твораў. Нават для вызначэньня частковай сувязі з адпаведнымі літаратурнымі традыцыямі стылістычнага характару канечна патрэбна падрабязнае дасьледваньне іх з боку поэтыцкай мовы. Тымчасам гэты бок мастацкай творчасьці дасьледваны надзвычайна мала. З прычыны гэтага, нашы гістарычныя дасьледзіны пры тлумачэньні стылю Якуба Коласа будуць самымі агульнымі.

Калі тэматыка гумарыстычных твораў Я. Коласа аказалася ў пэўным паралелізьме творчасьці „натуральнай школы“ і, прыватна, з гогалеўскай, дык, само сабой зразумела, і ў галіне стылю мы маем рацыю прыпушчаць такую самую аналёгію. Гэтае прыпушчэньне мае чыста тэорэтычныя падставы, бо, як ня раз ужо зазначалася, стыль твораў пісьменьніка знаходзіцца ў цеснай сувязі з іх зьместам. Больш пільны разгляд гэтага пытаньня практычна пацьвярджае высунутае палажэньне.

У сфэры стылю гумарыстычнага Я. Колас працягвае далей традыцыю гумарыстычнай мовы. Асобныя спосабы яго знаходзяць для сябе адпаведнасьць у спосабах гогалеўскага гумору.

Адзначаная намі індывідуалізацыя мовы дзеючых асоб нашага пісьменьніка становіць адзін з спосабаў, якім Гогаль карыстаўся асабліва шырака і рознастайна. У яго кожная асоба ў сваім стылі выяўляе сваё

ўнутранае аблічча, таму яго мова заўсёды глыбока індывідуальная. Калі нават яго героі па сваіх моральных якасьцях належаць да аднэй групы і такім чынам у гэтых адносінах становяць сабой аднародную масу, дык у галіне мовы кожны з іх зьяўляецца ў поўнай меры пэўным і выразна акрэсьленым індывідуумам. Апрача таго, рознастайнасьць спосабаў індывідуалізацыі мовы ў Гогаля знаходзіцца ў залежнасьці ад таго, што пэрсонажы яго твораў належаць да самых рознастайных соцыяльных груп.

У руках Я. Коласа гэты спосаб мае больш вузкае прыстасаваньне. Гэта тлумачыцца тым, што пераважная большасьць яго дзеючых асоб належаць да аднаго пэўнага соцыяльнага кола—беларускага сялянства, якое ў сваім агульным разумовым абліччы і ў сваёй мове аказваецца досыць аднастайным мастацкім матэрыялам. Яго героі гавораць на аднэй сялянскай мове, якая ў вуснах кожнага з іх гучыць амаль аднолькава. Індывідуалізацыю мовы ў шэрагах гэтых герояў правесьці надзвычай цяжка. Толькі для пэўнай часткі сваіх пэрсонажаў, а менавіта для тых, хто другога соцыяльнага паходжаньня і стану, чым большасьць іх, ён ужывае гэты спосаб, каб і ў гэтай галіне — у мове—адрозьніць іх, выдзеліць іх з агульнай масы.

Стылізаваныя параўнаньні, якімі шырока карыстаецца Я. Колас, асабліва пры характарыстыках сваіх герояў, маюць для сябе паралель у мове таго-ж самага Гогаля, для якога гэта зьява была адным з улюбёных спосабаў. Праўда, у адносінах да зьместу тых вобразаў, што ўваходзяць у склад параўнаньня, абодва пісьменьнікі адрозьніваюцца адзін ад аднаго досыць рэзка. І той і другі часта бярэ матэрыял для параўнаньняў з галіны акружаючых зьяў, сучасных кожнаму з іх. Так, у Гогаля мы маем параўнаньні, вобразам для якіх зьяўляюцца розныя чыноўнікі яго часу: „Козел дребезжал резким голосом, *как городничий*"; „пустился бежать, *как мужик, которого только что выпорол заседатель*". Тымчасам у Я. Коласа гэтыя вобразы ўзяты з яго сучаснасьці: „вураднік пазіраў на прыстава так, *як-бы ён японскага мікаду забраў у плен*". Паралелізм іх у галіне данага спосабу ёсьць, якраз, у тым, што і той і другі зьвязваюць яго зьмест з пэўнымі сучаснымі кожнаму з іх абставінамі. Гогаль бярэ вобразы параўнаньняў з жыцьця дробнай шляхты, а Я. Колас—з жыцьця сялянскага. Значыць, пры неаднолькавым зьмесьце ў фармальных адносінах, яны аднолькавыя.

Таксама і параўнаньні, выражаныя панібрацкай таварыскай мовай, зусім роўналежныя такім самым параўнаньням у Гогаля. Такой мовай расійскі пісьменьнік карыстаецца вельмі часта. Як Гогаль уводзіць у свае апавяданьні шэрагі асоб, зусім невядомых па ходу твору—якога-небудзь Сьцяпана Іванавага Курачку з Гадзяча, які апавядаў „гісторыю", ці якую-небудзь Агафію Федасееўну, тую самую, што адкусіла вуха ў засядатаря, так і Я. Колас гаворыць пра розных—Марціне Паліваны, Сымоне Очэпе, Давідзе Рэзгіне—ды іншых асобах, адзін усяго раз названых і незнаёмых чытачу.

У галіне ўжываньня гіпэрболь таксама можна адзначыць пэўную адпаведнасьць. Гогаль ужывае іх у шырокіх разьмерах. Карыстаючыся сродкамі ўзмацненьня абшару, часу, чысла, аб'ёму, меркі і г. д., Я. Колас опэруе, галоўным чынам, гіпэрболямі мерак („*надымілі люлькамі, што і галоў іх ня было відаць*"), зьвяртаючыся, аднак, да іх, як да сродкаў мастацкага выяўленьня, параўнальна, рэдка. Поўная роўналежнасьць між пісьменьнікамі ёсьць у галіне ўжываньня тых ці іншых лаянак. У Гогаля яны шырокай хваляй уліваюцца ў яго творчасьць, адбіваючы індывідуальны разумовы вобраз кожнага героя, які карыстаецца гэтымі выразнымі сродкамі, з прычыны гэтага лаянка ў яго вызначаецца большай рознастайнасьцю. Я. Колас у гэтых адносінах таксама дае надзвычай багаты лексыкон лаянак, але гэты лексыкон сьведчыць аб аднароднасьці соцыяльнага складу асоб, якія ўжываюць гэтыя лаянкі; як відаць з нязначнай колькасьці прыкладаў, паданых вышэй, у шмат якіх выпадках мы маем шэраг паўтарэньняў гэтых лаянак. У гэтых адносінах між пісьменьнікамі вялікая розьніца, абумоўленая соцыяльнымі ўласьцівасьцямі тых герояў, якіх малююць гэтыя аўтары. Але ў галіне мастацкіх мэт, дзеля якіх абодва яны карыстаюцца лаянкамі, між імі амаль поўнае супаданьне. Я. Колас бярэ іх у большасьці выпадкаў для выяўленьня стану гневу; для тых-жа самых мэт пераважна карыстаецца імі і Гогаль. („Типун бы тебе под язык, старая ведьма! Тебе какое дело?"; „Чорт бы тебя схватил в бане за пуп!") ды інш.

Ва ўжываньні спэцыфічных слоўцаў для розных мастацкіх мэт абодва пісьменьнікі ідуць поруч. У таго і другога ў гэтай галіне пэўна адчуваецца вялікае штукарства. Але з пункту погляду крыніцы гэтых выразаў між імі ёсьць вялікая розьніца. У Гогаля у пераважнай большасьці гэтыя словы зьяўляюцца яго асабістай выдумкай (пикенция, „Пульпультик", „Монмуня", „немчура, катай-валяй, финтирлюшки, подмасьливать, спускают на кур'ерских" ды інш.), якія ў значнай сваёй часьці потым увайшлі ў расійскую мову і зрабіліся ўласьцівасьцю звычайнай мовы. Тымчасам Я. Колас ужывае, галоўным чынам, тыя якраз спэцыфічныя слоўцы, якія ўжо ёсьць у народнай беларускай мове; ён бярэ іх адтуль ды прыстасоўвае для мэт мастацкага выяўленьня. Бясспрэчна, сярод іх ёсьць пэўны процант выразаў, выдуманых самым пісьменьнікам, але аддзяліць яго індывідуальную выдумку ад народных лаянак вельмі цяжка, бо мы пакуль што ня маем навуковага слоўніка жывой беларускай мовы.

Роўным чынам, карыстаньне прыслоўямі ды прымоўкамі ў таго і другога пісьменьніка мае шмат аднолькавых рысаў. Гогаль часткова карыстаўся гэтымі выразамі ў тым выглядзе, у якім яны ўжо выпрацаваны народнай мовай і зьяўляліся яе агульным набыткам („ругнуть во все бока"; „хоть святых вон выноси", „пошла писать губерния" ды інш.); часткова-ж ён на ўзор народных ствараў свае ўласныя („загнуть слово", „ввернуть слово", „пошли писать чушь и дичь" ды інш.). Тое самае мы бачым і ў Я. Коласа.

У галіне лірычных адхіленьняў зьвяртае на сябе ўвагу сваім падабенствам ды адпаведнай манерай і ў Гогаля спосаб ужываньня Я. Коласам сур'ёзнага тону пры апісаньні нікчэмных і дробных рэчаў. Толькі ў нашага пісьменьніка гэта ўласьцівасьць выяўленьня ўжываецца звычайна, як у свой час зазначалася, пры асабістых выступленьнях аўтара, тымчасам як Гогаль да гэтага высокага стылю зьвяртаецца пры індывідуалізацыі мовы дзеючых асоб („Из дамских благовонных уст устремились к Чичикову множество намеков и вопросов, проникнутых насквозь тонкостью и любезностью“; „Пазволено ли нам, бедным жителям земли, быть так дерзкими, что бы спросить вас, о чем мечтаете?“; „Где находятся те счастливые места, в которых порхает ваша мысль?“; „Можно ли знать имя той, которая погрузила вас в эту сладкую долину задумчивости?“) ці-ж апісаньне акружаючай асярэдзіны і ўчынкаў герояў („Будочник... закричал спросонья что стало мочи, кто идет?; но, увидев, что никто не шел... поймал у себя какого-то зьверя и казнил яго тут-же у себя на ногте, после чего уснул опять по уставам своего рыцарства“).

У сфэры тэй самай лірычнай манеры апавяданьня пэўнае падабенства мае спосаб ужываньня пытаньняў, воклічаў і зваротаў для выяўленьня асабістых звычайна гістарычных настрояў мастака. Гэта мы бачым у Я. Коласа. Тое самае дае у сваёй творчасьці і Гогаль. Ён выпрацаваў пэўны спосаб выяўленьня сваіх нібы-та гіронічных пачуцьцяў радасьці („А какими пирогами накормит моя старуха! Что за пироги!.. А масло!.. Боже ты мой, каких на свете нет кушаньев!“), зьдзіўленьня („Господи боже мой, Николай Чудотворец! какой у него дом в Миргороде!..“ „А какой богомольный человек Иван Иванович!“), абурэньня і г. д.

У кожным разе значная частка мастацкіх сродкаў гумарыстычнай мовы Я. Коласа працягвае традыцыю Гогалеўскай школы з тымі зьменамі, што дыктуецца ўласьцівасьцямі самой тэматыкі. Аднароднасьць яе ў нашага мастака значна скарачае магчымасьці ўжываньня рознастайных спосабаў мастацкага стылю. Тымчасам рознастайнасьць мастацкага зьместу ў Гогаля цягне за сабой такую-ж самую ўласьцівасьць і ў галіне выяўленчай мовы яго.

Што да вызначэньня традыцый для сур'ёзнага стылю Я. Коласа, дык у гэтай галіне пры поўнай амаль адсутнасьці дасьледваньняў мастацкай мовы натуральнай школы, прыватна, дасьледваньняў тых пісьменьнікаў— Тургенева і Дастаеўскага,—якія маюць ўжо пэўны паралелізм з нашым мастаком у галіне тэматыкі твораў, даць якую-небудзь конкрэтную адпаведнасьць няма магчымасьці. Толькі развагі самага агульнага характару прыпадаюць на лёс гэтай часьціны нашых дасьледзін.

Мы адзначылі ў Я. Коласа дзьве стыхіі ў галіне гэтага, „другога“, стылю: адну відавочную, плястычную і другую—эмоцыяльна-псыхолёгічную. Першая з іх асабліва блізкая да традыцый і прынцыпаў „натуральнай школы“, прыватна, Тургеневу. Ня цураюцца пісьменьнікі гэтага

кірунку і другой стыхіі, але яна ў іх займае ўжо далёкае месца: яна ўваходзіць, звычайна, у іх творчасьць, як другарадны, часамі як выпадковы элемэнт. Яе сапраўднае поле чыннасьці—романтызм; тут яна знаходзіць для сябе поўнае прызнаньне, ставячы плястыку выяўленьня на задні плян.

Пры выяўленьні стыхіі першага шэрагу мы адзначылі тое, што яна ёсьць у апісаньнях знадворнага боку дзеючых асоб і фону, на якім яны выступаюць. Гэта манера нашага пісьменьніка знаходзіць сваю адпаведнасьць у творчасьці Тургенева. У яго таксама пры абрысоўцы, якраз, знадворнага выгляду тых герояў і рэчаў, што ён малюе, прэвалююцымі аказваюцца стылістычныя сродкі плястычнага характару, галоўным чынам, зрокавыя.

Прыватна-ж у галіне ўжываньня эпітэтаў відаць досыць вялікі паралелізм. У Тургенева, як зазначаюць дасьледнікі яго [1]), зрокавыя эпітэты сярод другіх зьяўляюцца пераважнымі па сваёй колькасьці. Ён ужывае іх, малюючы выгляд героя, у прыватнасьці, яго твар, рост, голас, валасы, вопратку і г. д. (Рядчик из Жиздры был невысокого роста, плотный мужчина лет 30, рябой и курчавый, с тупым вздернутым носом, с живыми карими глазками и жидкой бородкой, „Певцы"). Ужываючы эпітэты гэткага, якраз, роду, пісьменьнік імкнецца намаляваць *„дакладны портрэт"* тэй асобы, што ён выводзіць на сцэну, прымусіць чытача *„ўбачыць"* героя, які выступае ў творы.

Роўным чынам, такім-жа самым зьяўляецца расійскі пісьменьнік, калі малюе прыроду. „Палітра фарбаў і колераў асабліва багатая ў Тургенева,—кажа пра яго дасьледчык;—горача кахаўшы прыроду і тонка адчуваўшы хараство яе, ён найбольш пільна працаваў над малюнкамі, якія рысавалі яе—над сваімі апісаньнямі, надаючы асаблівае значэньне падрабязнасьці іх. Пры гэтым ён успрыймае прыроду, галоўным чынам, зрокава, і таму натуральна павінен быў найбольш удасканаліць у сябе зрокавы эпітэт" [2]).

Той-жа самы характар відавочнасьці ды плястычнасьці выступае ў Тургенева і пры ўжываньні ім параўнаньняў. У вялізнай большасьці сваёй усе яны рэчавага адчувальнага характару. Як зазначае аўтар спэцыяльнай працы аб гэтых зьявах стылю ў Тургенева [3]), пісьменьнік бярэ іх з такіх галін, як чалавек ды прырода (параўнаньні з дрэвамі, красамі, з ветрам і г. д.), з сьвету жывёл (параўнаньні з рознымі групамі ды жывёламі), з галіны тых ці іншых рэчаў і г. д. Нават калі мастак запазычае іх з галіны „літаратурных рэмінісэнцый", напр., з клясычнай

---

[1]) Бар. Б. Лук'яноўскі. Эпитеты у Тургенева. Творчество Тургенева, зборнік артыкулаў пад рэд. І. Н. Разанава ды Ю. М. Сокалава. Москва, 1920 г., стар. 140—151.

[2]) Ib., стар. 146—147.

[3]) В. І. Д'яканаў. Сравнения Тургенева. „Тургенев и его время". Першы зборнік пад рэд. Н. Л. Бродзкага, Масква, 1923 г.

літаратуры, то і ў гэтым выпадку ён бярэ чыста пластычныя параўнаньні (Санін „вспомнил ее мраморные руки, подобные рукам олимпийских богинь“, „Вешние воды“).

Характар гэтых стылістычных сродкаў у Я. Коласа, як было зазначана раней, такога-ж відавочнага, фізычна-адчувальнага характару. Крыніца іх паходжаньня таксама рэальнага характару; гэта—сьвет акаляючых яго рэчаў ды зрокава ўспрыйманых зьяў. Значыць, у данай галіне наяўнасьць працягу ў нашага пісьменьніка традыцый натуральнай школы, прыватна, Тургенеўскай творчасьці. Гэта ня можа выклікаць ніякіх спрэчак. Мы ня кажам пра залежнасьць Я. Коласа ад Тургенева. Наша мэта ў даным выпадку, як і наогул у галіне вызначэньня гістарычных сувязяй,—вызначыць, хаця-бы ў агульных рысах, тую сфэру літаратурнага разьвіцьця, у межы якой павінен быць залічаны і наш пісьменьнік. Калі мы ставім пэўныя зьявы яго творчасьці ў пэўныя суадносіны з творамі пісьменьнікаў Гогаля, Тургенева, Дастаеўскага ды інш., дык мы бярэм гэтых мастакоў толькі ўсяго як найбольш тыповых і выдатных прадстаўнікоў тэй літаратурнай плыні, у межах якой, бясспрэчна, знаходзяцца літаратурныя сымпатыі і нашага аўтара. Гэтыя пісьменьнікі—усяго толькі сьцяг тэй школы, да якой павінен быць залічаны і Я. Колас.

У галіне стылю эмоцыянальнага псыхолёгічнага наш пісьменьнік больш блізкі да традыцый романтычнай творчасьці. Яго мастацкая мова ў гэтым выпадку пераважна романтычная. Асобныя спосабы яго, канстатаваныя намі, пры параўнаньні іх з адпаведнымі зьявамі романтычных твораў, даюць амаль поўную аналёгію.

Я. Колас, як было зазначана раней, больш падрабязны тады, калі малюе ўнутраныя бакі таго об‘екта, якога ён выяўляе, чым калі знадворныя яго бакі. Гэта зьява ў поўнай меры зразумела, калі ўзяць пад увагу, што сфэра ўнутраных адносін значна багацейшая на зьмест, чым знадворных; таму яна, само сабой зразумела, і вымагае больш шырокага мастацкага выяўленьня. Варта толькі для прыкладу падаць творчасьць Дастаеўскага, які так глыбака заглянуў у псыхолёгію чалавека і так падрабязна яе запісаў, каб мець відавочны ўзор для данага выпадку. Я. Колас таксама дае шэраг спроб гэткага-ж характару, асабліва ў тых выпадках, калі галоўнай мэтай сваёй мастацкай творчасьці ён ставіць сабе выяўленьні ўнутранага сьвету чалавека („Малады Дубок“, „Злучыліся“).

Але гэта рыса ў творчасьці нашага мастака знаходзіць сваю адпаведнасьць у романтычнай поэтыцы, якая, што вядома, ставіла ў аснову мастацкай творчасьці сфэру ўнутраных адносін, сьвет пачуцьця — ці актыўнага ці-ж мэлянхолічнага. Романтыкі далі найбольш высокія ўзоры мастацкага выяўленьня ўнутраных таямнічых перажываньняў чалавечай душы, далі поэтыцкія малюнкі таго Stimmung‘а (настрою), у якім яны імкнуліся згадаць бясконцыя пачаткі жыцьця, якое нельга выявіць. У нашага пісьменьніка мы маем усяго толькі пэўны далёкі водгалас ад гэтай

усёахапляючай зацікаўленасьці да псыхолёгіі чалавека, якi ў яго мастацкіх выяўленьнях да таго-ж набывае рэальны характар.

Больш выразна гэта романтычная традыцыя выяўляецца ў паасобных зьявах мастацкай мовы Я. Коласа, якой ён карыстаецца, малюючы ўнутраныя псыхолёгічныя рухі тэй асярэдзіны, што ён выяўляе.

Вышэй было адзначана, што маецца пэўны водгук ад фантастыкі романтызму. Стылістычна гэта выявілася ва ўжываньні шэрагу адцягнёных выразаў (нейкі, нешта ды інш.) для абазначэньня прысутнасьці асобнай надпрыроднай сілы, якая прымае ўдзел у дзеі твору. У романтыкаў пачатак цудоўнага (merveilleux) быў сапраўднай „поэтыцкай машынай" іхных твораў і канонам іхнай поэзіі. Стылістычна яно абазначалася шэрагам такіх выразаў як: wunderbar, wundersam, wunderlich, seltsam і г. д. У гэтыя словы яны ўкладалі дзівосны фантастычны зьмест, у якім паасобныя часьціны станавілі сабой поэтыцкія вобразы, меўшыя пэўныя абрысы і формы (сьвет мітаў і казак), лёгка ўспрыйманыя чытачом. У нашага-ж пісьменьніка гэта merveilleux абарачаецца ў зусім адцягненае нешта, выступае ў выглядзе нейкай сілы, ня маючай ніякіх рысаў. Вобразнасьць гэтых фантастычных постацяй тут зусім пацьмянела, пакінуўшы ўсяго толькі адзін адцягнены касьцяк. Аб сваяцтве са старым мітам романтычных чартоў ды ведзьмаў гэтага „нешта" сьведчыць тое, што часамі, як ужо гаварылася, аўтар конкрэтызуе гэта разуменьне, зазначаючы, што ў ім ёсьць, якраз, нячыстая сіла.

У галіне ўжываньня эпітэтаў ды параўнаньня для абазначэньня ўнутраных станаў таго матэрыялу, які Я. Колас малюе, ён мае шэраг роўналежнасьцяй з мовай романтыкаў. Большасьць стылістычных зьяў гэткага характару ў яго мае адбітак пэўнага суму, нудоты, ці-ж яны ўзятыя з сфэры адцягненых разуменьняў. Гэтыя-ж уласьцівасьці так характарны для романтыкаў з іх заўсёднымі эпітэтамі—сумны, мэлянхолічны, бледны, задумёны, сьвяшчэнны—ды вобразамі да параўнаньняў, як: бязмоўнасьць ночы, змрок лясоў, бязьлюднасьць гор, спакой магіл і г. д.

Мы адзначаем пэўную роўналежнасьць толькі ў галіне тых агульных якасьцяй, якія ўласьцівы ўжываным зьявам стылю ў Я. Коласа ды яго папярэднікаў. У сфэры-ж конкрэтнага зьместу яго там і тут ёсьць значная розьніца, якая азначаецца розьніцай знадворных умоў, акаляўшых творчасьць нашага мастака і пісьменьнікаў романтычных і быўшых для іх па-за эстэтычнай крыніцай. Гэтым тлумачыцца, чаму ў нашага аўтара тэматыка стылю такая блізкая да акаляўшых яго яму сучасных абставін і, апрача таго, да абставін яму родных, беларускіх.

Нарэшце, прысутнасьць лірычнага ўдзелу аўтара ў яго творы, яго лірычная манера апавяданьня таксама сьведчыць аб тым, што ён блізкі да сантымэнтальна-романтычнага стылю, для якога гэты спосаб зьяўляецца адным з самых характарных; ён знайшоў у ім самае шырокае распаўсюджаньне. І Гогаль, з якім у данай галіне мы бачылі ўжо пэўную аналёгію ў Я. Коласа, у гэтым выпадку дае яркі ўзор сваёй залеж-

насьці ад тых самых густаў романтычнага характару. Цікава адзначыць пры гэтым, што Гогаль карыстаўся гэтай манерай ня толькі з мэтаў гумарыстычных. Ён ужывае яе і пры апісаньні сваіх герояў у сур'ёзных станах, адзначаючы гэтым самым сваю асабістую зацікаўленнасьць у іхным лёсе ці ў іхным душэўным стане. Так, перадаючы жыцьцёпіс Тэнтэтнікава, ён, як і Я. Колас у апавяданьні „Злучыліся“ пры апісаньні Юркі, карыстаецца тым самым сродкам мастацкага выяўленьня („Что значили эти рыдания? Обнаруживала ли ими болеющая душа скорбную тайну своей болезни,—что не успел образоваться и окрепнуть начинавший в нем строиться высокий внутренний человек“ і г. д.).

З паданых заўваг, датычных гістарычных сувязяй Я. Коласа ў сфэры яго мастацкай мовы, зусім пэўна выцякае, што і ў данай галіне ён, як і ў межах сваёй тэматыкі, знаходзіць для сябе адпаведнасьць у тых-жа самых літаратурных плынях ды густах. Як і там, на першым месцы больш шырокая роўналежнасьць з традыцыямі „натуральнай школы“, прыватна-ж, гогалеўскай і больш вузкая аналёгія з кірункам романтычным. Але як і раней, працяг ды адпаведнасьць традыцыі датычыць, галоўным чынам, усяго толькі агульных уласьцівасьцяй ужываных ім стылістычных спосабаў. Іх конкрэтны зьмест цалкам продыктаваны ўмовамі акаляючай яго беларускай грамадзкасьці. Гэта блізкасьць да родных яму абставін пацьвярджаецца таксама і яго няўхільным імкненьнем да некаторых спосабаў народнай творчасьці. Ужываньне ім прыказак ды прымовак для мэт стылізацыі мовы сьведчаць аб яго сувязях з гэтай мастацкай крыніцай ды аб яго крэўным сваяцтве з беларускай народнай асярэдзінай.

Канец будзе

ГРАМАТЫЧНЫ СКЛАД МОВЫ Ц. ГАРТНАГА [1])

Язэп Лёсік

Морфолёгія

У разьдзеле морфолёгіі знаходзім, поплеч з формамі адзін. і множн. л., частае ўжываньне парнага ліку для іменьнікаў жаночн. і ніякага роду, напрыклад:

1) *У назоўным склоне:* дзьве сіля Дз. 8, 22, дзьве хаце Дз. 8, 31, дзьве тварыня Дз. 8, 31, дзьве кабеця Дз. 8, 33.

Іменьнікі ніякага р. ў назоўным склоне злучаюцца з лічэбнікам „дзьве", але маюць форму множн. л.: дзьве пісьмы Дз. 8, 12, абедзвя пісьмы Дз. 8, 12, дзьве крэслы Сц. 43; пяць вокан—тры на двор, а *дзьве* на вуліцу. Сц. 107.

2) *У родна-месным склоне: З вачу* П. 99, Дз. 8, 22.

3) *У творным склоне:* грашыма З. 24, 52, дзьвярыма Дз. 8, 9, С. 23, 49, вачыма Дз. 6, 2, П. 42, Сц. 301, плячыма С. 42, трайма С. 61, з абайма С. 67, абедзьвіма З. 39, абедзьвюма С. 88, усіма Дз. 6, 7, Сц. 293, П. 99, з усіма Сц. 245, і—вачмі В. 80, Сц. 88, вачамі С. 55.

Тут нават прыметнікі могуць прымаць форму на—„ма": сам сябе падбіваў на разрыў *з усіма*. Сц. 245. Няхай-бы ўсе цікавіліся адным і адзін—*ўсіма* Сц. 293.

Гэтак сама шырока ўжываюцца клічныя формы як у вершах, так і ў прозе для іменьнікаў мужч. р., напр.: сваце С. 114, Міколе С. 114, родзе П. 23, госьцю мой С. 38, званару П. 38, Карпе З. 13, суседзя В. 21, татку Дз. 8, 11, Міхаську, С. 41, майстрове П. 31, Апанасе сынку В. 63, ягамосьцю В. 57.

Цікава слова „дзеці" (дзеце?) у клічным значэньні адзін. ліку: „Я пайду па сьвеця з торбаю цягацца, а з цябе, *мой дзеці*, будуць ўсе сьмеяцца". З. 63.

У катэгорыях роду зварачаюць увагу словы: *талента*—жаноч. р. пры звычайным „талент"—мужч. р.: вялікую *таленту* В. 7; яго *твар* П. 41, мой *твар* С. 83 і—паэтаву *твар*. П. 48; гэту *папер* П. 42—жаноч. р.; немалы *боль* С., 20, і гэткім *болям* Дз. 8, 26, П. 20, ад моцнага *болю* Дз. 8, 12, насіўся *цень* П. 77, на *ложак* Дз. 8, 33—мужч. роду.

---

[1]) Гл. „Полымя" № 10, 1928 г.

Поплеч з гэтым знаходзім прыпадабненьне іменьнікаў ніякага р. на—„я“ да тых-жа іменьнікаў на—„е“ і—„о“: *вярне* П. 11 (у рыфму з „жыве“), *дзіцё* С. 42, *дзіцянёці* С. 22.

Слова „картопля“ ўжываецца толькі ў множным ліку; адзіночны лік падмяняе слова „бульбіна“ Дз. 8, 9, хоць слова „бульба“ не сустракаецца, напр.: грасаваць *картоплі* Дз. 8, 30, кошык з *картоплямі* З. 2, картопяль З. 19, Дз. 8, 9 і г. далей.

У словавытварэньні зварачаюць увагу прозьвішчы дачок, сыноў і замужніх жанчын, якія выводзяцца ад фаміліі ці ўласнага імя бацькі ці мужа, напр.: *Прыдатчанка* С. 109—ад фаміліі Прыдатны, *Карзунянка* Дз. 8, 30—дачка ад фаміліі Корзун; *Карзуніха* Дз. 8, 30 (жонка), Стэпа *Нязвычніха* Сц. 286—жонка ад фаміліі мужа Нязвычны; *Беражыха* Сц. 285—ад Бераг; *Хлёрыха* Сц. 283—ад Хлёр, імя мужа; *Нязвычнічак*, *Нязвычнічка* С. 120—сын ад прозьвішча Нязвычны; Волькі *Ярмалаішкі* С. 49, Гэлю *Сідорышку* С. 23, *Мікалаішчцы* С. 24—дачка ад бацькавага імя *Мікалай*, адкуль прыметнік прыналежны *Мікалаевы; Макарышка* Дз. 8, 33 (дачка ад Макар—Макаравы), Аксеня *Астапішка* Сц. 160, *Стэпінчык* Сц. 120 (сын ад жаноч. імя Стэпа), а таксама—*пасэсарчанцы* Т. 24.

Гэтыя фамілійныя формы слаба пашыраны ў нашай літаратурнай мове, а тымчасам яны ўпрыгажаюць мову, і пісьменьнікам варт-бы выкарыстваць іх замест звычайных бацькоўскіх прозьвішч.

Звычайна прозьвішчы (фаміліі) дачок, сыноў і жанок выводзяцца з бацькоўскіх (гаспадарскіх) прозьвішч з дадачаю да іх суфіксаў—*анка (янка)* або—*ішка* для дзяўчат,—*онак (ёнак)*,—*шнык* або—*чык* для хлапцоў і—*іха* для замужніх жанчын, напр.: Станкевіч—*Станкевічанка, Станкеўчык* або *Станкевічонак, Станкевічыха;* Куніцкі—Кунічанка, Кунічонак, Купіцчыха; Буйло—Буйлянка, Буйлёнак, Буйлічыха; Мікалаевы—Мікалаішка, Мікалайчык, Мікалаіха.

Украінскі мовазнавец О. Сіняўскі піша, што ўжываньне такіх злучэньняў для дзяўчат, як „Ганна Глывэнко, есть искажение украинского языка; должно быть—Ганна Глывэнківна і т. п. Жена же Глывэнка, Максымовыча і проч.—Глывэнкова, Максымовычева і проч.“ („Украинский язык“ 1923 г., стр. 57).

Наша правапісная камісія пры Акадэміі Навук пастанавіла ў дакумэнтах і пры офіцыяльных зносінах пісаць прозьвішчы сыноў і дачок па бацьку, а прозьвішчы жанок—па мужу, калі яны носяць адну фамілію, але ў звычайным абыходку, адзначыць і ў прыгожым пісьменстве, ня трэба сьціраць гэтых асаблівасьцяй у фаміліях, тым больш, што ў некаторых славянскіх мовах гэтыя фамілійныя варыяцыі носяць афіцыяльны характар.

У творах Гартнага часта знаходзім слова „вецер“, пашыранае суфіксам—*іска:* вятрыска Б. 30, сапнула *вятрыска.* П. 61. Гэтая форма спатыкаецца, як вядома, і ў „Слове а палку Ігараве“.

Гэтак сама зварачаюць увагу словы з суфіксам—*шч.*: любошчы. Сц. 135, *гулёшчы* С. 31 торжышча Сц. 134, пяшчышчах Т. 41, ваксоўшчык Сц. 73.

Любіць Гартны і памяншальна-ласкальныя формы прыметнікаў і нязьменных слоў, якімі так багата нашая мова, напр.: *спаткі* В. 52, *нядаўначка* Дз. 8, 30, *паўнюсенька* Дз. 6, 4, *цёпленькі* П. 31, *цяперачкі* С. 26, *цалюсенькія* С. 69, *аднюсенька* С. 78, *чысьцюсенькім* С. 76, *тошечкі* Дз. 6, 3, усе *усенькае* Т. 32.

Ужываюцца іменьнікі жаноч. р. з суфіксамі—*уля*—*ухна:* матуля С. 142, цятуля С. 40, сяструхна Дз. 8, 30.

Зварачаюць увагу дзеяпрыметнікі залежнага значэньня з суфіксам *т: заслат* Дз. 8, 29 (ад „заслаць“), *дастатая* Дз. 8, 30 (ад „дастаць“), *прадата* З. 64 (ад „прадаць“), *адчынетае* акно Сц. 186, *адчынятая* Дз. 8, 22 (ад „адчыніць“), хата *замкнута* Сц. 105 і—*дадзена* Сц. 209, як наватвор, неўласьцівы мове Гартнага.

Поплеч з правільнымі беларускімі дзеяпрыметнікамі ад прошлага часу на—*л*—(*застарэлым* Т. 37, *упалых* вачэй Т. 33, *парудзелыя* Дз. 6, 7, ліст *апалы* П. 72, *прывыклымі* Сц. 73, *пачырванелыя* С. 69, *пажоўклы* С. 79, *зьнямоглая* С. 26, *пажаўцелая* Дз. 8, 38) у мове Ц. Гартнага многа неўласьцівых нашай народнай мове дзеяпрыметнікаў дзейнага і залежнага значэньня, вытвараных на ўзор расійскай кніжнай мовы, напр.: *перажываемага* С. 92, *новападсеўшага* пасажыра Ст. 62, *сьвяцяшчы* П. 96, *затопшага* П. 97, *запёкшайся* П. 97, *хаваўшую* П. 98, *уваскросшае* П. 98, *спускаючага* П. 85, *залежачы* ураджай П. 89, *пішучым* П. 89, *зьвісшым* П. 90, *магушчы* П. 94, *прыдучыя* клопаты С. 143, хутка *нясучыміся* С. 80, *цьвітучую* вясну С. 81, *укахаўшагася* С. 86, *разыходзючыся* змрок С. 68, *расплываючымі* дарогамі С. 68, *чакаемыя* сьвяты С. 21, *пасылаемыя* С. 30, *вызваляемай* зямлі П. 77, *пяяўшай* П. 29, *убіраўшай* П. 29, *сьпячае* зямлі П. 66, *спаўшая* сіла П. 68, *вартуючая* П. 68, дзён *ідучых* П. 69, *успрэўшая* зямля П. 7, *заплесьнеўшая* столь П. 8, *зьбялеўшую* П. 8, *прасмагшую* П. 8, *ажыўшая* П. 32, *яскраблішчучых* П. 33, *набалеўшую* П. 39, *незьблядаемае* жаданьне С. 35 (расійск.: неуведаемае желание), *не збываюшчым* С. 43, *зьвешваямы* В. 127, *губляючаю* рукою С. 128, усё *спаляючаю* маланкаю В. 31, *імючых* З. 31 (расійск.: *имущих*), *карыстаючых* В. 31, *аднімаямую* Дз. 8, 25, *падмацоўмаямыя* Дз. 8, 31 (рас.: подкрепляемые), бачыў *крадучых* Гапу і Гэлю. Дз. 8, 31 (*крадучых*=якія краліся, падкрадваліся, г. зн. цішком падыходзілі) і шмат іншых.

Калі некаторыя полёнізмы ў фонэтыцы ўзяты пісьменьнікам беспасрэдна з свайго роднага дыялекту, то гэтыя формы дзеяпрыметнікаў вытвараны пад уплывам расійскай кніжнай мовы. Падобных дзеяпрыметнікаў у беларускай народнай мове няма. Калі ў навуковай мове бяз дзеяпрыметнікаў дзейнага значэньня трудна бывае абыйсьціся, то ў звычайнай мове дзеяпрыметнікі на—*шы* ў некаторых разох лёгка падмяняюцца формамі на—*л*, напр.: *прасмагшую* П. 8—*прасмаглую*, *набалеўшаю*,

П. 39—*набалелаю*, а ў іншых выпадках трэба замяняць іх апісальна, напр.: „таварыш, *што жыве са мною*", замест „таварыш, *жывучы* са мною"; мы сустрэлі чалавека, што ішоў у горад", замест „мы сустрэлі чалавека, *ішоўшага* ў горад" і г. д. Дакладней аб дзеяпрыметніках у беларускай мове мне прыходзілася гаварыць у спэцыяльным артыкуле „Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы", надрукаваным у журнале „Полымя" за 1924 г. № 2, стар. 192, а таксама ў падручніку „Граматыка беларускай мовы". (*Морфолёгія*, стар. 158—163).

У Гартнага знаходзім і такія прыметнікі, як *іхнія* С. 85, *бывалашняга* С. 80 і нават—*сёньняга* Дз. 8, 11.

Для выражэньня шматразовасьці ўжываюцца вельмі пашыраная ў народных гаворках падвойная прыстаўка „папа": *папамучыў* людзей З. 4, *папасушыў* З. 4, *папагутарыць* Сц. 187, *папацярпела* Сц. 267, *пападзужваў* Сц. 282 („Бачыш, мала ён *пападзужваў* Зосю, калі яшчэ быў тут", г. зн. „падгаворваў, пад'южваў"; у беларускіх слоўніках гэтага слова няма). Гэтак і ў народных дыялектах: *Папакраў-жа* ён у нас добра! Вот калі *папаямо* груш! У гэтым склепе, кажуць біскупы *папахованы*. (бач. маю „Морфолёгію", стар. 53).

Чужаземныя іменьнікі на—*ыя* маюць форму іменьнікаў жаноч. р. на—*а*: *канцыляра* З. 80 (канцылярыя), *да канцыляры* З. 34, *пастаца* Дз. 8, 30, (пастацыя), *пастацу* П. 23, Дз. 8, 13, *у турбацу* П. 32 (турбацыя), *ад паліцы* Дз. 8, 15 (паліцыя), але і—*рацыю* Сц. 283 (*рацыю* кажа, г. зн. слушна гаворыць), калі гэта не рэзультат стылістычнай рэдакцыйнай выпраўкі).

У слове „валадыр" Дз. 8, 22 маем суфікс—„ыр" замест—„ар": *валадар*.

Дзеясловы

1) Дзеясловы першае асобы множн. л. маюць цьвёрды зычны перад асабовым канчаткам незалежна ад таго, ці націск прыходзіцца на канчатак, ці на аснову, напр.: *атыдам* З. 112, *сядам* Дз. 8, 31, *будам* З. 19, *паедам*, Дз. 8, 14, *зайдам* Дз. 8, 9, *пойдам* Дз. 8, 9, *дастанам* Дз. 8, 9, *загінам* З. 27, *аром* 3, 4, *ня будам* П. 100, *жывом* Дз. 8, 15, *сьпяком* Дз. 8, 9, *няпяком* Дз. 8, 9, *раскладом* Дз. 8. 9, *пачном* З. 14, *вернамся* З. 31, *таўкомся* Сц. 32, *рвомся* З. 114, *зьвернамся* Дз. 8, 31, *адрыгномся* Дз. 8, 25, *астаномся* Дз. 8, 14, *абыдамся* Дз. 8, 11, вернамся З. 31.

Спатыкаюцца, але рэдка, формы і з зьмякчаным зычным, мабыць, запазычныя, напр.: *будзям* З. 6, пры „будам" там-жа З. 19, *зьвязём* П. 18, *прыедзям* З. 6, *пагледзім* Дз. 8, 31—тут маем форму 2-га спражэньня.

Як бачым, зычны застаецца цьвёрдым звычайна ў формах 1-га спражэньня, я як будзе—*маўчом*, *крычом* ці *маўчым*, *крычым*—заўважыць ня прышлося.

2) Ад „даць“ і „есьці“ маем старыя формы: *дасі* З. 34, Дз. 8, 31, *дамо* С. 43, 126, *атдамо* З. 25, Дз. 8, 41, *прадамо* З. 80, *зьямо* Дз. 8, 41.

Дзеяслоў на—„м“ у першай асобе адзін. л. замест—„у“ знаходзім у выражэньні: „А вось болей *выжам* тугі“. П. 17. (Замест „выжму“).

Канчатак—„мо(ма)“ знаходзім і ў іншых дзеясловах першае асобы множн. л., звычайна другога спражэньня: *лажымося* З. 13, *пабачымо* З. 20, 22, *стаімо* С. 106, *недасьпімо* З. 17, *высьпімася* З. 13.

3) Формы загаднага ладу з *е* у суфіксах: *не тамецеся* П. 9, *папішэця* З. 50, *бярэця* З. 6, *садземся* Дз. 8, 31, *ня крычэця* Дз. 8, 30, *пасядзеця* З. 37, *завеця* З. 9, *пасьцялецеся* З. 11, *кажэця* З. 13, *запалеця* З. 13, *баранеця* З. 15, *судзеця* З. 15, *лажэцеся* З. 17, *спеця* З. 17, *рабеця* З. 29, *закусеця* З. 20, *садзецяся* З. 19, *тачэця* П. 71, *кладзеця* П. 31, *перакусёця* С. 40, *папрасем* Дз. 8, 30, *ідзем* С. 69 і—*шліце* П. 78, яўна запазычаная форма.

Пасьля зычных у першай асобе множн. л. маем форму загаднага ладу на—„ма“: *уцякайма* С. 97, *раскіньма* П. 91, *атручвайма* С. 71, *падумайма* С. 70, *павячэрайма* Дз. 6, 3, Дз. 8, 30, *кіньма* З. 5, Дз. 8, 41.

Ад „ліць“ знаходзім загадную форму другой асобы адзін. л.: *падлей* П. 30. І наагул, ад „ліць“ маем формы без т. зв. падваеньня зычнага: *ліе* П. 23, *ліецца* П. 22, *падліе* П. 20, *паліюцца* П. 20.

4) Будучы складаны час выражаецца з „іму“: *магчыму* П. 34, *умецьму* Сц. 85, *не магчыму* Сц. 85, *мецьмяш* З. 123, *мусіцьме* П. 72, *сіяцьме* П. 91, *мялькацьме* П. 91, *зьдзяйсьняцьме* П. 71, *магчыме* Сц. 30, *рупяцьме* З. 7, *супадацьме* Сц. 63, *каштавацьме* Сц. 87, *думацьме* Сц. 97, *трымацьмем* П. 97, *выглядацьмем* Сц. 124, *вячэрацьмем* Сц. 153, *думацьмуць* Сц. 20, *ведацьмуць* Дз. 8, 35, *супыняцьмуцца* Сц. 148, *злазіцьмуць* Сц. 148, *падбірацьмуць* Сц. 148, *патрабавацьмуцца* Сц. 22.

Рэдка спатыкаецца будучы складаны час з „буду“: *будзе рабіць* Сц. 23. *будзе жыцца* Сц. 91, *будзем маўчаць* Сц. 183.

Формы з „іму“ пануюць у мове Гартнага, а поплеч з імі часта ўжываюцца формы з „мушу“ *мушу даглядаць* Сц. 123, *мусіць радавацца* Сц. 23, *мушу не адставаць* Сц. 95, *мушу зайсьці* Сц. 120, і г. далей.

У сказе „*Годзе гнулі* свае сьпіны“ знаходзім будучы закончаны час.

5) Дзеясловы другога спражэньня прыпадобнены да першага і ў 3-яй асобе адзін. л. тыя і другія ўжываюцца бяз канчатка—„ць“: а) *шанцуя* З. 4, *кажа* З. 4, *муруе* П. 67, *капае* П. 68, *піша* З. 50, *скажа* З. 51, *шануя* Дз. 8, 22; б) *не разлуча* Сц. 33, *датычэ* З. 4, *вісе* З. 4, *твора* З. 62 (творыць) *гамоня* Дз. 6, 7, *разлуча* Дз. 8,70, *хопе* Дз. 8,26, *гутора* Дз. 8,11 (гуторыць), *паловя* Дз. 8,11, *знача* З. 22. *муся* З. 31, *падыходзя* Дз. 6, 3, *любе* С. 72, *зачэпе* С. 73, *гавора* П. 23.

Рэдка знаходзім формы з—„ць“ у абудвых спражэньнях: *цячэць* С. 8, *расьцець* П. 70, *сьвеціць* П. 9.

Гэтак сама ў 3-яй асобе множн. л. дзеясловы другога спражэньня маюць форму першага спражэньня: *ня бачуць* П. 13, *лічуцца* Дз. 6,3, а таксама—*глядзючы* Дз. 6,7, *коцючы* Дз. 6,7, *молючы* Дз. 8,31.

6) Націскны асабовы канчатак—„це“ мае „ё“ і „е“: *міняцё* Дз. 8,9, *кляняцёся* С. 140, *лажыцёся* З. 13 і—*пляцяце* З. 9, *жывіце* С. 39.

7) Інфінітывы на „і“ ужываюцца ў вершах і прозе поплеч з звычайнымі формамі на „ць“: *гніці* Сц. 27 (абрыдла жывым *гніці*), *дажыці* П. 66, *пісаці* П. 44, *занядбаці* П. 44, *набліжаціся* П. 30.

Інфінітыўную форму *іці* Дз. 8, 19, *прыці* С. 149, Дз. 8,31 знаходзім поплеч з *ісьці* Дз. 8, 9, *йсьці* П. 53, *вайсьці* З. 80, як *гусьці*.

8) Зваротны займеньнік „ся“ ў вершах часам скарачаецца ў „сь“: *схіліліcь* Дз. 8, 35, *рашчыніліcь* Дз. 3, 35, *старанісь* П. 35, *апусьціліcь* П. 13, *захлёпшысь* П. 97, *управілась* Дз. 6,7.

9) Дзеяслоў „есьць“ ужываецца і ў форме „есьцека“ Дз. 8, 22, Сц. 187, „ёсьцека“ Сц. 216.

10) Сярод дзеясловаў зварачаюць увагу наступныя словы: *утлуміць* Т. 7 (не магла ўтлуміць сабе, г. зн. не магла зразумець, абясьніць), *зазрыла* С. 100 (зайдросьціла, расійск:. ревновала), *пападзужваў* Сц. 282, (нагаворваў, пад‘южваў), *злыгалася* Т. 5 (зьвязалася), *нырпаліць* Т. 175 (*нырпаліць* па горадзе Т. 175, Языкі агнявыя наўсьцяж *нырпаляюць* па цёмным мясьцінам П. 65), *не палісьцілася* Сц. 324, *лісьціла* Т. 247 (расійск.: льстить), *акольвае* Сц. 264, Т. 3 (... усё, што мяне акольвае, г. зн. *акружае*), *шнайдрым* Сц. 284, *шнайдрылі* Дз. 8, 15 (*шнайдрылі* па падвоканьню Дз. 8, 15. Нясьціхана *шнайдрым* па хаце Сц. 284), *балхвіць* (балхвіць ліха ведае што З. 2), *разбалхвіў* Дз. 8, 15 (расійск. *разболтал*), *валэндацца* С. 65 (А чаго-ж *валэндацца*, ідзем С. 65), *пацьвельваліся* (а ліхамысьнікі сьмяяліся, цешыліся, *пацьвельваліся* Сц. 323), *пацьвільваліся* (сьмяяліся і *пацьвільваліся* нават, калі ён прыходзіў на зборню. С. 31), *сумелася* С. 50 (нібы сумелася), *суміла* С. 28 (Тадосю гэта *суміла*), *швэндацца* С. 74 (надаела *швэндацца* дарма), *ашыгаць* Дз. 6,7, С. 56 (прагна *ашыгаць* хлеб, г. зн. парас.: *уплетать*), *сьвірэла* Дз. 6,4, С. 29 (*сьвірэла* газоўка на прыпечку, *сьвірэла* лянпа Дз. 6, 4), *нышпарыць* З. 4, *закапырсьціцца* С. 28 (расійск.: капризничать), *памалуй* (вось *памалуй* толькі, С. 66, г. зн. *асьцярожна*), *прыстаканіцца* Дз. 8,12, П. 14, Т. 250 (Дзе-ж ён на работу *прыстаканіцца*? П. 14. Ладымеру вельмі хацелася даць мажлівасьць Даміцэлі *прыстаканіцца* ў яго сям‘і Т. 250), *зьдзяберваяя* даўбешкаю З. 39 (моцна біць чым тоўстым і цяжкім), *не шманалі* Дз. 8, 12 (не зважалі), *шманаю* С. 44, *не шманаючы* Т. 163, *вырачылася* Дз. 8, 14 (вырачылася на яе), *кламіць* С. 44, *кламяць* (лгуць) тыя С. 77, *клыпае* П. 12, 14 *енчыць* П. 22, *соп* П. 8, *сапе* З. 114, *пасапу* чыстым паветрам П. 79, *таварышкуе* С. 76 (сябруе, дружыць), *паверуй* (Але, родная, *паверуй* і суцешся скора П. 74) *мусібыць* З. 3 (мабыць), *крулявала* Дз. 8,33, *вымерхаўшыся* С. 5,18

(Бацька... таксама быў здарава *вымерхаўшыся* і старэнна па поўніцы чэрпаў... страву С. 18[1]), *сьлібізаваў* Т. 89 (чытаў па складох), *пашлёгвала* С. 16, *чаўпецца* С. 17, *абламзаў* С. 19 (спыніў яе ля студні, *абламзаў* і давай спавядаць, лаяць да штурхаць С. 19), *нарымсьцілася* С. 22, *плявузгае* С. 24, Т. 14, не *плявузгай* Т. 55, *няўрымсьцішся* С. 73, *прыкархнула* (задрамала) С. 46, *шалабоніць* С. 44, *уталопіла* вочы ў акно С. 14, *падрабязіў* (рас.: засеменіл; „ён хутка *падрябязіў* за гору. С. 49) *запуліў* гарнец гарэлкі С. 106, *сьцігалі* (шагалі) С. 106, *мінтрэжылася* С. 144 (гэтак *мінтрэжылася* часу да гадзіны адзінаццатае С. 144), *катурхаць* Т. 67, *выпетрала* (высахла і выветрылася) Т. 44, *мерзьконуў* у бліжэйшы двор Т. 57, *закапыліў* губкі Т. 71, *спляжыць* Т. 95, будуць *русці* (?) З. 78, *разбэргаць* З. 78, *гізуя* З. 34, ня *ўпэндзяцца* З. 14, *вышчэдала* („неяк *вышчэдала* берасьценьчык малака хоць за дзён колькі“ З. 9.

Некаторыя з пералічаных слоў (напр.: *кламіць, енчыць, крулявала)*—палёнізмы, другія, як, напрыкл., *руціцца, клыпае, валэндацца, няўрымсьцішся* [2])—літоўскага пахаджэньня, узятыя пісьменьнікамі беспасрэдна з свайго роднага дыялекту. Рэшты слоў або зусім няма ў беларускіх слоўніках, або рэдка можна знайсьці ў літаратурнай мове.

Поплеч з гэтымі словамі знаходзім многа дзеясловаў расійскага пахаджэньня, запазычаных, як відаць, самым пісьменьнікам, прычым без канечнай патрэбы, бо ўсе яны могуць лёгка перадавацца адпаведнымі беларускімі словамі, якія ёсьць і ў мове самога пісьменьніка, напр.: *пахайце* П. 88 (арэце), *сумее* СЦ. 196 (патрапіць), *катайся* СЦ. 176 (вазіўся) *сьпяшылі* СЦ. 178 (сьпяшаліся), *сыграць* вясельле СЦ. 169 (справіць вясельле), *закатывацца* сосьмеху СЦ. 140, *адлічыўся* Т. 4 (рас.: отличился), *адлічалася* СЦ. 211, *пабеспакоіць* Т. 18, *прасьлязілася* СЦ. 317, *засьціг* СЦ. 269 (рас.: застиг), *азадачыла* СЦ. 294, *шавяльнуцца* СЦ. 225 (шевельнуться), *асвоіўся* СЦ. 261, не *даві* П. 36, *цяраю* (теряю) П. 43, *серджуся* П. 44 пры *злую* П. 44, *цяраем* В. 25, *нараджацца* С. 22 (наряжаться), *разжог* П. 68, *раджае* П. 69, *сумееш* П. 16, не *цярай* П. 8 і інш.

Дзеяслоўныя новатворы: паўсюдзь СЦ. 159, *паўсюджыць* П. 95, *паўсюджыла* СЦ. 288.

У інфінітыве „вісець“ зварачае ўвагу націск на першым складзе з пачатку: „Гуд машыны, рамнёў піскі будуць *вісець* над табой“ П. 22.

---

[1]) У П. А. Бузука слова „вымерхаўшыся“ няправільна тлумачыцца, як *утаміўшыся* (бач „Галоўн. асаблівасьці мовы Ц. Гартнага“ „Полымя“ за 1926 г. № 5, стар. 135). Няправільна яно тлумачыцца і ў „Белар. рас. слоўніку Некрашэвіча і Байкова“.

[2]) П. А. Бузук. „Галоўн. асабл. мовы Ц. Гартнага“ „Полымя“ № 5, 1926 г., стар. 135. Тут аўтар няправільна адносіць чыста беларускае слова „скароджаньне“ да слоў літоўскага пахаджэньня.

Іменьнікі

1) Іменьнікі ніякага р. множн. л. ужываюцца з канчаткам *а* і *ы*, напр. *каліоса* В. 58, *дрэўца* і *дрэўцы* Дз. 8, 41, *на сьвята* С. 24, *дрова* З. 2, 62, *дзяўчата* Дз. 6, 2, З. 15; *карыты* В. 2, *вокны* З. 2, *дровы* Дз. 6, 7, *словы* З. 52, *сіолы* (сёлы) В. 115, *слоўцы* Дз. 8, 12, *сьвята* і—*сьвяты* Дз. 8, 11, пад *ваконцы* Дз. 8, 40, як—*цабры* З. 2, *гарады* З. 115.

2) Іменьнікі з суфіксам—„ін" у множным ліку маюць форму з канчаткам—*е* (не пад націскам—*я*): *сілчане* Дз. 6,7, *мяшчаня* Дз. 8, 25, *капыляня* Дз. 8, 15.

3) Пры слове „маці" (*Маці* ня было дома. С. 99) знаходзім старую форму *матары* З. 26 у лаянцы (ліха матары!); у множным ліку—*мацеркі* С. 78 (тыя мацеркі); *мацяраю* С. 95, *мацяр'ю* З. 51.

4) У вадным і тым-жа творы знаходзім: старшын*я* З. 35, старшын*а* З. 38, старшын*у* З. 38.

5) Словы „галав*а*" і „царкв*а*" заўсёды ўжываюцца ў форме *голаў* Дз. 8, 22, С. 93, Дз. 6, 3, *у голаў* П. 43, *цэркаў* Дз. 8, 11 і г. далей.

6) Формы роднага склону адзін л. муж. р.: а) *з канцу* С. 103, у канцы *гасьцінцу* Т. 37, за плотам *гароду*, С. 127, *з-за столу* С. 127, у дому (?) С. 42, *ад гневу* Дз. 6, 5, *з двору* Дз. 6, 5 *з дому* Дз. 6, 6, промін *месяцу* В. 17, *з аўторку* В. 19, *с кубку* Дз. 8, 35, *да канцу* Дз. 8, 31, *да скутку* Дз. 8, 31, *ля двору* Дз. 8, 31, *з вечару* Дз. 8, 40, *ад гневу* Дз. 6. 5, *да сталу* Дз. 8, 41, В. 7, ня боляй *месяцу* Дз. 8, 12, *да парогу* Дз. 8, 26, таго *дню* Дз. 8, 12, *тыдню* Дз. 8, 12, *з полу* Дз. 8, 12, *са столу* Дз. 8, 12, *лісту* (пісьма) Дз. 8, 12, *духу* творчага П. 32, *да вечару* П. 20, *з вечару* С. 68, *з гораду* С. 79, *супачынку* П. 22, *ад двару* Дз. 8, 11, каля *месяцу* (у знач. часу) С. 147, *бяз прымусу* Дз. 8, 29, *ячменю* С. 91;

б) *аўса* С. 91, *тыдня* С. 42, *з ложка* С. 31, *да вечара* Дз. 8, 40, *агня* П. 29, з першага *дня* С. 47, *сна* П. 83.

Тут цікава, што формы з канчаткам—„у" прымаюць і іменьнікі ніякага роду, напр.: *ад паветру* С. 123, *да целу* Дз. 8, 12, *з вакну* Дз. 8, 30, В. 5, і такія мужч. р., як *с кубку* Дз. 8, 35, *з сыну* Дз. 8, 22, *да канцу* Дз. 8, 40, а некаторыя разьбежнасьці як *дня—дню, з вечара—да вечару* аб'ясьняюцца неўстаноўленасьцю гэтых формаў.

7) Іншыя іменьнікі адз. л. ў родным склоне: *любові* С. 99, 122, Сёмкавага *братка* С. 135, *бяз імні* П. 99, *ад дзіцяці* С. 71, *дзіцянёці* С. 22, *да цэрківі* Дз. 8, 11.

8) Іменьнікі жаноч. р. адзін. л. з цьвёрдаю адменнасьцю ў месным і давальным склоне звычайна канчаюцца на—„э(е)", не пад націскам на—„а(я)": *у руцэ* П. 79, *у руццэ* Дз. 8, 35, *дзяўчыня* Дз. 8, 26, *на прызьбя* Дз. 8, 12, *Вольца* Дз. 8, 14, *дачушца* Дз. 8, 14, *у хусца* З. 1, *папраўдзя* В. 3, *у вёсца* В. 8, *на лаўца* Дз. 8, 31, *жонца* Дз. 8, 14,

у ярмолца З. 21, *па даліня* Дз. 8, 14, *на падушца* З. 38, *грамацяя* Дз. 8, 11, *к рэчца* Дз. 6, 5 *аб рабоця* Дз. 8, 9, *у хаця, у духоця, пры рабоця, у старонца, на хваброца*—Дз. 8, 22, *у кніжца* Дз. 8, 15, *пры газоўца ці сьвеуца* Дз. 8, 15, *гаворца* канец В. 27.

Радзей знаходзім канчатак—„ы—і“: *на вуліцы* Дз. 8, 11, *у каморцы* Дз. 8, 9, *у люльцы* З. 3, *к хаці* Дз. 6, 5, *у каропцы* Дз. 8, 14, *на лаві* З. 11, *па праўдзі* З. 14, *на вуліцы* Дз. 8, 35, *на лаўцы* Дз. 8, 35, *у вёсцы* Дз. 8, 12, *па галоўцы* З. 52.

Гэтак сама пры мяккай адменнасцці: *у беднасьці, на душы* Дз. 8, 11, З. 62.

У мужч. і ніякім р. вельмі пашыран канчатак—„у(ю)“: *аб пасагу* С. 130, *аб гаспадару* С. 133, *аб спасеньню* С. 98, *у капялюшу* С. 40, *па твару* Дз. 6, 5, *на ложку* Дз. 6, 5, *у мейсцу* В. 21, *на мейсцу* Дз. 8, 31, *па мейсту* Дз. 8, 41, *па твару* Дз. 8, 42 (але пасьля „па“ звычайна стаіць давальны склон адзін. л.), *у саду* Дз. 8, 42, *на сталу* В. 7, *у вуглу* В. 2, *у гарнітуру* Дз. 8, 30, *па падвоканьню* Дз. 8, 30, *у багацьцю* Дз. 8, 26, *на мейсту* Дз. 8, 26, *аб дому* Дз. 8, 26, *па разуменьню* Дз. 8, 26, *аб вялікадню* Дз. 8, 11, *аб пісьму* З. 52, *на лахмоцьцю* З. 52, *у яе гору* З. 58, *па скату* П. 34, *пры гаю* З. 75, *у саду* З. 76, *на ветру* В. 79, *па заплоцьцю* З. 79, *на краю* П. 44, *на загіну* С. 81, *па долу* П. 75, *у грому* П. 75, *у проміну* П. 76, *у дыму* П. 12, *у месцу* Дз. 8, 9, *на пляцу* Дз. 8, 21, *у куфэрку* Дз. 8, 22, *у руху* Дз. 8, 15, *аб здароўю* С. 153, *аб прыезду* Дз. 8, 15, *на крэслу* Дз. 8, 22, *пры сталу* Дз. 8, 22.

Пасьля прыназоўнікаў „у“ і „на“, поплеч з гэтым, бываюць і канчаткі—„ы—і“ або—„е“ (не пад націскам—„я“): *на парозі* З. 16, *у плузя* Дз. 6, 2, *на* гэтым *тыдні* Дз. 6, 7, *на небя* Дз. 6, 2, *у небя* Дз. 6, 3, *на цьвінтары* З. 20, *на мейсцы* В. 13, 7, *у кабаце* З. 1, *у туманя* Дз. 8, 14, *у горадзі* Дз. 8, 12, *у канцы* З. 81, *на дажджы* Дз. 8, 30, *на дварэ* З. 2.

9) *Творны* склон адз. л. ад слова „дзіця“ маем *дзіцём* С. 71.

10) У *давальным* склоне множн. л. муж. роду пад націскам знаходзім звычайна стары канчатак—„ом(ём)“, які часта прымаюць і іменьнікі жаночага і ніякага роду, напр., а) *сватом багачом* Дз. 8, 9, *гаспадаром* Дз. 8, 40, *майстром* П. 90; б) *вачом* С. 68, *бацьком*, С. 54, *к бацьком* Дз. 8, 22.

Сустракаецца і канчатак—„ам“: *бацькам* Дз. 8, 22, к *вазам* Дз. 8, 11, *па дамам*, хлопцы! С. 95, *дням* П. 90, *вякам* П. 98 (у рыфму з „нам“).

Формы на—„ам“ трэба лічыць не ўласьцівымі гаворцы Гартнага. Яны трапілі ў яго мову пад уплывам расійскай мовы. Асабліва выразныя расіізмы для мовы Гартнага пасьля прыназоўнікаў „па“ і „к“: *па шляхам* Дз. 8, 16, *к вазам* Дз. 8, 11, *па дамам*, хлопцы! С. 95, *па гаспадам* С. 136, *па вуліцам* Дз. 8, 25, *па сьцежкам* Дз. 6, 7.

Звычайна-ж пасьля прыназоўніка „па“ стаіць форма меснага склону множн. л., як і ў цяперашняй нормаванай літаратурнай мове, напр.: *па бакох* П. 89, па жытох З. 5, па лясох Дз. 8. 11 і тут-жа „па блядым шчакам“ З. 50 замест „па блядых шчаках“.

11) У *месным* склоне множн. л. таксама пад націскам знаходзім стары канчатак—„ох (ёх)“: а) у мужчынскім р.: *аб сватох* С. 75 і—*аб сватах* С. 71, *на дыванох* П. 37, *у куткох* П. 33, *аб краёх* П. 61, *аб сынох* Дз. 8, 9, *у гарадох* Дз. 8, 15, *у лістох* Дз. 8, 12, *у канцох* Дз. 8, 35, *па дварох* П. 44, *у кажухох* П. 89, *на днёх* (на дніох) З. 14, *па часох* З. 99, *у вуглох* З. 2, *у агнёх* Дз. 8, 41 і тут-жа—*на вазах* Дз. 8, 11.

У другіх родах: *у вачох* С. 77 і—*на плячах* С. 75, *пры дзьвярох* С. 80, *у вачох* П. 42, *у грудзёх* П. 36, 61, *на грудзёх* С. 120, *на сьцянох* З. 1, у дзьвух *мясцох* З. 1, *па жытох* З 5.

12) Іменьнікі жаноч. і ніяк р. множн. л. у *родным* склоне звычайна маюць форму асновы, напр.: *болек* С. 92, такіх *Зось* С. 94, *вуліц* П. 96, *ліп* Дз. 6, 3, *вярбін* Дз. 6, 3, *песянь* Дз. 6, 6, *падзей* З. 130, *грамад* З. 132, *сьцен* Дз. 8, 31, *бяроз* Дз. 6, 7, *гумьон* (гумён) Дз. 6, 7, *палосак* Дз. 6, 7, *сясьцёр* Дз. 6, 7, *з гор* Дз. 6, 7, *сіл* З. 5, *сьвят* С. 25, сотні *вёрст* Сц. 28, 30, *баб* Дз. 8, 12, *плётніц* Дз. 8, 12, *вакон* Дз. 8, 30, *зборышч* Дз. 8, 25, *песянь* Дз. 8, 25, *ялін, хвой* Дз. 8, 9, *варон, сарок* Дз. 8, 9, *дачушак* (сынкоў і дачушак) Дз. 8, 15, і нават—*з вусн* П. 48 (штучная форма для рыфмы, бо паміж „сн“ няма ўстаўнога галоснага), *нівак* С. 79, *міль* С. 80, *пташак* С. 81, *шышак* С. 82, *мошак* (мошак і камароў) С. 84, *сіл, дзяўчат* П. 19, *птушак* П. 31, *помст* П. 73, *бліскавіц* П. 75, рык *кароў, авечак* Дз. 8, 33, скрып *варот* Дз. 8, 33.

Радзей знаходзім формы на—„оў (ёў)“, не пад націскам—„аў (яў)“: *сілаў* П. 43, *словаў* П. 44, *патрэбаў* С. 93, *песьняў* П. 79, *бітваў* П. 96, *жылаў* П. 99, імяў З. 131, *да сушоў* С. 81 і—*вушэй* С. 22, *зайздрасьцяў* З. 11, *з мейсцаў* Дз. 8, 14, сорак *вярстоў* Дз. 8, 9, Т. 42, Дз. 8, 15, *падводаў* Дз. 8, 11, *вочаў—ночаў* (у рыфму) П. 36, *палёў* С. 85, *машынаў* П. 22, *нябёсаў* П. 19, *куляў* П. 73, *мукаў* З. 114, але—*з зуб* (ня вымаючы люлькі *з зуб*) З. 2.

Ад *коні, грошы, людзі, дзьверы* і падобных маем наступныя формы: *коняў* Дз. 8, 30, С. 1, 113, *канёў* Дз. 6, 7, *на канёў* Дз. 8, 11, шмат *грошы* З. 11 не шануе *грошы* С. 150, *грошаў* С. 86, *дзьвярэй* Дз. 8, 11, С. 21, *людзёў* П. 85, *грудзёў* П. 57, *днёў* П. 95, С. 80, Дз. 8, 11, *дніоў* З. 32, *дзён* Дз. 8, 11, *вачэй* Дз. 6, 4, С. 22, *вушэй* С. 22, *да вушоў* С. 81, *вочаў—ночаў* (у рыфму) П. 36, а таксама—*ценяў* П. 86, пяць *сажняў* С. 85, *гонаў* з чацьвёра Дз. 6, 3, С. 120, 87, як дваццаць *гадоў* С. 76.

13) Іменьнікі мужч. р. множн. л. у *родным* склоне маюць формы на—„оў“, але—*дажджэй* П. 32 (мабыць расіізм), *з зуб* (ня вымаючы люлькі *з зуб*) З. 2.

14) Цікава, што дзеяназоўнікі множн. л. у *родным* склоне маюць форму асновы: *чакань* С. 99, *жадань* С. 99, *прыстань* Дз. 6, 2, *убрань* Дз, 6, 2, *патрабавань* Дз. 8, 40, *жадань* Дз. 8, 12, *пахацень* Дз. 8, 26, *пытань* С. 15, *хацень* П. 50 і вельмі рэдка *хаценьняў* С. 99. Гэтыя формы правільна адбіваюць асаблівасьць некаторых Слуцкіх гаворак.

15) Гэтак сама іменьнікі тыпу „селянін“ у родным склоне множн. л. заўсёды ставяцца ў форме чыстае асновы: *мяшчан* Дз. 8, 15, 25, *капылян* Дз. 8, 29, *сілчан* С. 112 і г. далей.

16) Зварачаюць увагу некаторыя формы *творнага* склону адзін. і множн. л., напрыклад, а) *цемняю* П. 35, *пасьцеляй* Дз. 6, 6, *злосьцю* З. 31, *зацем'ю* П. 61, *крывьой* (крывёй) Дз. 6, 7.; б) *вачамі* С. 55, 81, З. 80, 82, *вушамі* С. 82, *дзьвярмі* П. 72, Дз. 8, 41, *грудзьмі* П. 36, *з дзяцьмі* З. 52, *каменьмі* З. 80, *дзьвярыма* Дз. 8, 31, *грашыма* С. 86, *вачыма* Дз. 8, 11.

17) Форму „два пытаньня“ З. 112 (з „я“ на канцы ў слове „пытаньня“) трэба лічыць расіізмам, бо ў мове Гартнага пасьля „два“ звычайна стаіць форма цяперашняга множн. л.: два *рублі* З. 56, два *крэслы* Сц. 43.

18) Слова „брат“ часта ставіцца ў памяншальна-ласкальнай форме: *братко* Дз. 8, 40 і ў другіх творах (з націскам на „о“).

19) З іменьнікаў, так ці іначай цікавых, пакажам наступныя: *квадранец* (у значэньні—*хвіліна:* колькі тае ночы цяпер—*квадранец* З. 11; пераспытыя *квадранцы* С. 71, прытуліў да сябе *на квадранец* С. 19) *мэт*, З. 19 (Што-ж ён вельмі гэтакі за мэт? У Насовіча маем слова: *мэтр, мэтроўка*), *промін* месяцу З. 17, *хроп* З. 17 (рас.: *храп*), *донька* мая З. 50, *шайнакатрынку* (завяла *шайнакатрынку* З. 6, рас.: *шарманку*), *муля* Дз. 8, 9, *мулі* (скінуць хварбу беларускай *мулі* З. 109), *плюшнік* (аер) С. 21, *руж* Т. 238 (харошы выгляд, *руж* на шчоках ухарошвалі хлопчыка Т. 238), *рамухоўку* (надзелі на яго фігуру шынэль, ворак і патронную *рамухоўку*. Т. 196), *саўлук* (увесь тыдзень працягаўся, як *саўлук*, нудны і маркотны С. 25), *рамізьнікаў* С. 32 (рас.: извозчиков), *сьпеўчыя* С. 31 (прыметнік з значэньнем іменьніка; рас.: *певчие*), *палітон* С. 39, *гаманы* (гутаркі) С. 25, *асца* Дз. 8, 9, *махавік* (маятнік), Дз. 8, 12, *паралесік* Дз. 8, 9, бацькаўскі *пацяхун* З. 1, *шоргат* Дз. 8, 33, *козлыт* Дз. 8, 12, *горс* С. 48, *мітраволю* Дз. 8. 33, *міраволям* Дз, 8. 33, (сернаю кіслатою?), *вярэя* Дз. 8, 31, *прыпоны* П. 68, *горнасьць* Дз. 8. 31, *нямко* (нямы) Дз. 8, 14, *гарт* П. 92, народ-*гарацешац* З 112, *салоха* С. 110, *нудзьга* П. 42, *вейкі* вачэй С. 6, *тувальлю* С. 1.2 (абразы завешаны *тувальлю* С. 76), *котлішча* Дз. 8, 22 і С Сц. Т., *рыж* С. 134 (выгнаў на твар яго лёгкі *рыж* С. 134), *пітнік* С. 100, *прамя* С. 140, *віціну* (галіну) С. 85, *трапкачом* (ручнікам?) С. 76, *госпад* С. 45, *горс* (на грудзях, праз шыю, вымулёўваўся шырокі *горс*, выстаўляючы к сонцу маладое, здаровае цела. С. 48), *капеж* С. 68, *ралкі* (галінкі) Дз. 8, 30 і ў іншых творах, *лунь* С. 69, (ужо займаюцца досьвіткі, бялее ўсход,

на паплавох і ў полі паднімаецца *лунь*. С. 69), *прогліца* Дз 8, 14, *жмакі* (жмуты) Дз. 8, 25, *кабэрцік* (канвэрцік) Дз. 6, 7, *мыцяльнік* Дз. 8, 40 і скрозь ува ўсіх творах (рас.: *умывальник?*), *ачэмера* Дз. 8, 40, *цураха* Дз. 8, 40, *байбізаў* З. 3, *зэдлік* З. 50, на *услоні* З. 50, *жыжа* (агонь) З. 52, *цалізну* З. 13, *Ёсіп* (Язэп) З. 19, *пранозаватасьць* (другім памагая і іх *пранозаватасьць*, навык. З. 11), *гарункі* С. 15, *ягамосьцю* З. 57 (кліч. форма), *макаціорт* (цёрла?) З. 3, *ежай* Т. 21, *менітка* (іменітка?) Т. 24, *восьці* сьвятла Дз. 8, 14, *прашпарт* (пашпарт) Дз. 8, 15, *выйсьце* Т. 217, *выйсьцю* Т. 196, *цямлівасьцю* сажы П. 61, горнасьць Т. 197, *водыр* (Парнае паветра... наганяла снатворны *водыр*. Т. 210), *стрыфлях* Т. 210, *прымха* Т. 211, *салоха, нягэгляц* С. 110 (хлопец толькі пацешыцца ды палюбавацца... адзет, як паніч, а тая—*салоха, нягэгляц*. С. 110), *надазолы*, Дз. 8, 40, *цямняж* П. 65, *вобчаствам* Т. 253, *апаскі* С. 86, *Багатнік* (асеньняе сьвята) Сц. 321, *позвы* Сц. 299), *дзядзіна* (братняя жонка) Сц. 299, на *радзіму* Сц. 296, *мужнасьці* Сц. 293, *няхлюгі* Сц. 290 (дастанецца ад гэтага *няхлюгі*. Сц. 290, *моралы* Сц. 289, *хэньця* П. 17, *цюцюпана*, *смалянкі* (кветкі) С. 81, *мэшты* (Белыя *мэшты* і цельнага колеру панчохі. Сц. 89), *пастэрка* (жаночая адзежына) Сц. 89, *убёры* Сц. 89, *струц* (адна аднэю, як *струц*, у хаце сяджу Сц. 267), зьбіў яго з *панталыку* Сц. 261, *пекнача* Сц. 259, *асадку* Т. 33, *ворачак* Т. 38, *ворак* Т. 40, *пярэсьцікі* Сц. 73, *каструбатасьць* Сц. 221, *важданіну* Сц. 127, *пастаўнік* (не загароджаны *пастаўнік* Сц. 107), сьвежым *ружам* (румянцам) Сц. 51, *недавярак* Сц. 38, *нэндза* Сц. 3, няма *хэнці* Сц. 12, *рымст* Т. 94, *трапунак* (выпадак) С. 25, *хэўра* С. 25 (нядобрая кампанія), *плойму* запытаньняў С. 47, *хвальбон* С. 48 (форма родн. склону множн. л. жаноч. р.), *наўда* (дзіва. навіна. Што за *наўда?* С. 72) [1]), *лахудра* С. 124, дамо *патолю* С. 126, *спрунжынах* Т. 175.

Калі такія словы, як *недавярак, хэньць, нэндза, ягомасьць*—палёнізмы, узяты пісьменьнікам беспасрэдна з свайго роднага дыялекту, то ніжэй паказаныя *расіізмы* запазычаны ім самым з расійскай мовы, прычым без канечнай патрэбы. Пры больш уважлівых адносінах да свайго стылю ад іх лёгка-б можна было ўхіліцца, напрыклад: *няўдобствы* (рас.: неудобства) Т. 225, *ляпёшак* Т. 235, *разувер'е* Т. 243, *грудзь* П. 8, *зьменьнік* (рас.: изменник, белр.: здраднік або зраднік) Сц. 183, *пачот* (белр.: пашана) Сц. 168, *подвіг* Сц. 146, *баўтунам* (рас.: балтунам, нават з расійскаю морфолёгічнаю формаю—*ам* замест белр. канчатка—*ом*) П. 77, *узьнік* П. 70, *ахвотнікамі* (замест белр. *паляўнічымі* або *стральцамі*) Т. 253, *расьніцах* (пры белр. *вейках* С. 6) П. 43, *урагоў* П. 79, пры *варагоў* П. 80, *усяленнай* (рас. вселенной) П. 95, *пабядзіцель* (рас. победитель) П. 95, *палач* (белр. *кат*) П. 87, *трэльлю* П. 93

[1]) У проф. Бузука няправільна тлумачыцца слова „наўда", як *карысьць* (бач той-жа артыкул, стр. 134).

дзьвер (белр.: *дзьверы*, як і *грудзі* з ўсёды множнага ліку) П. 90, *палачоў* П. 96, *варужжам* (рас.: оружием, белр. зброяй) П. 97, *вуст* (белр.: вуснаў) П. 100, *візаг* куль (рас.: визг) П. 84, *зьвіток* (белр.: скрутак) П. 71, *зьвітках* П. 93, *барбою* П. 71, *пашчады* П. 72, *труд* П. 19, *лучы* (белр. прамяні, праменьні) П. 29, *точцы* С. 75, *лічка* С. 58, *выстрал* З. 80, *варужжа* (белр.: зброя) З. 110, *рашчоты* С. 28, але апошняе слова знаходзім і ў Якуба Коласа („Сьцісла, з *рашчотам*, жыў Янка Жыгала; зайшло яно і ў народныя гаворкі), *стаўнямі* (белр.: аконіцамі) С. 68, *угашчэньня* (белр.: пачастунак) З. 37, *палову* (палавіну) Т. 137, *непадлегласьцьь* (незалежнасьць) С. 27, *кандалы* (белр.: кайданы) Сц. 171, *труд* прадаю П. 12, за *труд* П. 18.

Тут пакажам і некаторыя *новатворы*—іменьнікі, якія знаходзім пераважна ў мове Гартнага, напрыклад: *даўбачэньня* (рас.: досвидания) Т. 244, *морг* векамі С. 68, *адрахунку* (рас.: отчета) Т. 207, *малярнасьць* (рас : художественность) З. 126, *рожнамульнасьцю* хварбаў (рас.: разнообразием красок) З. 126, *з недасьцерпам* П. 52 (рас. с нетерпением), *пасягаўцам* Дз. 8,22, *наведы* (рас.: свидания, белр.: досьвідкі) С. 297, *абдымы* (рас.: обьятия) Сц. 261, *вокагляду* (рас.: кругозору) С. 96, *гаспадарства* (замест „гаспадаркі“) С. 30, *спадзевы* (рас.: надежды, ожидания) Сц. 305, *пад надавам* (рас.: под давлением) Дз. 8,31, *узбудоў* (рас.: строение) П. 70, гімнастычныя *махі* (рас.: гимнастическия движения) Сц. 72, *суцеха* Сц. 61, выпадковую *стрэчніцу* (рас.: случайную встрэчную) Сц. 57, *раздумам* (рас.: размышлением) Сц. 68, *да спынкі* (рас.: до остановки) Сц. 66, *самахвоць* Сц. 54, *здавольства* (рас.: удовлетворение) Сц. 54, *вадакрут* (рас : водоворот, белр.: вір) Сц. 119, споўню *аброк* (рас. исполню обет) П. 57, *нізрынуцца* (рас. свержения) Сц. 109, *мінучасьць* (рас.: прошлое) Сц. 29, даў *даўбачэньне* (рас.: сказал досвидание) Т. 244, *злука* (рас.: соединение) Сц. 311, *неакрэсьленнасьцю* (палёнізм, белр.: неазначаннасьцю) Сц. 292, *лічыльнікі* (рас.: щеты) Сц 80, *рахавальнікі* (рас.: счетоводы) Сц. 80, колектыўным *адзнаньнем* (рас.: коллективным сознанием) Сц. 257, няма *стрыму* Т. 39 спакойны *вымаў* Сц. 251, *ступу* ног Сц. 74, *выяве* Сц. 223, трамвайну *спынку* (рас.: трамвайную остановку) Сц. 218, *ня ўмочу* (рас.: невмоготу) П. 81, *здром* (рас.: дремота) Сц. 185, *адзнаньне* (рас.: сознание) Сц. 146, *узрокам* (рас.: взглядом) Сц. 127, *абдым* (белр.: абоймы) Сц. 116, *правіловасьць* (замест правільнасьць), *хуткагутаркаю* (рас.: скороговоркою) З. 56, *кровасмокам* З. 36, *сярадковай цягучасьці* (рас.: центробежной сілы) З. 116 і іншыя.

Цікава, што слова *душа* Ц. Гартнага скрозь замяняе словам *нутро*, і калі часам сустракаецца слова *душа* С. 4, то трэба глядзець на гэта, як на аўтарскі недагляд

20) Сярод *назоўнікаў лічэбных* зварачаюць увагу наступныя формы: *чатэры* З. 1, *трэйці* З. 17, *адзіннанцаць* Дз. 8, 9, *пятнанцаць* З. 27 (заўсёды ў творах, што не падлягалі пабочнай рэдакцыі), *чацьвёра* С. 80,

дзесяцёра С. 149 (з націскам на перадапошнім складзе), *абудва* Дз. 8,9, Дз. 6, 4, *абадва* С. 74, *двума, трайма* С. 61, *трыма* Дз. 8, 16, З. 6, *абоімі* Дз. 6, 4 *абедьвіма* З. 3, 31 *абедзьвіямі* рукамі Дз. 6,5, *абедзьвюма* рукамі С. 88, *з абайма* С. 67, *па двох* С. 142, *абаіх* Дз. 8, 11, *утраіх* Дз. 8, 30, З. 2, Дз. 8, 33, *абедзьвіх* Дз. 8, 26 *абудвых* Дз. 8, 12, *чацьвярых* Дз. 8,12, *у дзьвух* З. 2, *у двух* вуглах З. 2, *у абодвых* Дз. 831, *у шэсьцярох* С. 95, *абедзьвух* С. 109, *саракма* пакутамі Сц. 257.

(Канец будзе).

ЗАРЫСОЎКІ Ў ПАДАРОЖЫ[1])

М. Полін

2. Бэрлін № 1

Кожны горад мае сваё ўласнае аблічча і свае ўласьцівыя рысы. Кажуць, што Бэрлін—стотвары з адменнымі рысамі. Магчыма. Мабыць для таго, каб схапіць усе рысы гэтага шматтварага Януса, трэба радзіцца і пражыць жыцьцё ў гэтым асфальта-жалеза-бэтонным віры. Мо' для гэтага трэ' быць добрым нямецкім грамадзянінам, які гадзінамі сядзіць за квартай піва ды ўважліва слухае рэзкую музыку электрычнай піянолы. Усё можа быць. Але звычайна вы заўважаеце толькі два твары: яны б'юць струменем з усёй гэтай шматграннасьці. Два відочна процілеглыя ва ўсіх адносінах твары. На іх напластаваўся гістарычны асадак. На іх абодвых сьляды вялікага змаганьня... Адзін з іх чысты, убраны, зьзяе мільёнамі агнёў, урачыста асфальтаваны, шумны, здаволены ды п'янавясёлы, чадна-разбэшчаны, прыгожа зашпілены Бэрлін.

Гэта Бэрлін Вэстэна ды іншых буржуазных раёнаў. Гэта Бэрлін № 1.

У ім душыць аднастайны пяціпаверхавы масыў дамоў, заваяваўшы права г амадзтва яшчэ ў эпоху Гогенцолернаў. Гэта традыцыя пяціпаверхаваcьці асталася і да гэтай пары. Новае будаўніцтва сьлепа цягнецца за старой архітэктурай. Ва ўсім горадзе вы ўбачыце толькі рэдкія адзінкі, непадпарадкаваныя гэтай традыцыі. Адзінока, панура паднялі галовы гэтыя непакорныя над асобнымі кварталамі і вінавата азіраюцца па баках, бы просячы ў сваіх каменных суседзяў прабачэньня за парушаную гармонію ды спакойную сымэтрыю.

Шумныя напружна ліхаманкавыя вуліцы ўсё дэманструюць амэрыканізаваны тэмп жыцьця буржуазнага Бэрліну. Часамі тэмп гэты ірвецца спакойнымі, ганарлівымі сваімі сувязямі з мінулымі сквэрамі, пляцамі, набережнымі. Рэспубліканская Нямеччына, відаць, вельмі паважае сваіх былых продкаў цароў. Паважае сваіх курфюрстаў, каралёў, імпэратараў.

Як можна абыйсьціся бяз усіх гэтых Фрыдрых-Вільгельм-Кёніг-штрасэ? Як адмовіцца ад знаёмых кожнаму бэрлінцу Курфюрстэн-Кайзэр-Гогенцолерн-даммаў? Як выкрэсьліць з памяці патрыётычна настроенага бюргера, усе гэтыя Подстамэр-Вікторыя-Люізэн-Аўгуста пляцы?

---

[1]) Гл. „Полымя" № 2.

Любіць ды паважае старое пачцівы нямецкі буржуа. Усе гэтыя дàммы і пляцы, сам фэльдмаршал і прэзыдэнт Гіндэнбург, Бісмарк перад будынкам парляманту, вырашэньне пытаньня аб маемасьці князёў, дэмонстрацыя быўшых матросаў 4 жніўня пры ўдзеле Гіндэнбурга ды пад лёзунгам: „за ахову бацькаўшчыны, непераможны флёт і назад коленіі", броняносец „А", усё гэта мае цесную сувязь паміж сабою, усё гэта зьяўляецца выражэньнем аднэй соцыяльна-экономічнай сутнасьці, усё гэта гаворыць за ўтварэньне „праўнага" парадку, які ніякімі навінамі розбурацъ нельга. „Дэмократычны" лад новай Нямеччыны дае прытулак і монархістым і нацыяналістым. Ды ня толькі прытулак. Яны ахоўваюцца аднолькава з усімі грамадзянамі рэспубліканскімі законамі. Часамі нават на шкоду для рэспубліканцаў. Змахвацца-ж на свабоду грамадзянскай думкі ў „дэмократычнай" дзяржаве нельга. А з тае прычыны, што частка грамадзкай думкі за старыя эмблемы, сымболі, лёзунгі ды назвы, дык хто-ж можа пры існаваньні ў краіне „рэспубліканскай" законнасьці замахвацца на добрыя, старыя традыцыі? Каму-ж яны перашкаджаюць? Хай сабе цешацца аматары старога.

Бэрлін багата ўбраны. У ім падазрона ды пагардна паглядаюць на чалавека, які зьявіўся ў вір дзелавога жыцьця ў танным капялюшы ды старым паліце. Тут па гарнітуры сустракаюць і па гарнітуры праводзяць, хоць сабе і поўная кішэня грошай. Тут пануе сіла рэйхсмаркі.

Тут рэстораны ды кафэ. Шыкоўныя жанчыны ўсіх катэгорый ды ўзростаў. Заводзкія прадстаўнікі нямецкай буржуазіі. Марнатраўцы жыцьця. Кокоткі ды альфонсы. Моноклі. Дарагія лімузіны ды таксі на прокат. Золата ды брыліянты. Ноччу бліскучыя агні, адлюстраваныя ў асфальце. Заўсёдны шолах шын. Вясёлы бясьпечны сьмех, ажыўленая гутарка. Душныя пахі дарагой парфумы.

Над усім гэтым пануе фокстрот. Ён уеўся ў організм гораду. Яго дзейнасьць—гэта дзейнасьць цынктуры, без якой ня можа абысьціся хворы організм. Гэта idèe fixe сучаснай буржуазнай гр мадзкасьці. Без яго ніяк не абысьціся. Усюды, дзе толькі магчыма—усюды фокстротуюць: і малы, і стары. У ім таксама адбіваецца характар буржуазнай сталіцы. Ён таксама адказвае на ўсе патрабаваньні рацыяналізацыі. Для выкананьня яго не патрабуецца спэцыяльнага памяшканьня. У рэсторане, бары ды кафэ—усюды ён усунецца, нікому не перашкаджае. Фокстрот сам па сабе. Яму абы трошкі прасторы паміж столікамі. Толькі некалькі крокаў. Ён танец разумны, рахубны Ведае, што ня можна траціць шмат энэргіі ў імпэтным і доўгім вярчэньні. Нельга займаць шмат месца—кожны квадратны мэтр абкладаецца даволі вялікім падаткам. Адпаведна з гэтым і характар танца. Больш тупаньня на месцы. Часамі можна і на стале.

Перахітрыў прасторавыя магчымасьці, а настрой ды тэмп захаваў. Пасядзеў, пасядзеў чалавек за квартай піва, кавы або чаго іншага—

устаў, зрабіў некалькі аднастайных рухаў, зноў сеў ды спакойна гутарыць далей. Галоўнае—зручна. Ня зморвае і нэрвы ласкоча...

Гэты фокструючы Бэрлін—вялікі прыхільнік прыгожага цела. У ім пануе культ цела. Пераважна голага. Попыт вялікі. Багатая прапанова ня можа здаволіць усіх жадаючых далучыцца да новай рэлігіі заняпаднай буржуазіі. Спэцыяльная літаратура. Спэцыяльная соцыолёгія. Спэцыяльныя курсы, добра выбраная рэкляма. Ды, урэшце, сучасныя храмы гэтага культу—начныя кабарэ, вар'етэ, рэвю, спэцыяльныя піўныя ды вінныя аддзяленьні. У кожнай з гэтых устаноў пераважвае свой толькі ёй аднэй уласьцівы жанр. Порнографія ды эротыка. Трапляюцца і сур'ёзныя вучоныя, якія стараюцца апраўдаць гэта захапленьне культам голага цела. Так, напрыклад, проф. Іхгэйзэр у часопісу „Псыхолёгія народаў і соцыолёгія" у артыкуле „Аб грамадзкім значэньні хараства цела індывідууму" даводзіць вялікае значэньне знадворнага хараства культываванага цела ў мэтах дасягненьня ўсякіх чалавечых імкненьняў сучаснага грамадзтва. Адным словам, грамадзкі посьпех розных адмен аж да „ўдачнага" шлюбу залежыць ад хараства цела. Паводле думкі названага профэсара, усім, хто зьбіраецца мець посьпех у сучасным грамадзкім змаганьні, трэба заняцца культам цела. Асабліва-ж гэта датычыць жанчын. Грамадзтвам яна ня зусім яшчэ прызнана; яна покі што толькі пракладае сабе дарогу да верхавін жыцьця; посьпеху звычайнымі сродкамі дабіцца цяжка. Таму профэсар раіць ёй звычайную нікчэмнасьць: заняцца культурай цела ды дабівацца посьпеху сваім выглядам. Ня менш адпавядае гэтаму культу і знадворная культура буржуазнага Бэрліну. Добра ўпарадкаваныя скверы з платнымі крэсламі для адпачынку на іх. Мэханізацыя рэгуляваньня вулічнага руху. Выразістыя ды аднастайныя, накшталт жывых лялек, рухі шуцманаў, што рэгулююць рух. Шырокія тротуары ды вуліцы. Спакойныя, чыста падмеценыя ды абсаджаныя зялёнай травою двары. Акуратна падстрыжаная, заусёды сьвежая зелень на скверах. Зручнае перасуваньне. Практычныя надпісы на брамах, куды ня ўпушчаюць сабак-анучнікаў ды жабракоў.—Нямецкі буржуа ня прывык, каб яго супакой трывожылі ўсякія там нежаданыя элемэнты. Традыцыйны надпіс Nur füs Herschaften (для паноў) на парадных дзьвярах. Чыстыя ахайныя грамадзкія ўборныя з такімі-ж акуратнымі надпісамі на сьцянах. Адзін з такіх надпісаў скрозь папераджае: „упарадкуйце ваш гарнітур, перш чым выйсьці на вуліцу"...

Тут-жа, у гэтых раёнах, галоўным чынам, у тым-жа Вэстэне згрупаваны рэзыдэнцыі белаэмігрантаў. Дзе і ў якасьці каго вы толькі ня сустрэнеце белаэмігранта! Ён і шофэр, ён кэльнер, ён проста чалавек на вуліцы, так, на кожны выпадак. Гэта ён з ёю сядзяць цэлымі вечарамі ды начамі дзе-небудзь у дрэнным бары і кафэ. Толькі больш шчасьлівыя з іх—у каго ёсьць яшчэ старыя грошы, або хто назьбіраў іх цяпер, усякімі штукамі—марнуюць жыцьцё ў эміграцкіх рэсторанах „Тоска", „Мядзьведзь", „Рушо" ды „Нева-Грыль".

У гнілаватае дно Бэрліну багаты эмігрант укладае ня мала свайго жыцьця, ён вельмі верны і сталы яго кліент. Тут ён адводзіць душу. Тут знаходзіць „ён абражанаму пачуцьцю куточак“.

Гэта „чысты“ твар сталіцы, пакрыты элеганцкай маскай „чыстай“ дэмократыі. Тут вельмі выгадная глеба для выросьліваньня ўсякіх ілюзій, якія адгэтуль пераходзяць у другія раёны, дзе спакваля рыхтуюцца падзеі іншага зьместу.

3. Крывыя міны „чыстай“ дэмократыі

Бэрлін дэмократычны... Так, так! „стопроцантная“ фармальная дэмократыя. Нямецкі бюргер шчыра шануе сваю конституцыю, якая ўстанавіла ўсе прыгожасьці буржуазна-дэмократычнага ладу. Ён (бюргер) проці замераў нацыяналістых ды нацыянал-соцыялістых. Ён усімі мерамі за дэмократыю. Ён чытае ўсе газэты дэмократычнага толку. Чытае спэцыяльную літаратуру. Апошняя-ж не пакідае ў супакоі абываталя. Усюды і скрозь на кожным кроку: і ўрад і органы мясцовага самакіраваньня дэмонструюць жыхарству яскравыя прыклады „дэмократыі“. Наогул як можна гаварыць аб адсутнасьці дэмократыі ў краіне, дзе вы зусім не адчуваеце ўлады. Гэта лейтмотыў тлумачэньня немцаў-абываталяў. Толькі „шуппо“ на вуліцы. Але-ж ён ахоўвае парадак мірных грамадзян. Ён анёл у адзеньні рэспубліканскім. Абываталь паважае свайго паліцэйскага—у ім ён бачыць рэальную ахову сваіх інтарэсаў, у ім ён прызнае эмблему заваяваньня свабоды. Якая справа бюргеру да таго, што гэты паважаны шуцман скарыстае сваю дубінку, калі некаторыя „неспакойныя“ элемэнты гораду наступаюць на мазоль „дэмократычнай“ гіндэнбургіі? Яго ня цікавіць і тое, што гэты-ж шуцман асабліва рыхтуецца ды моцна ўзбройваецца ў дні дэмонстрацыі рабочых. Абываталь не заўважае чуць прыкрытую нарыхтаванасьць шуцманаў кінуцца па першаму патрабаваньню паноў міністраў ды прэзыдэнта на покі яшчэ спакойна протэстуючыя колёны чырвоных фронтавікоў.

Бэрлін фарсіць сваёй дэмократычнасьцю. Усё законнае дазволена грамадзянам усіх рангаў ды станаў. Нікому няма справы да вашых палітычных перакананьняў. Нават дазваляецца змаганьне сьцягаў,—змаганьне буржуазна-рэспубліканскага з монархічным. У гэтым змаганьні бэрлінскі біскуп нават перамог. Ён таксама грамадзянін „дэмократычнай“, але толькі яго сымпатыі больш схілены на бок былой дынастыі, і таму ён вывесіў на будынку свае рэзыдэнцыі монархічны сьцяг.

Таму гарадзкое самакіраўніцтва Бэрліну распачало крымінальную справу проці пана пропста ды хацела яго прымусіць у дзень конституцыі, г. зн. 11 жніўня, вывесіць рэспубліканскі сьцяг. Аднак чым далей разьвіваўся процэс, тым больш у далёкія нетры забіраліся судзьдзі ды ўдзельнікі процэсу. Урэшце зусім заблыталіся. Адвокат пропста, спасылаючыся на гістарычныя крыніцы разьвіцьця ўзаемаадносін паміж гора-

дам і яго духавенствам, даводзіў маемасную недатычнасьць уладаньняў пропста. Гістарычныя спраўкі пры гэтым даходзілі аж да 1319 году. Выступаўшы па справе прокурор, відаць, зьдзіўлены „пераканальнымі" довадамі, даводзіў суду, што пры наяўнасьці свабоды ў краіне духоўнай асобе нельга навязаць чорна-чырвона-залаты сьцяг (колер рэспубліканскага сьцягу), бо такім чынам можна было-б навязаць яму таксама патрабаваньне вывешваць рэклямы, усякага роду шыльды ды інш., што ніяк не пасуе з годнасьцю культу.

Пасьля такіх таксама „пераканальных" довадаў суду нічога не асталося, як яшчэ раз адлажыць справу. Такім парадкам бэрлінскі біскуп перамог нямецкую рэспубліку, бо 11 жніўня пытаньне яшчэ ня было вырашана, і ў гэты ўрачысты дзень нямецкай „дэмократыі" монархічны сьцяг набыў права грамадзянства на аснове пастановы суду.

Як бачыце, пры „чыстай" дэмократыі вельмі лёгка на законнай падставе, так сказаць, жывуць і элемэнты сярэднявякоўя. З аднаго боку, свабода сумленьня, з другога—свабода для старых прывілей.

Уласна кажучы, суд, што ўваскрасіў у сваёй практыцы кавалачак сярэднявякоўя, зрабіў зусім лёгічна, паверыўшы легендзе аб свабодзе сумленьня. Нельга крыўдзіць прадстаўнікоў культу, бо конституцыяй прадугледжана іх усямерная абарона. Артыкул 135 пасьляваеннай нямецкай конституцыі прадугледжвае поўную свабоду веры ды сумленьня, прычым бесьперашкоднае выкананьне культу ахоўваецца дзяржавай. Хоць дзяржаўнай царквы ня існуе, аднак выкладаньне рэлігіі ўваходзіць у програму школ, за выключэньнем школ „внеисповедных" (цывільных).

Пры гэтым выкладаньне рэлігіі ды выкананьне абрадаў залежыць ад волі настаўнікаў ды асоб, ад якіх залежыць вырашэньне пытаньня аб рэлігійным выхаваньні дзяцей. Акрамя таго, у вышэйшых навучальных установах захоўваюцца тэолёгічныя (багаслоўскія) факультэты. Пры такіх комбінацыях, зразумела, пану пропсту няма чаго баяцца неспагаднага для яго прысуду.

Змаганьне сьцягаў наогул цяпер зьяўляецца політычнай надзеннасьцю. У гэтым змаганьні адбіваецца прынцып свабоды думкі. На гэты конт напісана досыць трактатаў, досыць адбылося паседжаньняў розных гістарычных таварыстваў. І калі-б не зацятае ды грознае наступленьне з пролетарскіх раёнаў чырвоных сьцягоў, то можна-б было падумаць, што пытаньне аб жыцьці ды сьмерці сучаснай Нямеччыны залежыць ад мірнага паядынку сьцягаў чырвона-бела-жоўтага ды чорна-бела-чырвонага (стары нацыянальны сьцяг).

У тым, што нямецкі суд даволі дэмократычны, можа пераканаць паданы прыклад.

Вось яшчэ некалькі ня менш пераканальных рыс.

Разглядаюцца кватэрныя справы. Судзьдзя ды два засядацелі. Адзін ад кватарантаў, другі—ад домаўласьнікаў. Справы вырашаюцца шпарка,

бяз жадных затрымак. Вырашаюць пытаньні судзьдзя ды засядацель ад домаўласьнікаў. Але форма захавана. „Захавана роўнасьць“ бакоў.

Вось вы ў крымінальным аддзеле. Да адказнасьці прыцягваецца адзін з чыноўнікаў паліцэй-прэзыдыуму за зьнявагу чатырох супрацоўнікаў „Ротэ Фанэ“ ў дзень вызваленьня Маркса Гельца. Ён зьневажаў ня толькі словамі, але і дзеяньнем, якое выразілася ў перавышэньні ўлады. Суд вельмі ўважлівы да пацярпеўшых прадстаўнікоў комуністычнай газэты. Пасьля падрабязнага разгляду справы—вельмі „дэмократычны“ прысуд: справу ў адносінах да паліцэйскага чыноўніка спыніць і прыцягнуць да адказнасьці супрацоўнікаў газэты за парушэньне грамадзкага супакою ды супраціўленьне прадстаўніку дзяржаўнай улады.

Гэты-ж суд прыцягнуў да адказнасьці аднаго рабочага, які супраціўляўся паліцыі ў час перадвыбарчага сходу, у сувязі з провокацыйным выступленьнем некалькіх членаў „сталёвага шлёму“, якія зьявіліся на сход з рэвольвэрамі ды гумовымі палкамі. У час судовага разгляду адзін сьведка рабочы заўважыў двух узброеных „штальгэльмаўцаў“, таксама сьведак з другога боку. Аб гэтым было заяўлена старшыні суду, але той адказаў, што гэта справы не датычыць і што, мабыць, яны маюць дазвол на нашэньне зброі. Нэконт гэтага была падана соц. дэм. міністру ўнутраных спраў—Зэвэрынгу спэцыяльная пэтыцыя, аднак ніякага адказу і пастановы на гэта пытаньне ня было.

Так рэспубліканскія інстанцыі ажыцьцяўляюць лёзунг роўнасьці ўсіх перад законам, які вельмі часта становіцца ўзаконеным узбраеньнем фашыстых.

Пры наяўнасьці такой гібкасьці „дэмократыі“ няма чаго дзівіцца, калі вы прачытаеце ў газэце аб тым, што настаўнік бэрлінскай народнай школы пабіў сямігадовага вучня кіем за тое, што той... забыўся дома сшытак (гл. „Die Weltam Abend“ № 169—1928 г.).

Выбух скандал. Грамадзкая думка запротэставала. Пасьведчаньне доктара аб сьвежых сінякох на целе хлопчыка зьявілася на старонках шмат якіх газэт. „Ліга па ахове правоў чалавека“ зьвярнулася да галоўнага школьнага інспэктара, патрабуючы прыцягнуць настаўніка да адказнасьці. Інспэктар-жа праз два месяцы паведаміў „Лігу“ аб тым, што ён не зьяўляецца непасрэдным начальнікам вінаватага і што гэту справу ён перадаў загадчыку школай, які забараніў настаўніку займацца выхаваўчай (добры выхаваўца!) працай на працягу шасьці месяцаў. Гэтым справа і скончылася. Як бачыць чытач, розгі ў школе законам у Нямеччыне яшчэ не скасаваны. Магчыма, што гэта асаблівы мэтод „дэмократычнага“ выхаваньня дзяцей школьнага веку. Толькі гэты мэтод нешта пахне сярэднявякоўем. Час-бы новаму парляманту прыняць закон, які-б зьнішчыў розгі ў школах і гэтым самым зьняў-бы з краіны вельмі і вельмі ганебную пляму сучаснай культуры капіталістычнага сьвету. Аднак такая героічная мера не па сіле парляманту.

Але пры наяўнасьці ўсіх гэтых заган „дэмократычнай“ сыстэмы існуюць дзіўныя адносіны да сабак. Нямецкі абываталь вельмі любіць сабак.

Багатыры маюць па некалькі сабак. Самы дзіўны догляд, вялікая клапатлівасьць. У выніку—сабакі акуратныя, чыстыя і сытыя. У кожнай кватэры канечна ёсьць сабака. Жыць без сабакі ўсё роўна, што ня мець грамафону, ня піць піва, ня чытаць газэты. Добра там жывецца сабакам Для іх нават адчыняюцца парадныя дзьверы, на якіх напісана „Nur für Herschaf en“.

Нечаканы пярэпалах. Зблыталіся ўсе карты. Аматараў хатніх жывёл напаткала вялікая бяда, блізкая да абурэньня.

Падумаць толькі: гарадзкое самакіраўніцтва, жадаючы выратавацца ад бяспрытульных жывёл, запрапанавала ўсім уласьнікам сабак выпушчаць іх на вуліцу толькі з наморднікам і на прывязі. Бюргерская грамадзкая думка запротэставала. Як можна! Дзе гэта можа быць, каб у дэмократычнай, свабоднай краіне жывую істоту пазбавіць волі! Не для таго-ж свабоды дабіваліся, каб дзяржаць у намордніках каханца свабодных грамадзян. Змаганьне цягнецца некалькі месяцаў. Гарадзкая дума ня вытрымала напору. Грэбля прарвалася і чатырохногія нявольнікі зноў на волі. „Гуманнасьць ды справядлівасьць“ перамаглі і на гэты раз.

Ня так даўно бэрлінскі паліцэй-прэзыдэнт забараніў збор усякіх ахвяраваньняў на карысьць бедных з мэтай дабрачыннасьці, калі збор гэты адбываецца на вуліцах ды ў публічных месцах, дзе заўсёды ёсьць шмат народу. Асабліва забаранялася гэта ў раёнах „Унтэр дэн Ліндэн, Фрыдрыхштрасэ ды Кюрфюрстэндам“, г. зн. у самых буржуазных раёнах. Забарона гэта мотывуецца тым, што зборшчыкі трымаюць сябе вельмі нахабна, чым абураюць і дадзяюць абывlталю, і, з другога, боку тым, што ўсё гэта стварае вельмі няпрыемнае ўражаньне на чужаземцаў. Мудраму паліцэй-прэзыдэнту (ён соц.-дэм.) усе буржуазныя газэты крычалі „браво“! Гонар „дэмократыі“ яшчэ раз выратаваўся, праўда, надта утрыраваным спосабам. Але гэта няважна. Абы сродкі дасяглі мэты.

Урэшце, нельга ня спыніцца на факце, які ўзрушыў, сёлета, ня толькі рабочых, але і ўсю дэмократычную ды лібэральную думку.

Гутарка ідзе аб фільме „Броняносец Пацёмкін“. Яго вайсковае міністэрства забараніла наведваць рэйхсвэру. Фільм выклікаў вялікую зацікаўленасьць. Ён ішоў на экране засаб некалькі тыдняў. Дэмонстраваўся ва ўсіх раёнах, не выключаючы і буржуазных. Глядач бурна рэагаваў. Аплёдысмэнты глушылі сыканьне ды сьвіст. Зацікавіўся пастаноўкаю і нямецкі жаўнэр. Але на другі-ж дзень ва ўсіх кіно, дзе ішоў „Пацёмкін“, усюды соўгаліся прадстаўнікі вайсковага ведамства ў вольнай вопратцы і ня пускалі рэйхсвэру. Праўда, дзе-ні-дзе ўласьнікі кіно ня лічыліся з гэтымі прадстаўнікамі і праганялі іх з тэрыторыі кіно. Аднак гэта не памагала: агенты ўзяліся выконваць свае абавязкі на вуліцы, перад уваходам у тэатр. Аднак, як ні галасіў друк, як ні абураліся дэмократы, пастанова скасавана ня была, бо міністэрства сваё распараджэньне засноўвала на конституцыі.

Тымчасам, як канстытуцыяй формальна забараняецца ўсякае абмежаваньне асабістых правоў, для вайсковых існуюць спэцыяльныя палажэньні. Канстытуцыя дазваляе (арт. 133, п. 2) асобныя абмежаваньні асноўных правоў для асоб, якія ўваходзяць у склад узброеных сіл, „дзеля выкананьня імі сваіх задач ды падтрыманьня дысцыпліны“.

Вынік гэтага канстытуцыйнага абмежаваньня: забарона чытаньня некаторых газэт у казармах, рэйхсвэр пазбаўлены права сходаў, ён выключаны з палітычнага жыцьця, ён пазбаўлены выбарчых правоў ды, урэшце, забарона на кіно. Таму вайсковае міністэрства і давала тлумачэньні, прыблізна, у наступных рысах: у моц таго, што яно мае права забараняць чытаць некаторыя газэты, яно забараніла таксама наведваньне кіно, бо некаторыя фільмы ў іх могуць больш пашкодзіць ідэі „абароны бацькаўшчыны“, як газэты. На провокацыйнае мерапрыемства пана Грэнэра трапна змаўчалі пан Герман Мільлер ды Зэвэярынг. Спалохаліся яны фільмы-бацылі... Гэта цалкам гармонуе са зьместам Бэрліну № 1.

Бэрлін № 2

Але ёсьць і Бэрлін № 2. Бэрлін рабочых раёнаў ды чырвоных франтавікоў. У таго зусім інцы твар. Шэры, сухарлявы. На ім шмат шнараў, на лбе глыбокія зморшчы. Вочы гараць агнём нянавісьці. Рукі сьціснуты ў моцны кулак. На гарызонце ваколіц высока падымаюцца фабрычныя трубы; яны ў густой заслоне дыму.

Тут гразь ды беднасьць; заўсёды нэндза ды хваробы. Абадраныя ды паўгалодныя дзеткі. На вуліцах жабрацтва. Бяздомныя ды бяспрытульныя дзяды. Беспрацоўныя, якія ня маюць жадных сродкаў для існаваньня. Начуюць на сквэрах. Ёсьць брудныя рабочыя сталоўкі. Зьмяты капялюш. Рабочая кепка. Стары гарнітур у плямах. Бэрлін № 2 бядней на асфальт, агні, пляцы. Да яго шум Гросштадта даходзіць толькі здалёк. Тут больш самакаты ды пешаходы. Сюды рэдка калі загляне прадстаўнік Бэрліну № 1. У гэты бок паглядаюць, азіраючыся, з ахайнага Бэрліну. Пролетарскі Нордынг, Веддынг ды Найкельн адасобіліся ад цэнтру ды жывуць сваім уласным жыцьцём. Тут рана кладуцца спаць ды рана ўстаюць. Тут у інтэрнацыянальнае пролетарскае сьвята ўюцца чырвоныя сьцягі. Тут у дні дэмонстрацыі рабочых організацый, у дні пролетарскай солідарнасьці амаль з кожнага вакна рабочай кватэры ветліва ўсьміхаецца чырвоны сьцяжок. Тут, у гэтых цэнтрах організацыі волі рабочага на барацьбу куецца сьвядомасьць клясы, зацятасьць да свайго ворага.

Вось Германпляц з яго „Найе-Вэльт“, дзе кожны вечар зьбіраюцца рабочыя блізкіх раёнаў ды, аддыхаючы ад пакапіталістычнаму рацыяналізаванай фабрыкі, абгаворваюць палітыку дня. Сюды-ж прыходзяць і сем'і рабочых, устанаўляючы, такім чынам, сапраўды колектывістычную солідарнасьць. Тут-жа ў аднэй з вялікіх заляў „Найе-Вэльт“ адбываюцца

вялізарнейшыя сходы сапраўды рэволюцыйных організацый Бэрліну. У такія дні па Германпляцы ўзбуджана снуюць узброеныя паліцэйскія аўтомобілі.

А вось „Малая Александэрштрасэ“ з яе „Карл Лібкнэхт-Гаус“ („Дом Карла Лібкнэхта“). Тут друкарня „Ротэ Фанэ“. Тут таксама чырвоныя сьцягі, якія горда ўюцца над будынкам. Тут цэнтральнае выдавецтва нямецкай компартыі. У памяшканьні „Дому Карла Лібкнэхта“ выстаўка чырвоных франтавікоў проці вайны. Выстаўка адрозьніваецца ўдала падабранымі матэрыяламі. Лёзунг гэтай выстаўкі: „Вайна імпэрыялістычнай вайне“.

Уся выстаўка складаецца з пададдзелаў, пры ўваходзе ў якія б'юць у вочы надпісы: „Вайна і яе ахвяры“, „Царква і вайна“, „Хэмічная вайна“, „Мастацтва і вайна“, „Сэксуальнасьць і вайна“ ды г. д. Усе гэтыя аддзелы пакідаюць незапомнае ўражаньне, гавораць пераканальнай мовай проці новай вайны. Асабліва яскравае ўражаньне пакідаюць некалькі пластычных скульптур мастака Розэнбаума. З пачуцьцём агіды пазіраеце вы на маску Мусоліні, якая вывешана ў аддзеле, прысьвечаным фашыцкаму тэрору. Усюды падабраны ўдалы статыстычны матэрыял. Вы спыняецеся перад „дакумантамі вайны“. Думкі вашы плывуць да мінулага. Дакуманты выклікаюць крывавую здань. Яны кіруюць вашы думкі да таго часу, калі жыхарства атрымлівала некалькі грамаў маргарыну ў дзень, калі не галадалі толькі шыбэры ды спэкулянты. А вось вы перад карцінай разбуральнага дзеяньня газавай вайны. Досыць 15 самалётаў для таго, каб зьнішчыць усё жыцьцё гэтага шматмільённага гораду; побач пераканальная даведка: „Разьвіцьцё прамысловасьці ў бок вытворчасьці штучнага шоўку зьяўляецца паказьнікам ды меркаю ваеннай падрыхтоўкі капіталізму. Штучны шоўк можа ў самы кароткі тэрмін стаць небясьпечнай выбуховай матэрыяй“.

Бэрлін № 1 вельмі скрывіў твар, калі даведаўся пра гэта прадпрыемства № 2. Былі спробы нават спровокаваць. У газэтах (буржуазных і соц.-дэмокр.) паказвалася на тое, што гэта выстаўка інсьпіравана цёмнымі элемэнтамі, якія стараліся зьменшыць значэньне бацькаўшчыны перад заграніцай і г. д.

Але пролетарскі Бэрлін атаку вытрымаў. Ніякага паклёпу ён не пабаяўся. Выстаўка прайшла вельмі добра, з кожным днём яе наведвалі ўсё больш ды больш людзей. На рабочых сходах зазначалі вялізнае выхаваўчае значэньне яе. Перакінемся яшчэ далей у Нордзінг, у раён возера „Плэтцэнзээ“. Яно знаходзіцца блізка ад фабрыкі, на якой робіцца лінолеум. Яно нібы ўвабрала ў сябе ўсю атруту душнага паветра далёкай акраіны. Тут купальнае месца, месца адпачынку пролетарыяту. Вы ідзеце вузкай сьцежкай да купаньня. З двух бакоў разьмешчаны магілкі. Магіла на магіле. Ланцуг магіл. Весела наогул рабочаму, які ідзе адпачываць пасьля працы. Прывык, мабыць, тутэйшы рабочы праводзіць свой свабодны час сярод магілак ды фабрык. Толькі дзеці, якія

купаюцца ды дурэюць, сваімі галасамі адцягваюць вас ад сумных думак ды невясёлых малюнкаў. За 10 пфэнігаў за ўваход вы маеце права аставацца на тэрыторыі „пляжа“ колькі вам захочацца. „Пляж“ зусім неўпарадкаваны. Ня тое, што ў буржуазных раёнах. Распранаюцца і пакідаюць вопратку тут-жа на беразе. Кражы тут амаль няма. Тут сам па сабе існуе контроль ды солідарнасьць.

Калі вы хочаце бачыць зморанае цела, што рана пастарэла ад ціску ды жыцьцёвага змаганьня, жанчыны, рахітычных дзяцей, пабудзьце некалькі гадзін на гэтым вядомым пролетарскім „пляжы“. Тут вы ўбачыце вынік „дэмократычнага“ шчасьця. Аднак, на гэты „пляж“ маюць права ня ўсе пролетары. Шмат рабочых, праца якіх аплачваецца нізка, з сваімі сем'ямі знаходзяцца ў другім месцы ды зайздросна пазіраюць на больш шчасьлівых таварышоў.

Гарадзкое самакіраўніцтва Бэрліну не прадбачыла бюджэт рабочага, назначыўшы ўваходную плату з дарослага 10 пфэнігаў, а з дзіцяці 5 пфэнігаў. Вялікая сям'я, якая складаецца з некалькіх чалавек дарослых і дзяцей, ня мае магчымасьці карыстацца гэтым адзіным „домам адпачынку“. Ёй не пад сілу плаціць гораду некалькі дзесяткаў пфэнігаў. За вельмі невялікае задавальненьне прыходзіцца туліцца на могілках, каля „Плэтцэнзээ“. Групы дзяцей часта прабіваюцца праз бар'ер контролю за агарожу. Але гэта для маладых пролетараў звычайна канчаецца вельмі сумна. Пастаўленая для парадку гарадзкая варта ловіць адважных ды проста б'е.

* * *

Звычайна прынята думаць, што нямецкі рабочы жыве лепш ад рабочага СССР. Кажуць аб яго лепшай аплаце працы, аб лепшых кватэрных умовах і г. д. Гэта вялікая памылка. Тут проста няведаньне ўмоў, неразуменьне абставін.

Пачнем з кватэрных умоў. Праўда, кватэра нямецкага рабочага чыстая, у ёй адчуваецца парадак. Тут ёсьць якаясь спэцыфічная культура. Гэта культура адчуваецца ва ўсім. На вуліцы, у сталоўцы, у піўной, на фабрыцы. Культура працы, культура адпачынку, культура адносін. Усё гэта стваралася шматдзесяцігодзьдзямі і зьяўляецца неадымнай часткаю быту ды існаваньня нямецкага пролетарыяту. І поруч з гэтым цяжкія матэрыяльныя ўмовы прымушаюць яго туліцца ў адным-двух пакойчыках. Густасьць насяленьня ў рабочых кварталах Бэрліну распачлівая. Зьмяніць-жа становішча ён ня можа. Пры нязначнай заработнай плаце (у сярэднім 70—90 марак), пры дарагоўлі харчоў ды кватэр рабочы павінен здавальняцца малым. І гэта-ж тады, калі ў другіх раёнах шмат вольных кватэр і пакояў. Але цана на іх (50—90 марак за месяц) для рабочага вельмі вялікая, а гарадзкое самакіраваньне зьмяніць існуючае законадаўства, якое ахоўвае ўсе правы ўласьнікаў кватэр, ня можа.

Статыстычныя весткі прускага статыстычнага кіраўніцтва ды падлік нямецкага міністра працы паказваюць, што ва ўсёй краіне не хапае 1,7 мільёнаў кватэр, з іх большая частка не хапае ў сталіцы.

Ня гледзячы на арт. 155 канстытуцыі, дзе сказана аб тым, што „дзяржава імкнецца забясьпечыць кожнаму немцу здаровае памяшканьне, а ўсім сем'ям немцаў, асабліва шматдзетным, забясьпечыць дамашні прытулак для работы", да гэтага часу дзяржава толькі пагоршвала становішча для рабочай клясы.

Можна ня пісаць аб гэтых жыльлёвых умовах—яны відаць з наступнага. У свой час бэрлінскі комуністычны друк надрукаваў жахлівыя даныя аднаго з гарадзкіх дактароў—доктара Шмінке. Справаздача гэтая паказала, у якіх дрэнных умовах знаходзіцца жыхарства рабочых раёнаў.

Вось, напрыклад, даныя аб сьмяротнасьці грудных дзяцей.—У 1921 г. у раёне Крэйцбургу з 100 дзяцей памерла 19,6, а ў Шарлётэнбургу (буржуазны раён) за той-жа час—толькі 9,8. У 1922 г. у тых-жа раёнах было так: 22,2 : 9,1; прыблізна такая-ж пропорцыя была і ў наступныя гады.

Такі самы малюнак наглядаецца і ў адносінах да дзяцей па-зашлюбных (у Нямеччыне яны яшчэ ёсьць). У 1925 годзе ў тым-жа Крэйцбургу памерла з 100 па-зашлюбных 25 дзяцей, у той час як у буржуазным раёне Вільмэрсдорф—9,6. Між іншым, у другіх буржуазных дзяржавах процант сьмяротнасьці па-зашлюбных дзяцей даведзены да 4,5. Адсутнасьць дзіцячых ясьляў ды выхаваўчых дамоў асабліва адчуваецца ў пролетарскіх раёнах.

У Нэйкельне, напрыклад, са 100 дзяцей школьнага веку 18 чал. ня было прынята ў першапачатковую школу з прычыны іх дрэннага харчаваньня. Дасьледваньне паказала, што ўсе яны займаліся на вытворчасьці(!), што зрабіла ўплыў на стан іх здароўя і разьвіцьця.

У Нэйкельне ў 1928-29 навучальным годзе ўстаноўлена каля 309 выпадкаў, калі дзеці школьнага веку (малодшых кляс) адначасова працавалі і на фабрыцы. А калі дадаць да гэтага выпадкі ўтойваньня свае работы, то можна ўявіць сабе сапраўднае становішча рэчаў.

Такі-ж процант і ў адносінах да калек. Тымчасам, як у консультацыі раёну Лянзбэргералее летась было зарэгістравана 2056 выпадкаў калецтва дзяцей, падлеткаў і рабочай моладзі—у Шарлётэнбургу такіх выпадкаў 614, а ў Шэнэбургу—усяго 314 выпадкаў. Ня менш паказальным зьяўляецца лік хворых на сухоты. Гэта хвароба ў пролетарскіх раёнах праяўляецца, як тыповая соцыяльная хвароба. Устаноўлена, што 81,2 з 100 выпадкаў сухот прыпадае на сем'і, якія займаюць адзін або два пакоі. Калі да гэтага дадаць рэзультаты капіталістычнай рацыяналізацыі, у выніку якой за апошні час павялічыліся нэрвовыя хваробы сярод кваліфікаваных рабочых, усё большае зацягваньне пятлі на шыі рабочае клясы, у выніку чаго павялічаецца лік самазагубстваў ня толькі сярод рабочых, але і працоўнай інтэлігенцыі, то насычанасьць другім зьместам Бэрліну № 2 стане цалкам зразумелай.

Але ён духам ня падае. Не паддаецца заняпадным настроям. Покі падагульняе вынікі, перастройвае шэрагі, трэніруецца. Сьпявае ды насьвіствае „Інтэрнацыянал“ і „Сьмела, таварышы, ў ногу“. Часамі дэманструе сваю сілу ды арганізаванасьць. Тады яго пазнае, з ім сустракаецца Бэрлін № 1. Апошні ніколі не запамятае грознае па сваёй сіле ды яскравасьці спатканьне Макса Гельца. Контр-дэмонстрацыі 4 і 11 жніўня, якія захапілі ня толькі рабочыя раёны гораду, напомнілі сяму-таму пра існаваньне вельмі балючага мазаля, на які так недалікатна ды нечакана наступае пролетарыят. У гэтыя дні нават фокстрот мяняе свой тэмп і асфальт больш цьмяна адбівае бясьпечнасьць Вэстэну.

* * *

Часовая стабілізацыя капіталізму кладзе свой асобны адбітак на абодва варожыя лягеры.

Кожны пасвойму ўспрымае дыханьне эпохі. Дынаміка імкненьняў абодвух выкрыла нутраную гніласьць аднаго і глыбокія раны другога. Але гэтыя раны апошняга маюць тэндэнцыю да зажываньня. У пролетарскага Бэрліну цела здаровае. Яно выпрабавана ў змаганьні, загартавана ў клясавых паядынках. У будучай сустрэчы двух асілкаў Бэрлін № 1 мае ўсе шансы трапіць у становішча поўкатаванага.

Пасьля гэтай вырашальнай сустрэчы ды атакі абодва твары сталіцы зьнікнуць,—зьявіцца новы, аднастайны. Гісторыя зробіць тады сваю папраўку, а новы разьбяр, заклікаты да жыцьця, трапнымі ды сьмелымі рысамі надасьць яму (твару) новыя выражэньні.

КНІГАПІС

Г. Парэчын. Наша канстытуцыя. *Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва. 1928 г., стар. 248. Цана 1 р. 75 к.*

Патрэба ў кнізе, прысьвечанай констытуцыі БССР, даўно ўжо насьпела. Таму зьяўленьня кнігі Г. Парэчына „Наша констытуцыя“ нельга ня вітаць.

Тэза—кожны грамадзянін павінен ведаць асноўныя законы сваёй дзяржавы—бясспрэчна для ўсіх констытуцыйных дзяржаў, асабліва-ж яна правільна і неабходна для СССР і рэспублік, якія ствараюць апошні.

Бяручы пад увагу гэты момант, аўтар зрабіў правільна, калі на першай-жа старонцы прывёў вынятку з прамовы Чарвякова на VIII Усебеларускім Зьезьдзе Саветаў пра тое, што кожны рабочы, кожны селянін павінен разумець значэньне констытуцыі, а для гэтага апошнім трэба даць кнігу, прысьвечаную асноўным законам БССР. Аўтар памянёнае кнігі, такім чынам, ставіць перад сабою пэўную задачу—даць кнігу для рабочага і селяніна. Але на загалоўным аркушы мы чытаем. „Навукова-Мэтодолёгічным Камітэтам дапушчана ў якасьці падручніка для тэхнікумаў, профшкол на базе сямігодкі і спэцклясаў“. Выходзіць, замест аднае мэты—дзьве.

З аднаго боку, кніга, якая высьвятляе значэньне ды сутнасьць констытуцыі БССР для рабочых і сялян, а з другога боку, падручнік для тэхнікумаў і профшкол. Пры гэтым пра тое, што азначаная кніга ёсьць падручнік, аўтар нідзе ня кажа, а толькі сьведчыць славамі: „Навукова-Мэтодолёгічным Камітэтам дапушчана і г. д.“ У выніку цяжка сказаць, якую мэту ставіў перад сабою аўтар; выразна толькі адно, што ён жадаў і напісаў кнігу пра констытуцыю БССР. Але-ж архітэктоніка, мова, памер і цана кнігі для рабочых і сялян ня могуць адпавядаць запатрабаваньням, якія вымагаюцца ад падручніка, прызначанага для тэхнікумаў і профшкол.

Хіба-ж купіць рабочы і, асабліва, селянін кнігу, у якой 248 старонак і цана якое 1 р. 75 к.

Хіба ў кнізе для рабочых і сялян канечна трэба вылучыць 35 старонак пра выдатнейшыя этапы ў разьвіцьці дзяржаўнага ладу БССР? Зразумела, разьдзел гэты цікавы і каштоўны, але ці-ж гэта аснова, каб вылучаць пад яго столькі старонак. Мы гэтым не жадаем сказаць, што рабочаму ды селяніну ня трэба ведаць пра тое, як стварылася БССР, але трэба-ж ведаць, што звычайнаму рабочаму ды селяніну ня так цікава гісторыя констытуцыі БССР (хоць яна і адлюстроўвае ў пэўнай ступені гісторыю заснаваньня БССР), як сама сучасная констытуцыя БССР, рэдакцыі 1927 г. Болей-жа разьвіты рабочы і селянін прачытае гэта ў падручніку па констытуцыі хоць-бы таго-ж Парэчына. Адгэтуль, разьдзел гэты павінен быць у кнізе зьменшаны і паданы, як кароткая даведка.

Калі тут поўбяды, дык у стасунку цэлага шэрагу дадаткаў зусім бяда. Бясспрэчна, што такія дадаткі, як: 1) Декларация прав народов России; 2) Маніхвэст Работніча - Сялянскага Савецкага Правіцельства Беларусі; 3) Констытуцыя Беларускай Соцыялістычнай Рэспублікі; 4) Констытуцыя ССРБ,—каштоўныя, ды толькі

ня ў кнізе для рабочых і сялян, памер якое павінен быць ня большым „Конституции СССР в схемах“ Г. Кулакова, або Стучкі—„Конституция в вопросах и ответах“. Апошняя, нам здаецца, больш падходзіць да тыпу кнігі, што прызначаецца для масавага пашырэньня сярод рабочых і сялян.

Гэта ня значыць, што кнігу трэба будаваць у выглядзе пытаньняў ды адказаў, як у Стучкі. Мэтод, абраны Парэчыным—спачатку артыкул з констытуцыі, а потым яго тлумачэньні—таксама нядрэнны. Нарэшце, у стасунку мовы. Мова кнігі „Наша констытуцыя“ простая і прыгожая. Але непатрэбныя і лішнія словы, як, напрыклад, „цэнз аседласьці“. Гэтыя словы трэба растлумачваць, бо іначай ня толькі рабочаму і селяніну, але вучню профшколы часта будзе ня зусім зразумела.

Такім чынам, кніга Парэчына для рабочых і сялян настолькі, наскольки яна гаворыць пра ўладу апошніх, наскольки вучні тэхнікумаў і профшкол у масе рабочыя ды сяляне, але сказаць, што гэта кніга прыдатна для масы звычайных рабочых і сялян, нельга. Зважаючы на тое, што яна напісана агулам дакладнаю, простаю моваю і што ў ёй параўнальна мала памылак (пра апошнія ніжэй), аўтар здолеў-бы, паводле нашай думкі, зрабіць яе прыдатнаю для звычайных рабочых ды сялян, але для гэтага трэ‘ было: па-першае, скараціць яе памер, па-другое — месцамі больш выразна формуляваць думку і, нарэшце, зьменшыць цану.

Ці падыходзіць работа Г. Парэчына для ўжытку, як падручнік для тэхнікумаў і профшкол на базе сямігодкі і спэцклясаў?

У асноўным падыходзіць, але вымагае шэрагу зьмен, дадаткаў і паправак. Па-першае, калі кніга прызначана для тэхнікумаў, профшкол, што будуюцца на базе сямігодкі і спэцклясаў, дык яе трэба было-б дапасаваць да програмы апошніх.

Ёсьць гэта ў кнізе Г. Парэчына? Няма. Возьмем, напрыклад, спэцклясы. Уласных програм на Беларусі для спэцклясаў няма (дарэчы кажучы, яны ў нас агулам пасынкі), але затое ёсьць „Пятый выпуск программ и методических записок единой трудовой школы Наркомпроса РСФСР“, выд. 1928 г. У гэтай програме констытуцыі вызначана 8-мігадзінная тэма: „Учение Ленина о государстве и пролетарской диктатуре“, у якой павінны быць разабраны такія пытаньні, якія ў кнізе Г. Парэчына амаль не асьветлены, напрыклад, пытаньне пра адміраньне дзяржавы, як органу гвалту.

Па гэтым пытаньні нельга абмежавацца некалькімі словамі, як робіць Парэчын на стар. 10-ай.

Таксама вымагае даная програма, і само жыцьцё, асьвятленьня лёзунгу ажыўленьня саветаў. Па гэтым пытаньні ў Парэчына няма ніводнага слова, няма нават саўсім намёку.

Разглядаючы падрабязна артыкул 65 констытуцыі БССР на 13-ці старонках (стар. 165—178), Г. Пярэчын чамусьці палічыў за лішняе закрануць лёзунг ажыўленьня саветаў. Мо‘, паводле думкі аўтара, у падручнік па констытуцыі ён не ўваходзіць? Тады чым вытлумачыць „памылку“ Г. Гурвіча, які ў „Основах Советской конституции“ (апошняе выданьне) кажа аб політыцы ажыўленьня саветаў і яе значэньні. Нехта памыляецца. Або Г. Парэчын, або Г. Гурвіч, а сьледам за ім і мы.

Няўжо задача аўтара падручніка па констытуцыі БССР абмяжоўваецца тым, каб толькі ў больш пашыраным выглядзе перадаць зьмест артыкулу констытуцыі і разам з тым месцамі тое самае, што ў артыкуле, але сваімі словамі без тлумачэньня?

Пры гэтым ёсьць і такое тлумачэньне: у арт. 71 гаворыцца, побач з іншым, што „ня могуць быць абранымі асобы, якія прызнаны ва ўстаноўленым парадку душэўна-хворымі або вар‘ятамі“, а Г. Парэчын далей

на стар. 187-ай піша: „Асобы, прызнаныя хворымі, няздольны сьвядома ажыцьцявіць выбарнае права, і таму яно ім не даецца"—вось і ўсё тлумачэньне.

Вось вам і дайшоў да ладу. Ну, а калі грамадзянін N прызнан хворым (напр., сухоты, лёрынгіт і г. д.), дык ён ужо няздольны сьвядома ажыцьцявіць сваё выбарнае права? Гэта-ж, паводле думкі Г. Парэчына, яго трэба пазбавіць выбарнага права. Ці-ж гэта так? Калі так, дык рабочы, што працуе ў шкадлівых для здароўя цэхах, пэўны кандыдат у сьпіс пазбаўленых выбарных правоў. Ды ці-ж толькі ён? Памяркуйце самі, ці можна так тлумачыць? Ці можа звычайны рабочы і селянін, прачытаўшы на стар. 185 арт. 71-ы, а на стар. 187-ай гэта тлумачэньне Парэчына, адразу разабрацца, у чым тут справа?

Спыніўшыся доўга на гэтым факце, мы не жадаем зганьбіць агулам добра напісаную кнігу Г. Парэчына, але лічым сваім абавязкам падкрэсьліць, што месцамі аўтар ня здолеў выразна і дакладна сформуляваць сваю думку, а констытуцыя ўсё-ж вымагае падвойнае пунктуальнасьці і дакладнасьці ў выразах.

Ёсьць у кнізе таксама такія тлумачэньні: „Розьніца між монархіяй і рэспублікай зьяўляецца ў тым, што ў монархіі на чале стаіць асоба, якая, паводле закону, ня можа быць заменена іншаю да самае свае сьмерці. У рэспубліцы-ж прэзыдэнт рэспублікі або іншы найвышэйшы орган дзяржавы абіраецца толькі на пэўны час, пасьля якога ўлада гэтага органу, калі ён ня будзе пераабраны на далейшы тэрмін, прыпыняецца. Монархі (каралі, цары і г. д.) могуць таксама абірацца, але толькі на ўсё жыцьцё, а не на абмежаваны тэрмін" (стар. 12).

Ці правільнае гэта тлумачэньне Г. Парэчына? Правільна, але ня зусім.

Няўжо-ж уся розьніца толькі ў тым, што ў монархіі ўлада належыць спадчыннаму або абранаму на ўсё жыцьцё монарху, а ў рэспубліцы — абранаму на пэўны тэрмін прэзыдэнту? Выходзіць, што розьніца толькі ў часе. А хто-ж у монархіі ды рэспубліцы зьяўляецца крыніцаю ўлады? Бо гэты-ж момант, з юрыдычнага пункту погляду, адыгрывае не апошнюю ролю пры ўстаноўцы, якую форму кіраваньня мы перад сабою маем у пэўнай дзяржаве.

Праўда, на стар. 8-ай гэты момант закрануты і правільна асьветлены, але, адарваўшы гэта тлумачэньне ад таго, што выказана на стар. 12-ай, у чытача нехаця ўзьнікаюць думкі, падобныя да тых, якія мы выказалі. У падручніку трэба даваць падагульняючае азначэньне, а ня тое, што падана на стар. 12.

Апрача таго, ва ўводным артыкуле было-б ня лішнім спыніцца коратка на формах дзяржаўнага ладу (монархіі аконстытуцыйнай і на родах апошняй: дуалістычнай і парляментарнай), растлумачыўшы, зноўтакі коратка, клясавую сутнасьць кожнае формы.

Агулам, для таго, каб кніга Парэчына стала падручнікам для тэхнікумаў і профшкол на базе сямігодкі і спэцклясаў, патрэбны, як вышэй ужо зазначана, дабаўкі, зьмены ў вывадах і выпраўленьне памылак.

Апроч таго, сучасны падручнік павінен будавацца інакш, чым кніга, каторую мы разглядаем. Патрэбна даць уводзіны, матэрыял для самастойнае распрацоўкі і контрольныя пытаньні.

Кніга Г. Парэчына няпрыдатна ні для звычайнага рабочага і селяніна, ні ў якасьці падручніка для тэхнікумаў і профшкол на базе сямігодкі і спэцклясаў. Пасьля адпаведнае перапрацоўкі яна можа быць прыстасавана для абедзьвюх мэт, але для гэтага патрэбны дзьве розныя кнігі. У сваім цяперашнім выглядзе, з прычыны адсутнасьці другіх кніг па констытуцыі БССР, яна можа быць пакуль што, да выхаду ў сьвет новых,

параджана і як падручнік і як кніга для чытанкі пра конституцыю БССР, бо яна ўсё-такі добрасумленная і каштоўная праца.

Асноўны недахоп кнігі той, што яна пісалася, як відаць, аўтарам без установкі на пэўны тып чытача, а Навукова-Мэтодолёгічны Камітэт, ня ўзяўшы пад увагу цэлы шэраг момантаў, параіў яе ў якасьці падручніка.

Н. Фінкельштэйн.

Інстытут Беларускае Культуры. Аддзел гуманітарных навук. М Шчакаціхін. Доцэнт Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту. **Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. Том першы.** *Менск—1928 г. (Старонак 280, табліц 45. Цана 3 рублі).*

Гісторыя беларускага мастацтва яшчэ толькі распрацоўваецца. Адзіным пакуль што дасьледцам гэтае цікавае навуковае галіны зьяўляецца доцэнт БДУ М. Шчакаціхін. Асноваю гэтых нарысаў зьявіліся матэрыялы, распрацаваныя ім пры падрыхтоўцы яго унівэрсытэцкіх лекцый у 1923-1924 акадэмічным годзе.

Поўнага, суцэльнага, пасьлядоўнага курсу беларускага мастацтва апрацаваць яшчэ нельга. Даная кніжка—гэта рад монографій на паасобныя тэмы,—гэта першапачатковыя вывады ў маладасьледванай краіне. Мы тут знаходзім характарыстыку курганнае эпохі ў адносінах да ўласьцівых ёй стылістычных форм, паколькі гэтыя формы зьяўляліся вынікамі тых сталых суадносін і сувязяй Беларусі з іншымі краінамі, што адыгралі самую істотную ролю і ў разьвіцьці яе ўласнага мастацтва ўжо ў пазьнейшыя гістарычныя часы. Далей, пачынаючы з XII сталецьця, галоўным прадметам увагі зьявілася эволюцыя архітэктуры—гэтае найважнейшае галіны нашага старадаўняга мастацтва, помнікі якой у межах з XII да XVI сталецьця захаваліся да цяперашняга часу ў досыць значным ліку.

Нарысы М. Шчакаціхіна даведзены толькі да паловы XVI сталецьця. Такім чынам, гэта толькі пачатак агульнага курсу гісторыі беларускага мастацтва; пры гэтым тут няма належнае паўнаты, ёсьць пропускі, што і няўхільна пры першых кроках у маладасьледванай краіне. Гэта прызнае і сам аўтар, ды інакш і быць ня можа пры такіх умовах.

Тым ня менш кніжка надта цікавая, бо дае шмат новага матэрыялу, а старыя даныя зьвязвае з ім у адну органічную суцэльнасьць.

Даўнейшыя расійскія і польскія дасьледцы кіраваліся перадузятымі тэндэнцыямі — імкненьнем давесьці прыналежнасьць Беларусі выключна да тае ці іншае сфэры культурных уплываў. Расійскія дасьледцы даводзілі, што Беларусь усю сваю культуру ўзяла ад Бізантыі пры дапамозе праваслаўнае царквы, а польскія вучоныя імкнуліся давесьці сувязь нашае культуры з Польшчаю і іншымі заходнімі каталіцкімі краінамі. Тымчасам, сапраўды Беларусь успрымала розныя культурныя ўплывы, як і кожная краіна, але зьлівала і свае, і запазычаныя культурныя здабыткі ў адну органічную суцэльнасьць. Найбольш об'ектыўнасьці выявілі нямецкія дасьледцы — Павал Вэбэр і Альбэрт Іппэль, якія пазнаёміліся з Беларусьсю ў часе нямецкае окупацыі.

Альбэрт Іппэль ставіць нашае мастацтва ў сувязь з антычнаю культураю, а ня імкнецца падпарадкаваць яго сваёй нямецкай культуры.

У крытычнай ацэнцы крыніц М.Шчакаціхін зьяўляецца вельмі асьцярожным і сумленным. У яго няма ўлюбёных аўторытэтаў—ён кіруецца выключна патрабаваньнямі навуковае дакладнасьці.

У першым разьдзеле „Курганныя старажытнасьці Беларусі“ мы бачым, якія разнастайныя і шырокія сувязі мела Беларусь ужо ў гэтую далёкую эпоху з рознымі краінамі Захаду і Ўсходу, Поўначы і Поўдня. Хазары

і баўгары (паўночныя), мяра (фінскае племя паміж Волгаю і Акою) і скандынавы ды інш. вялі зносіны з Беларусьсю (г. зн. з тымі абшарамі, што потым атрымалі гэтае імя).

Агляд помнікаў пачынаецца з орнамэнтыкі нэолітычнае эпохі. Далей гаворыцца аб эмалёвых вырабах VI-VIII сталецьцяў, апісваюцца грыўні з падвескамі, гладкія з пашырэньнем, з абвіўкай, вітыя, плеценыя, галаўныя павязкі, нагрудныя і плечавыя ланцугі, фібулы чашачныя, падковападобныя, паясныя пражкі, бляшкі і прывескі, абручыкі, пярсьцёнкі, бранзалеты шчытападобныя, літыя, пласьцінкаватыя, вітыя і сьпіральныя, урэшце, налокатнікі і да т. п.,—цэлы рад ювэлірных вырабаў гэтае далёкае эпохі.

Разьдзел другі прысьвечаны царкоўнай архітэктуры XI—XII сталецьцяў. Гэта ўжо значна пазьнейшы пэрыод і зусім іншая галіна мастацтва. Тут мы бачым цікавае скрыжаваньне розных чужых уплываў, прычым у Смаленск яны ішлі з Поўдня і часткова з Захаду, а ў Полацак—пераважна з Усходу. З свайго боку Беларусь мела ўплыў на Ноўгарад.

Далей ідзе падрабязны агляд смаленскіх, полацкіх, віцебскіх, гарадзенскіх помнікаў царкоўнае архітэктуры.

Пасьля агляду царкоўнае архітэктуры гаворыцца аб помніках сьвецкае архітэктуры Заходняе Беларусі ў XIII—XVI сталецьцях. Даны кароценькія заўвагі аб пахаджэньні першапачатковых тыпаў гэтага роду мастацтва на Беларусі, а потым гаворыцца аб замках у Наваградку, Крэве, Лідзе, Троках, Горадні, Вільні (горнім і дольнім), аб віленскіх цытадэльных мурох і аб Мірскім замку.

Малярству прысьвечаны дадатак да разьдзелу III (цытуецца ў аўтэнтыку апісаньне фрэскавых росьпісаў Троцкага замку, зробленае Вінцэнтам Смакоўскім у 1822 годзе).

У чацьвертым разьдзеле гаворыцца аб беларускай готыцы XV—XVI сталецьцяў, аб асноўных двух тыпах готыцкіх помнікаў на Беларусі і даецца апісаньне віленскіх касьцёлаў, а таксама і цэркваў у Сынкавічах, Маламажэйкаве і Супрасьлі.

Пры кожным разьдзеле падана багатая бібліографія. Ёсьць сьпіс ілюстрацый і географічны паказьнік.

Недасьледванасьць данае галіны беларусазнаўства, дзе аўтар зьяўляецца амаль што піонэрам, дае магчымасьць карыстацца сапраўдным марксыцкім мэтодам у вельмі абмежаванай колькасьці выпадкаў, але па меры магчымасьці аўтар заўсёды шукае матэрыяльнае, гаспадарчае падставы пэўных зьяў.

Выдана кніжка добра і на асобных табліцах і сярод тэксту мы знаходзім шмат малюнкаў і плянаў. Паколькі гісторыя малярства будзе выкладацца ў наступных томах, можна пагадзіцца з адсутнасьцю каляровых ілюстрацый. Цана кніжкі ня надта дарагая. Як першая спроба, кніжка, здаецца, можа задаволіць чытача.

Л. Цьвяткоў.

Наконт рэцэнзіі на бібліографію пэрыодычных выданьняў на беларускай мове [1]).

Можна толькі з прыемнасьцю адзначыць, што заклік да зацікаўленых справай беларускага друку аб дапаўненьні і выпраўленьні „Летапісу Беларускага пэрыодычнага друку“ знайшоў компэтэнтны водгук. Дадаткі і папраўкі да „Летапісу“ выклікаюць самую шчырую падзяку. Але з некаторымі крытычнымі заўвагамі рэцэнзэнта згадзіцца нельга.

Перш за ўсё трэба адзначыць, што калі-б дзяржаўная бібліотэка паставіла сабе заданьнем даць дакладнае бібліографічнае апісаньне беларускай пэрыодыкі, дык яна дадала-б да гэтага яшчэ больш строгія патрабаваньні, чым яны пастаўлены ў рэцэнзэнта. Дакладнае бібліографічнае апісаньне часопісу патрабуе ня толькі

[1]) Гл. „Полымя“ № 1 за 1929 г.

фотографічнага апісаньня яго з усімі варыяцыямі загалоўку, але і высьвятленьня фактараў, асабліва важных для гістарычна-соцыолёгічнага або гістарычна-літаратурнага падыходу да друку, як: тыраж, падпісная плата, зьмены рэдактараў ды інш.

За такую бібліографію беларускага пэрыодычнага друку Бел. дзярж. бібліотэка брацца ў сучасны момант, калі яна ня можа лічыць сваю працу па зьбіраньню гэтага матэрыялу скончанай, не магла ды і заданьнем сваім ня ставіла. Мэтай гэтага выданьня, як адзначана ў прадмове і як заўважана і рэцэнзэнтам, было толькі даць орыентыровачны рэгістрацыйны сьпіс беларускіх пэрыодычных выданьняў з тым, каб зафіксаваць самы факт іх існаваньня і мець канву для далейшага іх комплектаваньня, праверкі і дакладнага апісаньня, а таксама выклікаць якраз тое, што мы маем часткай ад рэцэнзэнта—дадаткі і папаўненьні адпаведных асоб і ўстаноў.

Тое, што ў прадмове адзначана, што матэрыял, апісаны, галоўным чынам de visu, адзначае не паўнату і дасканальнасьць апісаньня ўсяго комплекту, а тых нумароў, якія былі ў распараджэньні бібліотэкі, і гэты прынцып апісаньня, па магчымасьці, de visu і прымушаў адмовіцца ад таго, каб выходзіць за межы матэрыялу, які рэальна быў пад рукамі.

Што да дадаткаў, дык каштоўнымі папраўкамі зьяўляюцца ўстаноўленыя пры дапамозе рэцэнзэнта факты:

1) што газэта „Biełarus“ мела працяг у 1915 годзе;

2) што „Наша Ніва“ за 1912 г. мела 52 нумары (у комплекце Бел. дзярж. бібліотэкі толькі 44). Ня было вядома аб № 31 за 1915.

Што да № 7 за 1906 г. і № 52 за 1913 г., дык гэта друкарская памылка; № 51 за 1913 г. падвойны і зьяўляецца адначасна нумарам 51-52, што ня было заўважана рэцэнзэнтам.

3) „Весьнік ЦВК“ № 13 ня быў вядомы.

4) № 2 „Krynicy“ за 1918 г. быў вядомы таксама, як № 12 за 1919 г., але невядома, ці гэта апошнія нумары, таму пастаўлена было шматкроп‘е № 1..., каб з часам дапоўніць.

Што да прапускоў, якія заўважаны рэцэнзэнтам, дык паказаныя выданьні сьвядома ня зьмешчаны ў сьпісе пэрыодычных выданьняў. Наконт „Кніжнага Бюлетэню“ дзяржвыдавецтва яшчэ формальна можна было-б згадзіцца; паколькі меркавалася яго выдаваць пэрыодычна—яго можна было і зьмясьціць у сьпісе, хаця ніякага працягу ён ня меў. Нельга гэтага сказаць аб „Аршанскім Рабфакаўцы“, бо гэта звычайны юбілейны зборнік і ні ў якім разе не пэрыодычнае выданьне, хаця і мае малапісьменны падзагаловак „Юбілейная часапісь“ (?). Да аднаднёвак гэты зборнік таксама не падыходзіць, бо аднаднёўкі ў нашым сьпісе зьмешчаны толькі такога тыпу, што выяўляюць сабой эфэмерную форму пэрыодычнага друку, якія па тых ці іншых прычынах замяняла сапраўдную газэту. Сьвядома ня зьмешчаны таксама часопісы, якія хоць і мелі падвойную назву на беларускай і расійскай мовах, але іх беларусізацыя толькі гэтай назвай і абмежавалася, як, напрыклад, адзначаныя рэцэнзэнтам „Бюлетэнь ЦСУ“. „Статыстычны Лісток“. „Запіскі Менскага і Горацкага с.-г. інстытутаў“. Аднак прынцыпова мы зусім згодны з тым, што, наогул, такія часопісы трэба далучаць, бо яны раней ці пазьней павінны пераходзіць на беларускую мову. Але справа ў тым, што якраз адзначаныя часопісы скончылі сваё існаваньне і не зрабіліся беларускімі. Калі, апрача назвы, у часопісах ня было беларускага тэксту, дык яны далучаліся Бібліотэкай да сьпісу расійскіх часопісаў, якія вышлі на тэрыторыі БССР. Гэты сьпіс таксама мае быць выданы Бел. дзярж. бібліотэкай, але спасылка рэцэнзэнта на нейкі, ужо існуючы, куды, нібы, гэтыя часопісы не ўвайшлі, зьяў-

ляецца непаразуменьнем. Гэты сьпіс яшчэ ня выданы. Можа быць, рэцэнзэнт мае на ўвазе ня выданьне бібліотэкі, а рукапісны сьпіс выданьняў БССР на расійскай мове, які Бел. кніжная палата пры дзярж. бібліотэцы рассылала па бібліотэках, якія атрымліваюць беларускі абавязковы паасобнік, у тым ліку і ў бібліотэку Акадэміі Навук. Але гэты сьпіс быў чыста адміністрацыйнага характару для праверкі паўнаты абавязковых экзэмпляраў і ня ставіў ніякіх бібліографічных заданьняў.

Што да „Запісак Горацкага і Менскага с.-гасп. інстытутаў“, дык нам невядомы такі прынцып у бібліографіі, каб лічыць працягам выданьне аднэй навуковай установы, якая толькі заняла месца другой, але не зьяўляецца яе працягам, пад новай назвай. Дзяржаўны інстытут сельскай гаспадаркі ў Менску і Горацкі інстытут былі самастойнымі незалежнымі адна ад другой установамі. Акадэмія-ж зьяўляецца не працягам якойнебудзь з гэтых устаноў, а новаўтворанаю і таму „Запіскі Акадэміі“ ня могуць зьяўляцца працягам абодвух выданьняў. Вельмі ўважлівы да ўсіх падрабязных заўваг у падзагалоўках часопісаў рэцэнзэнт ня прыняў, аднак, пад увагу, што выдаўцы „Запісак Менскага с.-г. інстытуту“ самі адзначылі № 9 свайго выданьня „последним“.

Што да дробных папpавак, якія датычаць, галоўным чынам, падрабязнасьцяй падвойнай нумарацыі або розначытак у загалоўку, дык яны часткова, як заўважыў і сам рэцэнзэнт, адносяцца да занадта ў нас яшчэ звычайных друкарскіх памылак, часткай да такіх элемэнтаў падрабязнага бібліографічнага апісаньня, якое, як ужо адзначана вышэй, не магло зьявіцца заданьнем гэтага сьпісу, хаця-б па тэй прычыне, што апісаньне грунтавалася на ня зусім поўных комплектах. Рэцэнзэнт сам зьяўляецца ахвярай свае пагоні за гэтымі падрабязнымі папраўкамі, выправіўшы подпіс рэдактара „Нашай Долі“, „Ян Тукеркес“, а не „И. Тукеркес“, как в обзоре“. Якраз №№ 1. 2, 3, 5 маюць подпіс „И. Тукеркес“ і толькі № 6 падпісаны „Я. Тукеркес“.

Што да апошняга „факту“ з датыроўкай аднаднёўкі, „Чырвоная Варта“, дык цікава было-б ведаць, чаму рэцэнзэнт адносіць месца выданьня „Чырвонай Варты“ да Масквы, у той час, як на ёй выразна стаіць рэдакцыя—„Савецкая Беларусь“. Апрача таго, месца выданьня, таксама як і год, маглі быць устаноўлены на падставе таго, што аднатыпнае выданьне на польскай мове мае дату і месца выданьня.

Ю. Б.

ХРОНІКА БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

Сярод пісьменьнікаў і літаратараў

* *Янка Купала* падрыхтаваў да друку новы том сваіх твораў пад назвай „1918—1928“. У гэты том уваходзіць выключна поэзія за апошняе дзесяцігодзьдзе.

* *Міхась Зарэцкі* піша гістарычны роман пад назвай „Крывічы“.

* *Васіль Сташэўскі* напісаў і здаў да друку ў БДВ п‘есу з жыцьця Заходняй Беларусі пад назваю „Арханґелы з крэсаў“.

Ім-жа перакладзена п‘еса украінскага пісьменьніка М. Ірчана—„Сям‘я шчотачнікаў“. П‘еса будзе друкавацца ў БДВ асобнай кніжкай.

* *Юрка Лявонны* падрыхтаваў да друку зборнік сваіх лірычных вершаў.

* *Янка Маўр* здаў да друку напісаную ім новую аповесьць для дзяцей сярэдняга ўзросту: „Палескія Робінзоны“.

* *М. Хведаровіч* здаў у Белдзяржвыдавецтва новы зборнік вершаў „Ветры“.

* *П. Галавач* падрыхтаваў да друку зборнік апавяданьняў „Хочацца жыць“.

* Пры *БелАПП‘е* організавана сэкцыя драматургаў.

* 10 сакавіка ў Доме Пісьменьнікаў адбыўся першы сход пісьменьнікаў.

Сход абраў праўленьне Дому Пісьменьнікаў у складзе: М. Грамыка (Галоўмастацтва), Я. Колас, В. Каваль, Крапіва, І. Барашка, Вітэнзон, В. Сташэўскі (члены); З. Бядуля і З. Бандарына (кандыдаты).

На сходзе ўхвалена лічыць ДП месцам літаратурна-грамадзкай працы.

На праўленьне сход ускладу вырашэньне пытаньня пра час і характар урачыстага адчыненьня дому, напісаньне статуту дому і організацыю яго гаспадарчай часткі.

* У канцы лютага бягучага году група членаў пісьменьніцкага аб‘яднаньня „Полымя“ (Янка Купала, Якуб Колас, Цішка Гартны, Міхась Зарэцкі, Алесь Ґурло, Янка Нёманскі і Васіль Сташэўскі) наведвалі Ленінград з мэтаю азнаямленьня з апошнімі тэатральнымі пастаноўкамі, музэямі, заводамі ды інш. За дзесяць дзён у Ленінградзе пісьменьнікі пабылі на пастаноўках: „Чырвоны мак“ (тэатр опэры і балету), „Джонкі“ (малы опэрны тэатр), у тэатрах „Крывое Зеркала“, тэатр „Сатыры“, „Мюзік Холл“ ды інш. З музэяў яны агледзелі—Эрмітаж, Рускі музэй, Музэй рэволюцыі і царскія палацы ў Дзецкім сяле. Таксама яны пазнаёміліся з броняносным караблём „Парыская Комуна“ і Бальтыцкім караблябудаўнічым заводам.

Прыезд полымеўцаў у Ленінград выклікаў вялікую зацікаўленасьць з боку ленінградзкае прэсы і ленінградзкіх літаратурных колаў. У цэлым шэрагу газэт зьмешчаны былі артыкулы пра беларускую літаратуру, характарыстыкі яе і прыехаўшых пісьменьнікаў.

Пры ад‘езьдзе з Ленінграду ў беларускім доме асьветы быў наладжаны літаратурна-музыкальны вечар, на якім цэлы рад прадстаўнікоў ад беларускіх і нацыянальна-літаратурных організацый (украінскай, літоўскай, туркменскай) віталі пісьменьнікаў. У ліку вітаўшых быў японскі літаратар т. Нарумі, які цяпер у Ленін-

градзе вывучае расійскую літаратуру. Са сваімі творамі выступалі Якуб Колас, Янка Купала, Алесь Гурло і Васіль Сташэўскі. Пасьля ўрачыстай часткі была наладжана гарбата.

Тэатр, мастацтва, музыка

* БДТ1 прынята да пастаноўкі новая п'еса Анатолія Глебава „Інга". П'еса малюе жыцьцё работніц на швэйнай фабрыцы.

* Этнографічнай катэдрай Беларускай Акадэміі Навук сабрана каля 1000 беларускіх народных мэлёдый, якія запісаны ў Савецкай і Заходняй Беларусі. Адзін зборнік такіх песень ужо выданы.

* У хуткім часе колектыў трупы Галубка ставіць п'есу „Кастусь Каліноўскі", якая ідзе ў адноўленым выглядзе.

* У Магілеве сабраны композытарам Чуркіным 64 народныя песьні, з якіх 54 апрацаваны для хору, 14 для солё.

Ім-жа напісана увэртура да опэры „Уласнай рукой" і увэртура да музычнай п'есы „Дукорскія муры" Гарбацэвіча.

* Былы колектыў артыстых „Наш тэатр" перайменаваны ў беларускі рабочы тэатр. Тэатр праводзіць сваю студыйную работу ў Доме Працасьветы. Рыхтуюцца да пастаноўкі новыя п'есы з рабочага жыцьця. Організавана мастацкая рада тэатру, у склад якое ўвайшлі прадстаўнікі розных грамадзкіх організацый, буйных фабрык і заводаў Менску.

Надалей драматычны колектыў „Наш тэатр" ставіць сваёй мэтай зрабіцца рабочым тэатрам, які мог-бы ў большай меры абслугоўваць рабочыя клюбы, фабрыкі і заводы БССР.

Зараз з вялікім посьпехам ставяцца па рабочых клюбах Менску (клюбы будаўнікоў, харчавікоў, комунальнікаў, друкароў і інш.) п'есы „Будні" — пераклад з украінскага Ільлі Гурскага і „На стыку"—Цішкі Гартнага.

У бліжэйшы час будзе пастаўлена поэма М. Чарота „Босыя на вогнішчы" ў двух частках.

Зараз драматычны колектыў пачынае рыхтаваць новую п'есу „Его шаги" Юр'іна, якая на беларускай сцэне пойдзе пад назвай „Кравец Бэрка".

Улетку беларускі драматычны колектыў „Наш тэатр" мяркуе зрабіць выезд у мястэчкі і вёскі Менскай акругі.

* 24 лютага скончыў сваю чатырохмесячную працу ў Гомелі БДТ2. Зачыненьне сэзону адбылося ў прысутнасьці 700 рабочых добрускай папяровай фабрыкі, якія спэцыяльна для прагляду апошняй пастаноўкі БДТ2 „Рэйкі гудуць" прыехалі ў Гомель.

З 50 тысяч гледачоў, якія былі на паказах БДТ2, 35 тыс. былі члены саюзаў, 10 тыс.—вучні і комсамольцы, 3 тысячы—чырвонаармейцы. Тэатр, такім чынам, на 90 проц. абслугоўваў працоўнага гледача.

За час сваёй працы ў Гомелі (з 20 кастрычніка па 24 лютага) тэатр даў 75 пастановак.

* Колегія Наркамасьветы даручыла Галоўмастацтву з наступнага году рэорганізаваць Беларускую Дзяржаўную капэлю з мэтай падбору лепшага складу харыстых. Рэорганізацыя будзе таксама праведзена і з мэтай палепшаньня працы капэлі. Побач з гэтым Наркамасьветы адпусьціў на выдаткі Беларускай дзяржаўнай капэлі 1000 руб.

* У сярэдзіне красавіка на беларускіх экранах зьявяцца дзьве апошнія пастаноўкі Белдзяржкіно „Хвоі шумяць" і „Песьні вясны". Праца над абодвума фільмамі ўжо скончана.

* На днях у Менск зьвярнулася з свае падарожы вандроўная трупа ЦП саюзу сельгаслесрабочых „Полымя". Трупа за 13 месяцаў абвандравала Бабруйскую, Віцебскую і Мазырскую акругі, заглянуўшы ў самыя глухія куткі Беларусі і ўносячы прамень Беларускай культуры ў жыцьцё нашага батрацтва.

Трупа складаецца з 12 чалавек, з якіх большая частка нядаўняшнія батракі, рабочыя саўгасаў і іншыя працоўныя без спэцыяльнай навукі і толькі 2 чалавекі выхадцы з трупы Галубка.

П'есы большай часткай падабраны з жыцьця батрацтва, яскрава адбіваючы жыцьцё і быт батрацтва ў дарэвалюцыйны час і тую муку, якую яны пераносілі і, звычайна, ня бачачы і не знаходзячы нідзе абароны, канчалі самагубствам, як, напрыклад: „Наймітка", „Чортава кузьня" і г. д.

Вандроўная трупа мае добрую музычную частку, абсталяваную нацыянальнымі музычнымі інструмантамі: цымбаламі, скрыпкай, гармонікам і падборам добрых музыкантаў. Канцэртнае аддзяленьне спэктаклю, звычайна са скокамі лявоніхі, задавальняе вясковага гледача.

* Пры Галоўмастацтве НКА была склікана нарада для абгаварэньня ўмоў конкурсу на складаньне проекту помніка У. І. Леніну.

Нарада выказалася за тое, каб прадстаўлены проект быў ня меней 1/30 натуральнай велічыні. Дзеля прыцягненьня высокакваліфікаваных сіл усяго Саюзу нарада лічыць неабходным устанавіць досыць высокія прэміяльныя стаўкі: у 3000, 2500, 2000, 1500 і 1000 р.

Тэрмін прадстаўленьня проектаў на конкурс вызначаны да 15 кастрычніка 1929 г. У дзень сьвята Кастрычнікавай рэволюцыі 7 лістапада ў Менску будзе наладжана выстаўка проектаў.

Помнік будзе пабудаваны ў Менску на Пляцы Волі.

* Беларускія мастакі—сябры т-ва „Ромб", якія цяпер жывуць у Маскве, мяркуюць у бліжэйшыя дні арганізаваць у Маскве шэраг выступленьняў на тэму аб разьвіцьці беларускага вобразнага мастацтва. Для ілюстраваньня гэтых выступленьняў будуць арганізаваны невялічкія выстаўкі беларускага вобразнага мастацтва.

* У Магілеве ў Дзяржтэатры імя Ігнатоўскага пастаноўкаю п'есы Лаўрэнева „Разлом" распачаў свае трохмесячныя гастролі па Магілеўшыне БДТ2.

Пастаноўкі тэатру будуць адбывацца 3, найбольш 4 разы на тыдзень. Цяпер адбываюцца спробы 2-х новых п'ес, якія будуць пастаўлены ў канцы сэзону.

У шэрагу п'ес, якія пойдуць на магілеўскай сцэне, маюцца: „Разлом", „Каля тэрасы", „Рэйкі гудуць", „На прадвесьні", „Калі пяюць пеўні" і інш.

Тэатр будзе імкнуцца як мага дасканальней абслужыць арганізаванага гледача—праз саюзныя арганізацыі і ўстановы.

Хроніка друку.

* Беларускае дзяржаўнае выдавецтва выпускае з друку аповесьць украінскага пісьменьніка А. Галоўкі „Бур'ян" у перакладзе на беларускую мову В. Сташэўскага.

* Вышаў другім выданьнем колектыўны роман трох поэтаў: Александровіча, Дудара, Вольнага—„Ваўчаняты".

* Беларускае Выдавецкае таварыства (Рыга, Латвія) выдала на беларускай мове кніжку К. Пажытkоўскага—„Популярныя нарысы тэорыі коопэрацыі", з прадмовай перакладчыка К. Езавітава.

* У Вільні вышлі з друку новыя кніжкі: Ю. Дамарослы—Аматарскі зборнік № 1 лірычных твораў, поэм, гумарыстыкі і элегіі і „князь Мярцыпан", роман Завадовіча, перароблены з украінскага З. Верас.

* Беларускаму дзяржаўнаму выдавецтву А. Вольны здаў сваю прыгодніцкую аповесьць „Антон Савіцкі".

* Беларускае дзяржаўнае выдавецтва выдала аповесьць украінскага пісьменьніка П. Панча „Зямля" ў перакладзе на беларускую мову Янкі Купалы.

* Белдзяржвыдавецтва друкуе зборнік вершаў Вечара пад назваю „Кола дзён“.

* Выпушчаны з друку зборнік вершаў пра Заходнюю Беларусь А. Александровіча—„Фабрыка сьмерці“.

* Пры самых цяжкіх матэрыяльных, палітычных і культурных умовах вядзецца ў Зах. Беларусі выдавецкая справа: перш усяго няма грошай, грошай і грошай, каб паставіць справу выданьня патрэбных для народу беларускіх кніг на належны грунт. А попыт на беларускую кніжку вялікі, асабліва сярод моладзі, бо сьвядомасьць сярод беларусаў у Польшчы ўзрасла ўжо надзвычайна. Цяпер народныя масы Зах. Беларусі не здавальняюцца ўжо толькі пэрыодычнай прэсай, а падыходзяць да справы глыбей. Беларускім масам у Польшчы патрэбны беларускія кніжкі і кніжкі самага рознароднага зьместу, але гэтай патрэбы ў поўнай меры задаволіць у Зах. Беларусі ня маюць магчымасьці і вось чаму: 1) з прычыны беднасьці чытача, які ня мае магчымасьці купіць кніжку, 2) з прычыны немагчымасьці для беларускіх організацый і фізычных адзінак выдаць кніжкі з-за недахопу грошай і 3) з прычыны адмовы польскіх урадавых сфэр матэрыяльна дапамагчы беларускай выдавецкай справе.

Наўрад ці можна спаткаць на сьвеце горшыя ўмовы для выдавецтва, чымся ў Зах. Беларусі.

Ня гледзячы, аднак, на гэта, сякія-такія кніжкі там выходзяць.

У 1928 г. ў Зах. Беларусі вышлі наступныя кніжкі:

I. Бэлетрыстыка

1. Якуб Колас.—„Новая зямля“. Поэма. Выд. газ. „Народ“. (2 кніжкі). 2. Якуб Колас.—„Сымон Музыка“. Поэма. Выд. т-ва „Пагоня“. 3. Ст. Грынкевіч.—„Царква, Помста, Вязьніца“. Апавяданьні. Выд. „Бел. Крыніцы“. 4. Тарас Гушча.—„Нёмнаў дар“ і інш. апавяданьні. Выд. Клецкіна. 5. Янка Купала.—„На куцьцю“. Абразок у 1 акце, інсцэніроўка М. Счэнсновіча. Выд. т-ва „Прасьвета“. 6. Беларускі тэатр. Сцэнічныя творы: Дзядзька Якуб, Міхалка, На вёсцы, Пярэстая Красуля. Выд. Бел. выдавецкага т-ва. 7. Янка Купала.—„Адвечная песьня“. Выд. Бел. выд. т-ва. 8. „Рунь Веснаходу“. Зборнік твораў поэтаў і пісьменьнікаў Зах. Беларусі. Выд. Бел. выд. т-ва. 9. Ст. Станкевіч.—„З майго ваконца“. 10. „Беларускі дэкляматар“. Сабраў С.С. Выд. Знамяроўскага Ўл. 11. Друцкі-Падбярэскі. „Байкі, гумар і сатыра“. Выд. Клецкіна. 12. Машара. „Малюнкі“. Зборнік вершаў. Выд. Л. Войцік. 13. А. К.—„Казкі“. Выд. Знамяроўскага. 14. Уніцкі Ўл. „Сон Гаўрылы“. Апав. вершам. Выд. Знамяроўскага. 15. Марка Твэн. Прынц і Жабрак. Аповесьць для юнацтва. Пераклаў Краўцоў Макар. Выд. Клецкіна. 16. Крапіўніцкі. „Пашыліся ў дурні“, комэдыя ў 3-х дзеях. Выд. т-ва Бел. школы. 17. Леў Талстой. „Ці шмат чалавеку трэба зямлі“ і інш. апавяданьні. Пераклад Уніцкага. 18. Леў Талстой. Апавяданьні для дзяцей. Выд. Клецкіна. 19. М. Крапіўніцкі. „Па рэвізіі“, комэдыя ў 1-й дзеі, і „Модны шляхцюк“—Каганца, п‘еса ў 1-й дзеі. Выд. т-ва Бел. школы. 20. Ул. Караленка. „Сьляпы музыка“. Пераклаў Краўцоў Макар. Выд. Клецкіна. 21. Нямiровіч-Данчэнка. Стары замак. Апавяданьне. Пераклаў Б. Ст. Выд. „Бел. Крыніцы“. 22. Ул. Караленка. „Судны дзень“, украінская казка. Пераклала Вера Грыц. Выд. Бел. выд. т-ва.

II. Падручнікі

23. Астроўскі. Р. Арытмэтычны задачнік, ч. II. Выд. Клецкіна. 24. Астроўскі Р. Арытмэтычны задачнік (для настаўнікаў). Выд. аўтара (літограф). 25. Інж. Неканда-Трэпка. Аналіт. Геомэтрыя. Курс 8 кл. гімн. Выд. аўтара (літограф).

III. Розныя творы

26. Ул. Казлоўшчык. „Фізычнае выхаваньне ў беларусаў“. Выд. „Бел. Крыніцы“. 27. А. Станкевіч. „Беларуская мова ў школах Беларусі XVI і XVII веку“. Выд. Бел. Радыкальнай Народнай Партыі. 28. Д-р Туронак. Гігіена ўзгадаваньня дзіцяці. Выд. „Бел. Крыніцы“. 29. С. Паўловіч. „Аб організацыі беларуск. працоўнай школы“. Выд. Бел. Т-ва. 30. С. Паўловіч. „Пазашкольная асьвета і культурна-асьветная праца Т-ва Бел. школы“. Выд. Бел. выд. т-ва. 31. А. Луцкевіч. „За дваццаць пяць гадоў“. Выд. Бел. выд. т-ва. 32. „Статут Беларускага коопэратыўна-земляробскага прамысловага банку“. 33. Д-р М. Гнатышак. „З сучаснае мастацкае працы Нямеччыны“. Пераклаў А. Бартуль. Выд. Бел. выд. т-ва. 34. Беларускі каляндар на 1928 г. Выд. Бел. выд. т-ва. 35. Адрыўны каляндар на 1928 г. Выд. Бел. выд. т-ва. 36. Каляндарык „Хрысьціянскай думкі“ для беларускай моладзі на 1928 г. Апрацаваў і выдаў ХПТ. 37. Народны каляндар на 1928 г. (Ананімнае выдавецтва). 38. Галкоўскі. „Лугам, лугам зялёненькім“. Романс да слоў Я. Купалы для высокага голасу з акомпанімэнтам фартэп‘яну.

Да ўсяго гэтага трэба дадаць 5 кніжак рэлігійных твораў.

Выдавецкая справа ў Заходняй Беларусі за апошнія тры гады мае наступны выгляд: Выдана бэлетрыстыкі: у 1926 г.—9 кніг, 1927 г.—22, 1928 г.—22 кн. Падручнікаў: 1926—4, 1927—4, 1928—3 кн. Розных твораў: 1926—16, 1927—26, 1928—14. Рэлігійных: 1926—4, 1927—2, 1928—5 кн. Усяго ў 1926—33, 1927—54, 1928—43.

Як бачым, 1927 год даў на 12 кніжак больш, чымся 1928 год. На першы погляд можа паказацца, што такім чынам леташні ўраджай кніг у Зах. Беларусі быў меншы. Аднак, калі ўзяць у рукі выданыя ў Зах. Беларусі ў 1928 годзе кніжкі, дык убачым, што яны хоць і меншыя па ліку, але затое значна большыя па аб‘ёму.

Зразумела, ня можа быць ніякага параўнаньня беларускай выдавецкай справы ў Польшчы з такою-ж у нас, у БССР, дзе новыя беларускія выданьні лічацца тысячамі.

* Інстытут навуковай мовы да апошняга часу выпусьціў 19 слоўнікаў і тэрмінолёгій з 30 тыс. слоў-тэрмінаў. Вышлі з друку слоўнікі па элемэнтарнай матэматыцы, агульнай хэміі, лясных тэрмінах, бухгальтарскіх тэрмінах, с.-гаспадарчых, музычных і інш.

Рыхтуецца яшчэ рад слоўнікаў—па фізыцы, расьлінагадоўлі і г. д.

* Беларускае навуковае таварыства марксыстых прыступіла да выданьня пэрыодычных зборнікаў навуковых работ па пытаньнях тэорыі марксызму. Да ўдзелу ў зборніках прыцягнуты ўсе асноўныя марксыцкія сілы Беларусі. У рэдколегію па выданьні зборніка ўваходзяць акадэмікі: Ігнатоўскі, Вальфсон і т. т. Рыўлін, Сянкевіч, Быхаўскі і інш.

Першы зборнік навуковых работ ужо здаены ў друк і выйдзе ў бліжэйшы час.

* Катэдра географіі Беларускай акадэміі навук зьбірае багаты матэрыял аб паасобных мясцовасьцях і іншых географічных об‘ектах Беларусі. Зьбіраньне вядзецца праз краязнаўчыя організацыі пры дапамозе спэцыяльных экспэдыцый і выкарыстаньне розных матэрыялаў. У бліжэйшы час сабраны матэрыял дасьць магчымасьць распачаць выданьне вялікага беларускага географічнага слоўніка. Такое выданьне будзе служыць важнай дапамогай для працаўнікоў на мясцох, даючы весткі аб самых дробных раёнах і мясцовасьцях Беларусі і прадстаўляючы сабою сынтэз географічных ведаў аб Беларусі.

* Вышаў з друку другі том „Беларускага архіву“, у які ўваходзяць матэрыялы з 16-й кнігі літоўскай мэтрыкі па гісторыі Віцебшчыны і Полаччыны. Гэтыя дакуманты маюць надзвычайную каштоўнасьць для вывучэньня старога беларускага права і гісторыі Усходняй Беларусі першых гадоў 16 стагодзьдзя.

Хроніка навукі

* Гэтымі днямі на прэзыдыуме Бел. акадэм. навук быў вызначаны плян разгортваньня навуковай дзейнасьці акадэміі на бліжэйшы час (5 год). Зацьверджаны наступныя зьмены ў структуры акадэміі. Па аддзелу гуманітарных навук проектуецца аб'яднаньне ўсіх гістарычных навук у адну ўстанову—інстытуту гісторыі, у які ўвойдуць: катэдра агульнай гісторыі, катэдра гісторыі Беларусі з яе камісіямі, катэдра беларускага права і катэдра гісторыі народнай гаспадаркі Беларусі. Інстытут гісторыі канчаткова організуецца ў 1929—30 акадэмічным годзе.

Увесь комплекс навук па беларускай літаратуры і прыгожаму пісьменству аб'яднаецца ў інстытут літаратуры, у які ўвойдуць катэдры беларускай літаратуры з усімі камісіямі, якія працуюць па гэтаму пытаньню. Інстытут літаратуры таксама організуецца ў 1929—30 акадэмічным годзе. Катэдра этнографічных навук рэорганізуецца ў катэдру матэрыяльнай культуры і этнографіі з сталымі камісіямі па вывучэньню матэрыяльнай культуры, народнага мастацтва, народных песень і фольклёру. Рэорганізацыя павінна адбыцца ў наступным акадэмічным годзе. У канцы 5-годзьдзя катэдра будзе рэорганізавана ў інстытут матэрыяльнай культуры.

У 1930—31 акадэмічным годзе разгортваецца катэдра па вывучэньні мастацтва. Што-ж да аб'яднаньня ўстаноў, якія працуюць над досьледамі мовы, дык гэта пытаньне перададзена на абгаварэньне рады аддзелу гуманітарных навук.

Па аддзелу працы і гаспадаркі ў 1929—30 г. адчыняецца некалькі новых устаноў: катэдры мікробіолёгіі, хэміі, гідролёгіі, фізікі, энэргетыкі, а ў 1930—31 г.—катэдра матэматыкі. Камісія па фізыолёгіі рэорганізуецца ў катэдру фізыолёгіі. Апроч таго, будзе ўзьнята пытаньне аб перадачы БАН важнай установы—Белгеофізу, якая зараз уваходзіць у склад НД Інстытуту сельскай і лясной гаспадаркі.

Некаторыя з паказаных катэдраў, як катэдры мікробіолёгіі, энэргетыкі, хэміі і гідролёгіі будуць рэорганізаваны ў канцы 5-цігодкі ў адпаведныя інстытуты.

Комплекс экономічных навук з 1929—30 г. аб'яднаецца ў інстытут экономікі, у які ўвойдуць тыя ўстановы акадэміі, якія зараз займаюцца досьледам некаторых галін экономікі Беларусі. Новы інстытут будзе яднаць такія экономічныя галіны, як коопэрацыя, колектывізацыя, гандаль, фінансы, крэдыт, статыстыка, экономіка дробнай і буйнай прамысловасьці і інш.

Усе інстытуцыі аддзелу прыроды і гаспадаркі, якія зараз займаюцца вывучэньнем прыроды і прыродавытворчых сіл краіны, захоўваюцца як самастойныя адзінкі. Сюды ўваходзяць: інстытут геолёгіі, катэдры глебазнаўства, зоолёгіі, ботанікі, географіі і антрополёгіі. Катэдра глебазнаўства разгортваецца ў канцы 5-годкі ў інстытут глебазнаўства, а катэдра географіі—у інстытут географіі і картографіі.

* У трох пунктах Койданаўскага р., каля Койданава, каля в. в. Каменка і Навасады была праведзена раскопка курганоў, гарадзішчаў і селішчаў. Абодва гарадзішчы каля Каменкі і Навасадаў пабудаваны не славянамі, але пазьней славяне занялі і перабудавалі іх. (У канцы X і пачатку XI ст.). Славяне зрабілі з іх месца абароны і выкананьня рэлігійных абрадаў. Вакол гэтых гарадзішчаў славяне заснавалі свае селішчы. Навасадзкае гарадзішча славяне значна пашырылі.

Побач з гэтымі селішчамі знаходзіліся могілкі славянскага насельніцтва ў выглядзе шматлікіх курганоў.

У даславянскім пласьце гарадзішчаў знойдзена грубая пасуда, прась-

ніцы, сярпы ды інш. У славянскім пласьце гарадзішчаў і селішчаў таксама знойдзена пасуда і розныя рэчы.

Пры раскопках у курганох знойдзена трупаспаленьне ў выглядзе гаршкоў з перапаленымі касьцямі, таксама знойдзена папсаваная бронзавая аздоба, сярод апошняй знаходзілі бляшкі ад скураных паясоў.

Што-ж да часу, калі заснавалася м. Койданава, то няма аб гэтым дакладных вестак, але ў канцы X ст. каля гэтых 3-х гарадзішчаў былі невялікія селішчы.

* У харкаўскім навуковым т-ве быў заслуханы даклад Зьм. Зайцава, выдатнага украінскага зоолёга і краязнаўцы на тэму: „фаўністычныя досьледы ў БССР“. Даклад быў зроблены на падставе асабістага вывучэньня Зайцавым гэтага пытаньня, калі ён быў у Менску.

Украінскія вучоныя выказалі зацікаўленасьць да гэтага дакладу. Было ўхвалена больш сьцісла зьвязацца з беларускімі навуковымі і прыродазнаўчымі інстытуцыямі.

* Беларускі вэтэрынарны інстытут сабраў у сваім музэі надзвычайна багатыя колекцыі па энтомолёгіі. У музэі інстытуту цяпер знаходзіцца 14.000 розных эўропэйскіх і азіяцкіх жукоў і 8.000 розных жукоў, сабраных на абшарах БССР.

Усяго ў музэі інстытуту сабрана 2.517 розных экспонатаў і колекцый.

Апроч гэтага, пры інстытуце знаходзіцца багаты ботанічны сад і анатомічны музэй.

* У катэдры археолёгіі акадэміі навук скончылася распрацоўка палеонтолёгічных матэрыялаў, якія былі здабыты ў 1928 г. пры раскопках Бердыскай палеолітычнай стаянкі (каля м. Чачэрску, Гомельск. акр., на р. Сожу) і якія складаюцца з 500 (прыблізна) цэлых і паламаных ці разьбітых костак жывёл ледавіковага часу. Сярод гэтых жывёл на першым месцы па колькасьці стаіць мамант, які прадстаўлены рэшткамі 9 жывёл. Калі прылічыць сюды яшчэ 16 экзэмпляраў, косьці якіх былі знойдзены пры раскопках 1926-27 г., дык агульная лічба ўсіх мамантаў, выяўленых на Бердыскай стаянцы да гэтага часу, дасягае 25. Большасьць іх маладога ўзросту, хаця зрэдка трапляюцца рэшткі і старых жывёл. Зварачае ўвагу прысутнасьць паасобнага віду маманта, які адрозьніваецца малымі разьмерамі (карлікавая форма).

Апрача касьцей маманта, выяўлены ў невялікай колькасьці яшчэ косьці наступных жывёл: 1) быка (хутчэй усяго бізона), 2) пячэрнага мядзьведзя, 3) песака (пясца) і 4) дзікага каня.

Сабраныя косьці становяць вялікую цікавасьць для навукі, бо даюць уяўленьне аб фауне тэрыторыі ўсходняй Беларусі ў час, бліжэйшы за адступаньнем так званага Вюрмскага (апошняга) ледавіка, які калісь пакрываў паўночную Беларусь. Асаблівую-ж цікавасьць знаходкі набываюць таму, што яны знойдзены на стаянцы разам з крамянёвымі прыладамі, якія былі зроблены палеолітычным (ледавіковага часу) чалавекам і якія адносяцца да самай старажытнай культуры, выяўленай на Беларусі (каля 20.000 год назад).

Распрацоўка костнага матэрыялу зроблена пад кіраўніцтвам палеонтолёга В. І. Громава (Зоолёгічны музэй акадэміі навук СССР), які з гэтай мэтаю прыяжджаў у Менск.

У сучасны момант катэдра археолёгіі наладзіла выстаўку гэтага матэрыялу.

* Буйны тэмп росту нашай прамысловасьці і вызначаныя ў гэтым годзе вялікія будаўнічыя работы, асабліва новае капітальнае будаўніцтва, ставяць перад прамысловасьцю БССР задачу падвядзеньня навуковай базы і скарыстаньня апошніх дасягненьняў навукі і тэхнікі ў гэтым будаўніцтве. У сучасны момант, у сувязі з гэтым, перад прамысловасьцю БССР з усёй сур'ёзнасьцю паўстала пытаньне аб арганізацыі Беларускага навуковага дасьледчага інстытуту прамысловасьці.

Задачай гэтага інстытуту, які павінен будзе аб'яднаць дзейнасьць шэрагу органаў, якія займаюцца вывучэньнем прамысловасьці, павінна быць сыстэматычнае і ўсебаковае вывучэньне розных частак прамысловай гаспадаркі, сыравінных і энэргетычных рэсурсаў.

Вывучэньне гэтых проблем павінна адпавядаць аб'ёму індустрыялізацыі БССР. У сувязі з пастаўленымі задачамі ў галіне тэхнікі і экономікі інстытут прамысловасьці павінен мець і адпаведную структуру. Па думцы ВСНГБ, інстытут павінен мець наступныя аддзелы: мінэральнай тэхнолёгії; горна-прамысловых досьледаў; энэргетыкі; тэхнолёгіі дрэва, мэталю; леса-торпа-хэмічны; тэхнолёгіі валаконістых матэрый; аддзел перапрацоўкі сыравіны ад жывёлагадоўлі; харчавы; штучных угнаеньняў; хэміка-фармацэўтычны; экономіі прамысловасьці і агульны аддзел з пад'аддзеламі: рацыяналізацыі, стандартызацыі і вынаходзтва.

Пры інстытуце павінна будзе знаходзіцца цэнтральная лябораторыя з адпаведнымі аддзяленьнямі. Адкрытым засталося пытаньне адносна організацыі ў складзе інстытуту прамыслова-мастацкага аддзелу.

Кіруючымі органамі інстытуту прамысловасьці будуць зьяўляцца дырэкцыя і савет. Апошні складаецца з прадстаўнікоў розных навуковых організацый, Дзяржпляну і міжсаюзнага бюро інжынэрна-тэхнічнай сілы.

Цікава адзначыць, што для больш цеснай сувязі інстытуту з прамысловасьцю і грамадзка-вытворчымі організацыямі мяркуецца ўстанавіць членства і корэспондэнцтва. Членамі і корэспондэнтамі інстытуту будуць як розныя асобы, якія працуюць у прамысловасьці, так і вытворчыя нарады і контрольныя камісіі, якія выявілі заслугі ў галіне прамысловасьці і рабочага вынаходзтва або дапамаглі інстытуту карысная працай.

Пытаньне аб організацыі інстытуту прамысловасьці ВСНГБ у хуткім часе ўносіць на разгляд СНК БССР і накіроўвае на заключэньне ў Галоўнавуку, Дзяржплян і Акадэмію навук.

* З вясны гэтага году ЦБ Краязнаўства організуе сталае вывучэньне 3-х раёнаў: Камарынскага і Чачэрскага (Гомельскай акругі) і Чырвона-Слабодзкага (Бабруйскае акругі).

* Супрацоўнік Беларускай акадэміі навук Міхалевіч склаў эспэранцка-беларускі слоўнік, у які ўвайшло звыш 15 тысяч слоў. Да гэтага часу ў СССР быў выданы толькі 1 расійска-эспэранцкі слоўнік.

Хроніка беларускай культуры ў савецкіх рэспубліках і за рубяжом СССР

* Ва украінскім часопісу „Культработнік" № 3 за люты 1929 г. надрукованы артыкул М. Быкаўца з портрэтам Галубка—„Беларускі вандроўны тэатр і яго кіраўнік В. Галубок".

* Ленінградзкі часопіс „Жизнь Искусства" № 10 зьмясьціў артыкул „Белорусские писатели", у якім даецца агляд перакладзеных на расійскую мову твораў Цішкі Гартнага і Якуба Коласа.

* У № 55 за 7 сакавіка Ленінградзкай газэты „Красная газета" зьмешчана рэцэнзія Б. Пятоўскага аб перакладзеных на расійскую мову творах Тараса Гушчы „В глуши Полесья" і Цішкі Гартнага „Повести и рассказы" і „Щепкі на волнах".

У сваёй рэцэнзіі аўтар закранае тэматыку абодвух пісьменьнікаў, мастацкасьць памянёных твораў і заключае: „У сваёй маляўнічасьці тыпаў і здарэньняў абодва аўтары ўмеюць зафіксаваць тыя соцыяльныя моманты, якія далучаюць беларускае жыцьцё да агульнага руху народаў СССР за новую соцыялістычную культуру".

* У № 62 Ленінградзкае „Вечерней красной газеты" зьмешчана рэцэнзія П. Руфінскага на тыя-ж творы Якуба Коласа і Цішкі Гартнага.

* У № 44 ад 13 лютага бягучага году газэты „Prager Presse“ зьмешчана рэцэнзія на кніжкі: „Цішка Гартны ў літаратурнай крытыцы“ і „Узгоркі і нізіны“ З. Жылуновіча. У рэцэнзіі пералічаюцца зьмешчаныя ў кнігах артыкулы і падаюцца веды з біографіі Цішкі Гартнага.

* Чэскі пэрыодычны зборнік „Slovancky Prehled“, што выходзіць у Празе пад рэдакцыяй вядомага прыхільніка беларускай культуры проф. А. Чэрнага, у № 1 за бягучы год друкуе артыкул „Цішка Гартны“, прысьвечаны дваццацігадоваму юбілею пісьменьніка. Артыкул дае агляд творчасьці Гартнага, сьціслую характарыстыку яе і падае ўзорам частку перакладзенага на чэскую мову яго вершу „Бяз працы“.

* У № 23—24 чэскага часопісу „Hlac“, што выходзіць у Браціславе, зьмешчаны артыкул пад назваю „Kožełah-literat“ (літаратар-гарбар), з прычыны 20-цігадовага юбілею Ц. Гартнага. Артыкул падае біографію пісьменьніка, пералічае выданыя ім творы і дае ім характарыстыку, адмячаючы быцьцё юбіляра ў Празе.

* Літаратурны дадатак да газэты „Národni osvobodzeni“ „Hobina“ ў № 9 за бягучы год надрукаваў перакладзеныя на чэскую мову проф. Ф. Ціхім вершы А. Дудара „Цені“ і А. Моркаўкі „Сьцены“ пад агульным загалоўкам „З маладое беларускае поэзіі“.

* У № 4 літаратурнае чэскае газэты „Literárni Noviny“ зьмешчаны артыкул M. Šimanki пад назваю „Беларуская кніга раней і цяпер“, у якім даецца агляд выданьня беларускае кнігі, падаючы цалкам продукцыю БДВ за 1927-28 год.

Урыўкі з таго-ж артыкулу, галоўным чынам лічбы, перадрукаваны у № 57 газэты „Národni osvobodzeni“.

* У літаратурным дадатку да № 36 чэскае газеты „Rudo Pravo“ (орган чэскай комуністычнай партыі) зьмешчаныя вершы Алеся Дудара—„Навальніца“ і А. Моркаўкі—„Крык вуліцы“ сконфіскаваны. Занятае імі месца пакінута пустым з надпісамі ўверсе „Ales Dudar“ і „Arkadz Morkauka“, а ўнізе—„Z bêlaruštiny prel. F. T.“

* Харвацкая газэта „Obzor“, што выходзіць у Загрэбе, у № 215 за мінулы год зьмясьціла вялікі артыкул, пад назваю „izgradnja bjeloruske kulture“, у якой па выданаму зборніку Беларускім таварыствам культурнае сувязі з-за межамі „Беларуская культура“ даецца агляд сучаснага культурнага становішча Савецкае Беларусі.

У артыкуле цалкам паданы лічбы пра стан асьветы і пра асыгнаваньні на яе.

* Паводле польскай статыстыкі за 1927-28 школьны год, на абшарах Віленскага і Навагрудзкага ваяводзтваў, якія належаць да аднаго Віленскага школьнага куратарыуму, існавала 2.164 польскіх школ.

На гэтым-жа самым абшары, паводле даных, прысланых куратарыумам у Т-ва беларускай школы 30-XI-28 г., лік беларускіх школ за мінулы школьны год выглядае гэтак: у Віленскім ваяводзтве ўрадавых беларускіх школ — 11, прыватных — 3, польска-беларускіх—18. У Навагрудзкім ваяводзтве ўрадавых беларускіх школ—10, прыватных—1, польска-беларускіх — 26. Усіх беларускіх і польска-беларускіх школ у двух памянёных ваяводзтвах—69.

Такім чынам, бачым, што на аднэй і тэй-жа самай тэрыторыі польскіх школ існуе 2.164, а беларускіх (са зьмешанымі) усяго 69; усіх-жа няпольскіх — 299. Тымчасам, паводле польскай статыстыкі, ад 30-XI-21 году, лік беларусаў у Віленскім і Навагрудзкім ваяводзтвах у сярэднім становіць 33 проціанты, г. зн. адну траціну ўсяго насельніцтва ў двух названых ваяводзтвах.

Мы тут ня будзем спыняцца на праўдзівасьці гэтай польскай „статыстыкі“. Зазначым толькі, што калі ў Віленскім ваяводзтве лік сьвя-

домых беларусаў складае найменш 50 працантаў усяго насельніцтва, дык у Новаградзкім гэты лік дасягае 80 працантаў.

Аднак, калі нават базавацца толькі на польскай статыстыцы, дык і тады па праву трэба было-б, каб і лік беларускіх школ у гэтых ваяводзтвах раўняўся прынамсі аднэй трэцяй усіх школ там-жа, г. зн.—821 (2.164+ +299) : 3. А што ёсьць? Ёсьць—69.

Каляндар Віл. бел. т-ва на 1929 год аблічае, што ў двух памянёных ваяводзтвах адна польская школа прыпадае на 500—600 чалавек, а адна беларуская школа—на 10 тыс. чалавек.

Кажучы аб беларускай школе ў Польшчы, мы цалкам абмінулі ваяводзтвы Беластоцкае і Палескае. У Палескім ваяводзтве беларусы ў Косаўскім толькі павеце падалі 531 дэкларацыю аб адчыненьні белар. школ, а ў Пружанскім павеце падалі 802 дакларацыі. Аднак, беларускай школы насяленьне не атрымала ніводнай. У Беластоцкім ваяводзтве ў большасьці паветаў насяленьне бадай выключна беларускае, якому без цырамоніі накінулі польскую школу. Урэшце, таксама трэба прыняць пад увагу, што 44 (18+26) школы ў Віленскім і Новаградзкім ваяводзтвах польска-беларускія фактычна зьяўляюцца сапраўды польскімі, з настаўнікамі пераважна палякамі.

Усе стараньні беларускага грамадзянства, каб адчыніць Беларускую настаўніцкую сэмінарыю, не давялі да пажаданага выніку. На дамаганьне адчыніць сэмінарыю Віленскі школьны куратар адказаў, што дазвол на такую сэмінарыю дастаць можна было-б, але без грашовай дапамогі. Гэта значыць, што беларускі народ у Польшчы, плоцячы школьныя і іншыя падаткі, утрымлівае толькі польскія школы, а не свае беларускія, а калі хоча іх мець, мусіць плаціць асобна. Пры такіх умовах утрыманьне сэмінарыі, пэўна-ж, вельмі цяжкае. Беларускую гімназію ў Радашковічах, нібы з прычыны „нізкай навуковай роўні“, замест таго, каб дапамагчы стаць ёй на ногі, улада зачыніла. Такі-ж самы лёс чакае Беларускую гімназію і ў Клецку.

* У Баўгарскім літаратурным пролетарскім часопісу „Накавальня“ за 1928 г. зьмешчаны артыкул аб Цішку Гартным.

ХРОНІКА КУЛЬТУРНАГА ЖЫЦЬЦЯ Ў СССР

* Украінскае таварыства культурнай сувязі з замежамі мае намер наладзіць выезды за межы (Заходняя Украіна, Турэччына ды інш.) выдатных украінскіх музыкаў, артыстых з мэтай популярызацыі дасягненьняў музыкі і мастацтва Савецкай Украіны.

* У Харкаве Дзяржаўная Бібліотэка арганізавала выстаўку да гадавіны Т. Г. Шэўчэнкі. Выстаўка падзяляецца на аддзелы:

1. Творы Шэўчэнкі і бібліографічныя паказьнікі.
2. Жыцьцяпіс поэты.
3. Шэўчэнка і Кірыла-Мефодзіеўскае брацтва.
4. Гісторыя кабзара.
5. Грамадзкія мотывы ў поэзіі Шэўчэнкі і нацыянальнае ды рэлігійнае пытаньне.
6. Шэўчэнка ў крытыцы.
7. Поэты Шэўчэнкі.
8. Літаратурныя ўплывы ў творчасьці Шэўчэнкі.
9. Шэўчэнка як маляр ды інш.

* У ліпні-жніўні месяцах бягучага году адбудзецца ўшанаваньне памяці А. П. Чэхава па выпадку 25-годзьдзя з дня яго сьмерці. Выдавецтвы (Масквы) распачалі перавыданьне твораў Чэхава і апублікацыю новых прац аб Чэхаве.

* З лютага г. г. ў Маскве пачынае выходзіць новая тыднёвае літаратурная газэта. Газэта падзяляецца на аддзелы: мастацкай працы, вершаў, мастацкіх нарысаў, крытыкі, бібліографіі. Новая газэта будзе мець 4 паласы формату „Известий", ілюстраваных зарысоўкамі, шаржамі ды інш.

* Барыс Пільняк напісаў новую п'есу „Дураки на периферии".

* Злучаныя штаты Амэрыкі абвясьцілі сусьветны конкурс на пабудову найвялікшага маяка Колюмбу. У гэтым конкурсе прымаюць удзел і украінскія архітэктары: харкаўская група архітэктараў на чале з архітэктарам Касянам і кіеўская—на чале з арх. Волошыновым.

* ВУФКУ закончыў натурныя здымкі кіно-карцін: „Мерта петля", „В заметах" і „Велике лихо маленькоі жінки".

* ВУФКУ канчае кіно-фільмы: „Пять нареченных" па сцэнарыю Д. Мар'яна, „Экспонат з панопцікуму", сцэнары Кашэўскага, „Тобі дарую", сцэнары і пастаноўка В. Радзішчава.

* Цэнтральны камітэт па ўшанаваньні памяці М. Кацюбінскага атрымаў асыгнаваньне ад НКА УССР на пабудову помніка М. Кацюбінскаму.

* 10—12 сакавіка г. г. на Украіне адбудуцца вечары і выстаўкі, прысьвечаныя памяці т. Шэўчэнкі. Дзярж. тэатр „Бэрэзіль" ставіць з прычыны гадавіны інсцэнаваную поэму „Гайдамакі, Чэрвоназаводзкі тэатр—інсцэнізацыю твораў Шэўчэнкі „Ведзьма". У будынку літаратуры імя В. Блакітнага адкрываецца выстаўка помнікаў поэту Шэўчэнку.

Рэдакцыйная колегія: **З. Жылуновіч, Я. Купала, А. Некрашэвіч, М. Чарот, І. Шыпіла**

Выдавец: **Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва**

ЗЬМЕСТ